

GUBCSI LAJOS

Üzenet Erdélyből IV.

2009

Mert mindig kihajnalodik.

Credo a magyarokról a magyaroknak – Gondolatok a torontói Székely Bál hajnalán

Kedves Bőjte Csaba (Déva), Szabó András (Torontó, Orbán Balázs Társaság)!

Sokan, nagyon sokan nem értik, mi fáj a magyaroknak a határon túl, mi fáj annyira az erdélyieknek, s különösen a székelyeknek.

Kérlek, meséld el nekik egyszer az én szavaimmal is. Ezeket a szavakat, ezt az allegóriát most, a torontói Székely Bál, a kanadai Orbán Balázs Társaság estje után, hajnalban írtam, mert eszembe jutott egy szép válasz az értetlenségre.

„Az árvaházban sok könnyes szemű, tanácstalan arcú kis legény él. Ott van a mi ismeretlen kis barátunk is, csak sejtjük, hogy a mienk, mert valójában nem is tudjuk, hogy kié ő.

A mi kis legényünk vigasztalhatatlan. Mégiscsak más az ő helyzete, mint a többieké. A többieknek nincs apja, nincs anyja, talán volt valamikor, de biztos, hogy nincsen már, meghaltak, azért vannak ők most itt. Megnyugodtak régen.

A mi kis árvánknak valahol él az édesanyja. Ő az egyetlen, akié él. Csak elhagyta őt. Így lett árva, egy valahol valahogyan élő édesanya elevenen eltemetett kis gyereke.

A többiek már régen megnyugodtak.

Ő mindennap kitekint az ajtón, de ha félénkebb néha és lemondóbb is, akkor csak az ablakon kukucskál ki. Most 86 éves. Könnyes az arca, s minden nap többször is ki-kínéz az ajtón, ablakon. Most már nem is csukja be őket, pedig télen istentelenül hideg van így.

Ezt a credot Nektek, Hozzatok írtam, Kedves Barátaim, szerte a világon, kedves anyaország által elhagyott magyar barátaim, mert hamarosan december 5. lesz, es aztán megint hideg tél jön.

És mégis azt mondom, ne csukjátok be az ablakokat, mert ha egyszer megérkezik az édesanyátok, ebben a farkasordító hidegben biztosan el lesz fagyva mindene. Semmit se kérdezzetek róla 86 évről, csak engedjétek be Hozzatok.

Gubcsi Lajos, 2005. nov. 5. Toronto”

„Az élet élési akar” - írta erdélyi szívével
Ady Endre. És a mi magyar életünk
Erdélyben mindörökké élési fog.
Gubcsi Lajos

Élet

A szoborcsoport Gubcsi Lajos adománya a Székelyföldnek, „hálával a székely népnek a magyar nemzet oldalán hozott ezredéves áldozatáért”. Melocco Miklós Krisztusával és Győrfi Sándor: Mária, a Magyarok Nagyasszonya nevű szobrával az emlékművet Székelyudvarhely főterén avatták fel 2007. november 4-én.

Gubcsi Lajos

IV. Üzenet Erdélyből

Ez az album a nagy vezérlő fejedelem, II. Rákóczi Ferenc, az utolsó magyar és erdélyi fejedelem születésének 333. évfordulóján készült. Példaképünk Rákóczi.

Köszönöm az albumban alkotásaikkal szereplő fotóművészeknek, hogy megörökítették ősi hazánkat.

2004. december 5. légsujtásos kábulata után s múltával azoknak ajánlom albumomat, akik soha nem felejtették el, hogy *a hazánk ott van, ahol a magyarok élnek.*

Magyar az, aki annak szereti magát.

Kilencedik, átdolgozott, bővített kiadás

Ez a könyv az Üzenet-tetralógia részeként
A Magyar Művészetért Díj égisze alatt kiadott díszalbumsorozat 18. kötete.

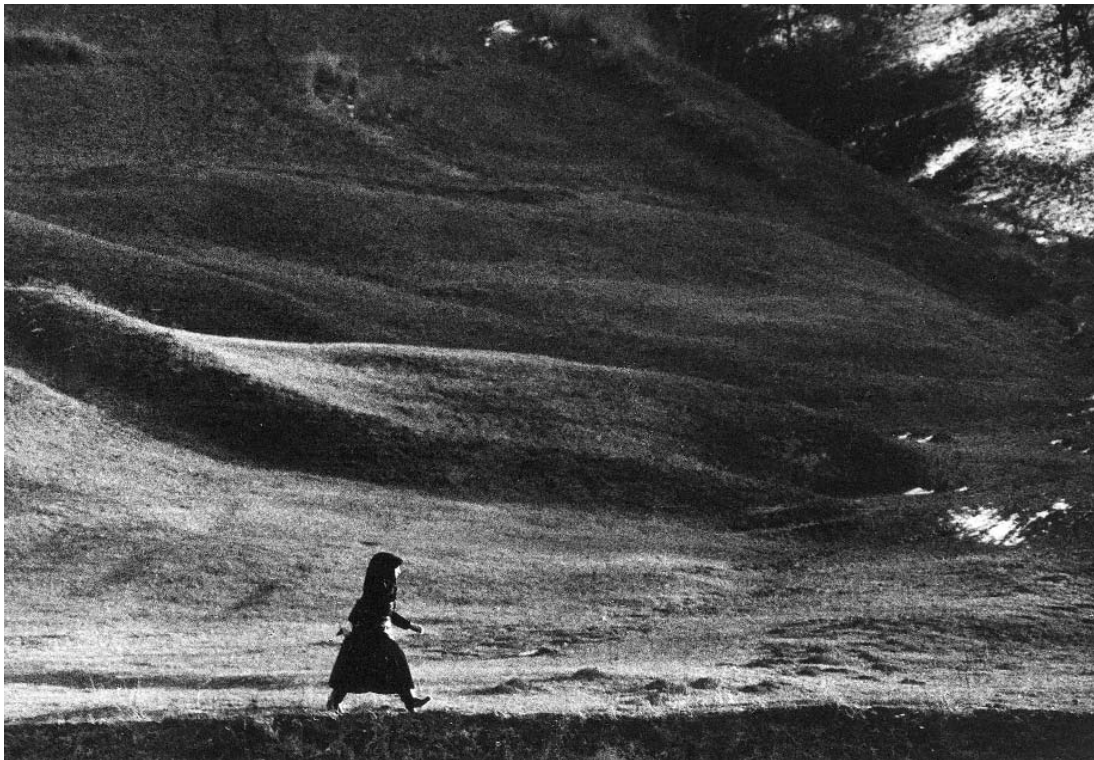
Dr. Gubcsi Lajos, Budapest, 2009

Gubcsi Lajos: IV. Üzenet Erdélyből

Kilencedik, átdolgozott, bővített kiadás

Kiadja Dr. Gubcsi Lajos, Budapest, 2009

© Dr. Gubcsi Lajos

Korniss Péter: Sietve

„– Így marad az arcom, nagytata?

– Ne félj! Nem marad így. Olyan lesz, mint volt. Éppen olyan lesz...”

(Sütő András: Engedjétek hozzám jönni a szavakat)

A könyvtáblán található rézlemez plakett Asszonyi Tamás szobrászművész alkotása Kós Károly tiszteletére.

A Pentológia ezen negyedik kötetében mondok külön köszönetet **az egészért**
A Magyar Művészetért Kft., a Geodézia Rt., a Grantfilm Kft., a Herendi Porcelánmanufaktúra Rt. vezetőinek,
és a magánjellegű támogatásért Gubcsi Lajos Leventének.

Készült a Gyomai Kner Nyomda Zrt.-ben, a nyomda alapításának 127. esztendejében. Felelős vezető: Papp Lajos vezérigazgató
Telefón: 66/386-400, <http://www.gyomaikner.hu>, E-mail: knernyomda@gyomaikner.hu
ISBN 963 218 636 2

A művészetnél csak a lélek erősebb – a művészet a lelkünk lehet. Mint a szeretet és a haza. (G. L.)

Gubcsi Lajos: *IV. Üzenet Erdélyből*

Székely himnusz

Ki tudja merre, merre visz a végzet
Göröngyös úton, sötét éjjelen
Vezesd még egyszer győzelemre néped
Csaba királyfi csillag ösvényén.

Maroknyi székely porlik, mint a szikla
Népek harcának zajló tengerén
Fejünk az ár, jaj, százszor elborítja
Ne hagyd elveszni Erdélyt, Istenünk!

Amedig élünk magyar ajkú népek
Megtörni lelkünk nem lehet soha
Szülessünk bárhol, világ bármely pontján
Legyen a sorsunk jó vagy mostoha.

Maroknyi székely porlik, mint a szikla
Népek harcának zajló tengerén
Fejünk az ár, jaj, százszor elborítja
Ne hagyd elveszni Erdélyt, Istenünk!

Keserves múltunk, évezredes balsors
Tatár, s török dúlt, labanc rabigált
Jussunk e honban, Magyar Székelyföldön
Szabad hazában élni boldogan.

Maroknyi székely porlik, mint a szikla
Népek harcának zajló tengerén
Fejünk az ár, jaj, százszor elborítja
Ne hagyd elveszni Erdélyt, Istenünk!

Már másfélezer év óta Csaba népe
Sok vihart élt át, sorsa mostoha
Külső ellenség jaj, de gyakran tépte
Nem értett egyet otthon sem soha.

Maroknyi székely porlik, mint a szikla
Népek harcának zajló tengerén
Fejünk az ár, jaj, százszor elborítja
Ne hagyd elveszni Erdélyt, Istenünk!

Hős szabadságát elveszti Segesvár
Madéfalvára fájón kell tekints
Földed dús kincsét népek élük s dúlják
Fiaidnak sokszor még kenyérre sincs.

Maroknyi székely porlik, mint a szikla
Népek harcának zajló tengerén
Fejünk az ár, jaj, százszor elborítja
Ne hagyd elveszni Erdélyt, Istenünk!

Kigyúlt a mennybolt, zeng a hadak útja,
Csaba királyfi nézi táborát.
Szűnik az átok, kiapadt a kútja,
Szívünkön égi öröm lángol át.

Hiába dúlt már gyűlöletnek árja,
Megáll a szikla, nem porlik tovább,
Imánk az Istent újra megtalálja,
Köszönts ma népem üdvös hajnalát!

Ez az album a művészet, a történelmi küldetés kitörölhetetlen szerepéről szól a kisebbségi létben – és mások, románok, svábok, zsidók, örmények ilyen kincseinek megbecsüléséről: a magyarok kulturális küldetéséről a Kárpát-medencében az elmúlt 1112 évben. Szeretnénk e művel megőrizni mindazt, amit léhán kitörölne az idő és a távolság. Ady idézett sorai azt adják vissza, milyen mély és velőtrázóan pontos a nagy művész szíve és esze.

Erdély európai szíve – Az erdélyi reneszánsz

Erdély mindig Európa része volt. Minden magyar megélt élete és kivetített álma is ez. Szétszakítottak bennünket, hogy most – történelmileg mérve nem is olyan hosszú, ám-bár nagyon véres és iszonyú kiábrándító évszázad után – ismét egyesüljünk mi magyarok, egy szabad választású nagy európai otthonban. Amiben ott van az osztatlan és feloszthatatlan közös hazánk.

A haza ott van, ahol magyarok élnek.

Erdély 1112 éve a mi magyar hazánk történelme is, mindazon magyaroké, akik a Kárpát-medencében és szerte a világban, a haza fiának vallják magukat.

Erdély sokszor volt Európa konstans része, akkor is, amikor Konstantinápolyból ostromozták, akkor is, amikor a Habsburgok ellen vonult az igazi magyar királyság visszaállítása érdekében. S akkor is, amikor lengyel királyt adott, amikor II. Rákóczi Ferencnek a nagyságos erdélyi fejedelmi címet megszavazván tárgyalóképesé tette a magyar szabadságharcot a Habsburg-trónfosztást korábban elítélő európai udvarok előtt. S akkor is, amikor Bem apó a következő szabadságharcot Petőfi kiomlott vérével is Erdély földjén védte, már reménytelenül. S akkor is, amikor a II. Bécsi döntés korrigálni látszott az I. világháborút lezáró Trianon vétkét.

Erdély mindig Európa kiemelt jelentőségű tagja volt: itt ért véget a római katolikus világ civilizációs eszméje. Itt kelt fel a végtelen birodalmak fölött uralkodó Habsburg-család számára a nap, amely aztán Spanyolországban és a Németalföldön, esetleg Mexikóban nyugodott le. Itt volt otthon Bizánc és az oszmán birodalom, majd innen kezdte a Nyugat felé mancsát nyújtani az orosz-szovjet medve.

Erdély aranykora több fejezetből állt. Az Anjou-királyok és Zsigmond, főként Mátyás idején elsőként itt és a Felvidéken hatott az olasz reneszánsz. A XVI. században a világ legelső és legtürelemesebb nagy vallási egyezségét teremtték meg e földön. Okos diplomáciája úgy fogadta el a szultánt, hogy közben a magyar királyság eszméjének fő hordozója lett, és katonai-külpolitikai hatalmával rendre Bécsig, Csehországig szorította vissza az osztrák császárt-magyar királyt. Az eltökélt, hatalmas ellenséget.

Nem véletlen, hogy a függetlenségi harcok, a meg- és kiegyezések fő kérdése mindig az volt: kié Erdély. A Habsburgok külön fejedelemségnek, Mária Terézia királynő cselelével önálló nagyfejedelemségnek tekintették, birodalmuknak. Mi a korona részének.

Nagy fejedelmeket adott az országnak, amelyet Mohács után leírtak volna Európa térképéről, ha nincs Erdély. A fejedelmek azonban – Rákóczi utolsó nagy kísérletével együtt –

csaknem 200 évig a függetlenség bázisává tették, akkor is, ha némelyek többször alávaló kis játszmákat folytattak, kicsinyes ügyeskedések rabjai voltak. Bocskai, Bethlen azonban aranykort teremtett újra. A XVI. század utolsó, a XVII. század első évtizedei az iparban, a szellem, a hit művelésében, az alkotói szabadságban, a mesterségben és a katonai becsületben, a népek egymás melletti közösségében példát mutatott Európának.

Nem véletlen, hogy királyt adott Lengyelországnak, s volt egy olyan időpont, hogy Rákóczi is eldönthette volna, felcsere-li-e kuruc rongyosait a lengyel trónra, az orosz cár segítségével is. Nem tette, ő lett a magyar arisztokrácia legnemesebb mártírja: *a hontalan honszeretet örök mintája*. Aki látta rodostói házát, a világvége környéket, olvasta Emlékiratait, tudja, milyen magányos kivet-kutya-szegénység és méltatlanság várt a nagy fejedeleme, pedig csak egy szavába került volna, hogy ha a lengyel trón nem kell, hát megtarthassa itt-hon saját hercegi szintű vagyonát, birtokait.

E szó: „megalkuvás”. Ez a szó pedig nem illik honszerető magyar szájába a történelmünkben. Kossuth sem tudta kimondani, Petőfi se. Példaképük a nagyságos erdélyi fejedelem. *Se szót nem tudja kimondani egyetlen jó székegy sem*.

Meg kellene ünnepelnünk minden évben a Kárpát-medencében magyarságukért mártírhalt halt hőseinket. Miért ne lehetnénk közös fájdalomunkat gyászolók, úgy, hogy nincs „itt és ott”.

1944. szeptember 26-án *Szárazajtan*, ebben az erdővidéki, a Baróti-hegység északi lábánál fekvő háromszéki faluban a Maniu-gárdisták megölték 13 polgárt: 13 székegy legényt.

A 13 vértanúra 1994 óta emlékszik Varga Mihály emlékoszló. Mert nem egyszerűen csak meggyilkolták őket. Ez az a szörnyű nap, amiről nem szoktak beszélni. *Rozsdás bárdokkal, fejszékekkel vágták le a fejüket... Új aradi tizenhármak 100 évvel később, a kis székegy faluban*.

A mi szárazajtai vértanúink „visszafuladt éneke”, a messzire elhallatszó némaságuk monoton hangon kérleli tőlünk, hogy méltó ünneppé tegyük sorsukat.

Talán sokáig kell még várni erre? Semmittevés a nemzet dolgában? S éljenek a magasban azok, kik leborulnak ön-maguk vélt nagysága előtt – míg a haza lent kuporgó? Dobzse Lászlók familiárisai?

Várni mégse tudunk, s mert nem is szeretünk, hát addig ezen albumot tesszük ismét olvasóink asztalára, mert hiszem: *Erdély reneszánsza elkezdődik újra*.

S ha Erdélyt elveszik?

Igazodhat-e, javulhat-e a mai társadalmak élete, ha Brennus-kardok kormányozzák a világ-serpenyőt, s ha égszakadás, földindulás kedvétől függ minden civilizációnk? Bizonyos, hogy van vadság, fegyver és háború, s bizonyos, hogy kínos, szomorú, de kényszerű beletörőtséggel készen kell állnunk minden elé. Minden elé, ami akár bennünk rekedt babonák, akár humánus, szép indulataink, akár racionális megállapításaink miatt nagyon-nagyon fájdalmas. Emerrébb, keleti külvárosain a nyugati kultúrának, veszélyes a járás, s minden pillanatban tört szegezhetnek túlbizakodó hitünknek és életünknek.

Gyermekségem legfurcsább fényű emléke, édes apánk sokszor ismétlődött ígérete év végi tiszta jeles bizonyítványaink nagy hangulataikor: „no, most már igazán elmegyünk Erdélybe, a rokonokhoz”.

Mi csak olyan Erdélyszéliek voltunk, a Partium egy része, Sylvania, a Szilágyság, büszkébbek, kényesebbek, mint Transylvania, mégis Erdélybe vágytunk. Dehogy is a rokonokért, mert kölcsönösen és rokonosan alig-alig tudtunk valamit egymásról mi és az erdélyiek. Gőzösvonatra se gondoltunk egy új, panamás, rossz, görbe, vicinális vasút nehéz dolgai folytán és mert az apánk Erdélyhez méltatlannak valotta a sineket. Ő ifjúságos korából Erdély postakocsis s fuvaros világára emlékezett ragyogó emlékekkel, s az Erdélyimádást naiv szándéktalansággal oltotta erőse, később tudatosra fiába.

Kocsival kellett volna az erdélyi nagy útnak vágnunk, régmódsian itt-ott, ismerősöknél és atyafiaknál megszállván, hogy két-három hét multán kerüljünk vissza. Elmaradt a szép út, mi, a fiúk fölöttünk a száz kilométereket száguldó vasparipához, kiidegenedtünk a legendás rokonság emlékezetéből is, de Erdély máig megmaradt a mi Kaliforniánk-képpen.

Tudják, akik egy kicsit ismernek, hogy magamról a buta sovínizmust régen letörültem s a nacionalizmusom: kétségbeesett alkudzás sorom és a között, ami már a legtöbb internacionalizmusnak is fölötte jár. Románbarátainknak, testvéreimnek, szeretettjeimnek már szinte unalmasan s kedvetlen kedvességgel, de majdnem egész hittel mondogatom el régi, komoly tréfámat. Hiszen én nektek adom Erdélyt, ha kell Aradig és Máramaros-Szigetig is, a magam külön házcskáját szintén, de nem hal-e majd ebbe Románia, akit én szeretek, s akinek én önzetlenül, s már régen álmodom a legfényesebb jövőndöt?

És mégis Erdélyre gondolván el kell lágyulnom, ha nem is mint egy sipuluszi református papnak, de egy emlékekkel, s szabadító vágyakkal egyképpen eltelt, kultúrák eklektikusnak.

Alig nyolc évvel ezelőtt, amikor éppen a Huszadik Század s a Társadalomtudományi Társaság embereitől várhatam mindent, ami megértésben kapható, s nekem okvetlenül, halálosan kellett, gyóntam már le valamit ebből. Árván, üldözötten, évszázadok keserű-sötét mélyébe hasztalan tekintve, babonára szorulva jajgattam föl hitetlenül: csak Erdély! Azóta egyre jobban tudom és hiszem ennek a babonának a miértjét: valóban az európai nemzet-társadalmak legparancsolóbban fejlődéses korszakában Erdély volt: Magyarország. Erdély néhányszor ország volt, társadalom, muszájból is a nyugattal szövetkező, protestáns és a kor engedelme szerint haladó is, s Magyarország pedig – nem volt. Úri bűnei talán Erdélynek is szörnyűek voltak, Werbőczy-szelleműek, mint a Habsburgok magyarországi, kegyelt és törökmentes nagyurainál, de igaz, saját kultúrára az az Erdély iparkodott, melynek románjai például bibliafordítást magyar fejedelmek által kaptak. S talán az új s ma már könnyen érthető Amerikán kívül, ha a régi, keresztény Kelet Róma-ellenes, s csoportos lázadásait leszámítjuk, sehol a szektáknak, tehát a lelkek forradalmának bujjáb talaja Erdélynél nem volt. És Erdélynek, a kicsi Erdélynek a magyarországi török-hódoltság idején több lakosa volt, mint az úgynevezett, s nemvolt Nagy-Magyarországnak.

Elpirulok a magam, látszó, romantikájától, de leírom, hogy Erdélynek külön lelke van s fenyegető, brutális, de vajmi lehető térképváltoztatások két emlőről szakítanak le két iker-gyermekeket, a magyart és a román. A szász megél vagy elpusztul magától is, eddig se csinált mást s az ő ügyük hasonlatos volna az oroszországi német kolóniákéhoz. De mi, magyarok s az erdélyi románok gyökereinkkel lennénk kiszakítva, mihelyst ez az örült militáris világ, melyet ma még a szociáldemokrácia legáncsolni képtelen, diplomataké diagnózisa szerint kezd gyógyítani bennünket.

Rongyolt és csaknem reménytelen fajtának tartom a magyart, pláne hogy demokratizáló forradalmába beleordított, tiport a nagy kultúrájú rontás, a háború. Mai, barbár csodák idején el tudom képzelni azt is, hogy Erdély hamaros megvalósulása lehet tüzes vad álomoknak, mik nem minden alap nélkül kísértének az alsó Kárpátok alatt. De a dilemmás Erdéllyel évszázadok marasztaló szellemét lázítja föl a vad haza-politika s hazátlanná tenne két szerencsétlen s minden más, nemes fölszabadulásra joggal való nációt.

Beszéljünk-e a Romániába olvasztandó magyarságról, melynek, ha lehet, rosszabb, embertelenebb s főképpen otthontalanabb sorsa volna a mai erdélyi románokénál? Minden további kérdés és választ átengedek azoknak, akik nem olyan nagy sovíniszták és politiciens mint én, kinek csak Erdély-babonája túl nagy talán, de kinek Erdély egyetemes nyomorúsága fáj.

Hogy muljanak el, óh, már a srapszeles igazságok s hogy engedjenek bennünket a magunk srapszeleivel, ember-szerető és fölszabadító munkánkkal, tovább munkálkodni nemzetellen népboldogságokért.

(Huszadik Század, 1912. nov.)

Kányádi Sándor

NYERGESTETŐ

Csikorságban, hol az erdők
zöldebbek talán, mint máshol,
ahol ezüst hangú rigók
énekelnek nagy fákon,
s hol a fenyők olyan mélyen
kapaszkodnak a vén földbe,
kitépni vihar sem tudja
másképpen, csak kettétörve,
van ott a sok nagy hegy között
egy szeliden, szépen hajló,
mint a nyereg, kit viselne
mesebeli óriás ló.
Úgy is hívják: Nyergestető;
egyik kengyelvasa: Kászon,
a másik meg, az innenső,
itt csillogna Csíkkozmaszon.
Nemcsak szép, de híres hely is,
fönn a tetőn, a nyeregben
ott zöldellnek a fenyőfák
egész Csíkban a legszebben,
ott eresztik legmélyebbre
gyökerüket a vén törzsek,
nem mozdulnak a viharban,
inkább szálig kettétörnek.
Évszázados az az erdő,
áll azóta rendületlen,
szabadságharcosok vére
lűktet lent a gyökerekben,
mert temető ez az erdő,
él kopjafa minden szál fa,
itt esett el Gál Sándornak
száznál is több katonája.
Véres harc volt, a patak is
vértől azon reggel.
Támadt a cár és a császár
hatalmas nagy sereggel.
De a védők nem rettentek
– alig voltak, ha kétszázan –,
álltak, mint a fenyők, a harc
rettentő vad viharában.
Végül csellel, árulással
délre körülvették őket,
meg nem adta magát székely,
mint a szálfa, kettétörték.
Elámult az ellenség is
ekkora bátorság láttán,
zászlót hajtva temette el
a hősokeket a hegy hátán.
Úgy haltak meg a székelyek,
mind egy szálig, olyan bátran,
mint az a görög háromszáz
Termopüle szorosában.

Nem tud róluk a nagyvilág,
hőstettükről nem beszélnek,
hírük nem őrzi legenda,
dicsőítő harci ének,
csak a sírjukon nőtt fenyők,
fönn a tetőn, a nyeregben,
s azért zöldell az az erdő
egész Csíkban a legszebben.

AZT BÜNTETI, KIT SZERET

mint pogrom után
a zsinagóga
veretlen maradt
őreg zsidója

nem hálálkodom
nem is kérdem
hogyan őket miért
s engem miért nem

mert szeretsz Uram
szeretsz Te engem
és legközelebb
nem hagysz veretlen

KÓBOR KUTYA

Előbb csak háztól házig verték,
azután ki a faluból.
Most két község közt tétován
hol ide, hol oda lohol.

Bátor kutya volt, eleinte
még meg-megkapta a botot.
S nézzétek:
hogyan elgyámoltalanodott!

A madártól is félrerebben,
állandó reszketés ina,
foga is már csak azért van, hogy
legyen mivel vacognia.

Szederjes nyelve vizet keres,
megvesz, ha nem talál.
Szája két felén undorítón
Végül a könny és a nyál.

Sír. Vonítana, de azt se mer,
háttha meghallja valaki. –
Menti bőrért céltalanul,
míg bírják vérző lábai.

Menti bőrért céltalanul.
Csak a bőre van, semmi más. –
Hol késel,
irgalmas vadász!?

Szilágyi Domokos

VÁD

Anyám, mikor világra hoztál,
ápolgatva is megátkoztál!
Dühös bömbölésem hallgatva,
meg-elátkoztál ápolgatva!

Miért lettem rabja a szónak?
miért égem ízét a sónak?
miért nincs nyugtom vízen-földön,
báránnyelhen, az égen, zöldön,
bennem lobogó táborfüzön, -
miért, hogy magamat folyton üzőm,
s szemem még csak egy szöszke szűzön
se pihenhet el; ó, miért
féltekedem valakiért;
miért, hogy mindig csak *kitűzöm*,
de el nem érhetem soha?
és hogy utolsó vacsora
minden, de minden étkezésem,
és hogy sétálnék mintha késén,
s a csatlakozást mind lekésem,
s hogy égnem kell másfél-egészen
és készülöben, sose-készen;
és izzanom, mint csak az izzik,
aki már magában se bízik,
és ha asztalhoz ül vele
akárki édes hávere,
nincs ott a lelke, csak a teste;
s mért engedem, hogy kilesse
lesetlen magányom az este,
és miért fáj más eleste
és miért fáj a magamé,
s agyam, e rongy, ez a gané
mért, hogy örül folyvást-folyton,
csak hogyha alkoholba fojtom,
csak akkor, akkor, akkor áll el;
s miért, hogy szívem rendre ráver-
rádobban minden éles hangra,
és elmémre, e szent-bitangra
sosem tudhatni, hogy mikor
számíthatok; s belém típor
minden-egy talp, mely mást tapos;
s mért látom szürkének, lapos-
unalmasnak a harmatos
virágmezőt is olykor-olykor,
s miért nincs oly pilula, oly por,
hogy költöztessen vad közönyt
belém, midőn reám köszönt
a frontátvonulások hiszti,
s miért nem nyugtattok meg, hisz ti,
mégis csak ti, *ti* vagytok *én*.

Ó, békélést e jaj-tekén!

Anyám, midőn világra hoztál,
ápolgatva is megátkoztál!
Dühös bömbölésem hallgatva,
Meg-elátkoztál ápolgatva!
Fülem zenére mért hegyeztet!
hogy ne ülhessek sose vesztig!
s miért, miért kell, hogy szeressek!
miért nem születtem impotensnek!
én, a pucér életre-tárt!

S miért szültél velem halált!

GOLYÓSZÓRÁSBAN

Nincs pajzsom, páncélom, vasingem,
körüldongnak a golyók engem,
körül a szavak, a szózatok,
a májig-veséig hatók –
és védtelen a test és a jellem
a zubogó frázisok ellen;
mint combjából a vért Balassa,
kell hogy a lélek elfolyassa,
ami kis élet, mihaszna
belé szorult –

póráz a lelken
(mely istenségtől beleverten?),
szoros a szíj, rövid a póráz –
golyók, golyók, sűrű a szórás;
úgy látszik, ily kötést kötöttem,
két part között, én, kikötöttem.

POGÁNY ZSOLTÁROK (Dolce stil vecchio)

...

1

Harangoznak Monostoron.
Isten, kegyelmes ostorom,
add, légyen égi kószolóm
e hang, amely az ős torony
egéből hajnal-nász-toron
– szerelmes szent pásztorom! –
száll légen-égen át, orom,
tető fölött, a házson,
Isten, kegyelmes ostorom,
Harangoznak Monostoron...

3

Add látnom, élő hatalom,
kinjaimat ravatalon,
kuruzs-buruzs-bájitálon
szerelmes hivatalom
segítsen, égő hatalom,
kinjaimmal ravatalon...

9

Mint aki boldogságba záratott,
törődöm, öröklésre fáradok;
kételemekben kérlelhetetlen ingass,
bújj hozzám – ringassalak, ringass...

Hervay Gizella

SZÁMÚZÓTT SZIVÁRVÁNY

L

az otthoni arcok felszaggatott útjain
már csak képzeletben juthatsz haza
szögesdrótok a szemeken
csak a kézfogások néznek össze

megszokjuk majd a jelbeszédet
gondolatjel – valaki elesett
három pont... kisemmizettek
csen: együtt vagyunk

LIII

hazám küszöbére lökve
szürke madzaggal átkötözve
ordító gyanús csomag
szétszerelnek összeraknak

órát ültetnek torkomba
megettetnek majd holtomba
addig még belém se rúgnak
mégis értem harangoznak!

LXIV

hát nincs hazám csak várak városok
bekerített homlokok lehallgatott hitek
a szülőföld száműzöttei
még egymásban sincs otthonunk

a közösség köldökszínórjáról
lemetszettek bennünket sorba
koponyánkat befalazták
védtelenségre íteltettünk

nincs más út csak egymás felé
az élet nem örökölheto
miénk csak az amit megértünk
egymás közös lélegzetéből

LXVIII

Támadj fel földi nap támadj fel!
hadd legyen hazám: oltalmam
halál helyett életem
egyetlen bizodalمام

nem menekülök – van erőm
nem élek számban halállal
élek szivárvány-szerelemben
fecskemadár szárnyával!

Székelý János

HÁZSONGÁRD

Arcomba fű a rekkenő meleg,
Melyben aranyló felhők fürdenek.
Ledőlt márványok álomhangja kél,
És póre fákon orgonál a szél.

Hó-forrázott krizantémok lobognak.
Nézem, mily lomhán alszanak a holtak.
A messze völgyből kürtök hangja ér fel,
És elvegyül az illatok szeszével.

Búsongó bánat, fájó csüggedés
Érinti szívem; hosszan int a múlt rám –
Harcok, bukások, nemzedékek – és

Míg itt ülök letűnt korokba hullván,
El sem hiszem, hogy élek s a világban
Éle még néhány dacos-fenségű társam.

BOLYAI HAGYATÉKA

A koponyacsont

Im, itt a csont, mely ötven éven át
A sírok minden mocskait beszívta.
Nézd: őt lelelként őrzi még a ritka
Nagy agyvelő pár domborulatát.

Csak ez maradt, e furcsa csontszilánk,
E tört edény, mely ívesen homorlott,
S a gondolat, mely egykor benne forrott,
Hogy fényt árásszon máig is reánk.

Építsd fel hát e csont köré alakját,
Találd ki végre szép, magányos arcát
E himporos, nagy, délután csendben.

Mert ecsetre se vette azt a Század,
Ki új világot alkotott magának,
És igaza volt mindennel szemben.

DAL

Fölém borul a lisztes ég
Pokróca, hallgatom az estet
S a lassú hóhullás neszt,
Kabátom, gőgöm szertefeslett.
Üzend dal, dúdold szenvedés
Bukfencet hányó gyermekeknek:
Jaj annak, aki szeret, és
Jaj annak, aki nem szerethet.

Király László

DAL

Az álmainkért jót úgysem állunk
Szétverik csapatunk végső álmunk
Hatezer dsidás ártatlan kozák
Jöhet a százéves csodálkozás

Azt hitted valami gyönyörű hont véd
Valami azt hitted gyönyörű honvéd
Csakhogy a szablya mégis kezdedben
Csakhogy a szemed mégis se rebben

Ne hagyj itt bajtárs ne hagyj itt testvér
Ha már a sasok szolgálja lettél
Mint hogyha madár mint hogyha szállna
Mint hogyha tolla mint hogyha szárnya

A

a forradalmárokat megeszik
a forradalmárokat megeszik a for-
radalmárokat megeszik a forra-
dalmárokat a forradalmárokok
forradalmárokat a megeszik a
forradalmárokat
forradalmárok eszik meg a for-
radalom is megeszi a forradalmárokat
a forradalmak megeszik
a forradalmakat is és a
forradalmak megeszik
és
a

A ZSOLDOSOK

nem vagyunk jók már semmire
trónra se már se bilire
téptük szánkat szar koron át
s nem értünk egy cseh koronát

eladtuk apánk és anyánk
a szeretőnk s a szilvafánk
eladtuk istvánt a királyt
kinyaltuk sztálint és bériját

kinyaltunk féltünk jön a sitt
csaueszszkut mint rákosít
zsvikovit giereket s még sokat
b... a kurva anyákat

de most már itt a hadnagy úr
ki újra magyarul tanul
szemre veszi a karokat
kicsicsázza a szarokat

nincsen már olyan sok időnk
ásítózik a temetőnk
s hiába várunk nincs mire
nem vagyunk jók már semmire?

Ferenczes István

SZÉKELY APOKALIPSZIS

„Írtam egy verset. Ez a vers arról az ősről szól, amelyről évtizedeken keresztül csak álomban mertem beszélni, de még akkor is rettegettem, nehogy hangos legyen ez az álombeli beszéd. Ez a vers arról a negyvennyolc évvel ezelőtti ősről emlékezik, amikor a felcsíki medencében feltűnt egy gyilkoló csapat, „Domokos felől jött a vér-szomjas csapat – rabolt, gyilkolt a rongyos, részeg áradat.”... Az akkor ránk borult gyász olyan, mint az őszi árnyék, egy hosszabb, soha nem lehet kibújni alóla, így hát talán nem is érdemes feltenni a kérdést, hogy jó volt-e a sorunk. De nincs a világon az a jó sors, amely törölni tudta volna egy tizenegy éves leányka emlékeit, azokat az éles sikolyokat, azokat a kerítésszagató zokogásokat, amelyek negyvennégy októberében fölverték a felcsíki falvakat... Jól emlékszem, ma is hallok az ágyúk tüzeit, Ajnád, Szentmihály égett, a karcfalvi állomást lebombázták, édesanyámmal felrakodtunk az egészvágás szekérre, a szomszédasszonyt, aki akkor szült, gyerekágyas volt, s kiköltöttünk a Págyikra-tetejére. Édesanyám azt mondta, hogy ő innen tovább nem menekül, itt várja meg a férfiakat. Ha élve megússzák a háborút. És a férfiak tényleg odajöttek. Elsőként István bátyám érkezett meg, ő valahol Szentdomokos, Marosfő környékén maradt le a szétvert, menekülő csapatoktól, édesapám később, valahonnan a Maros mentéről jött haza. Ő utolsónak hagyta el a gyimesi határ-őrséget, szakács volt, nyomában jöttek az oroszok. Szeptember volt, s emlékszem, két hétig úgy zuhogott az eső, hogy látni se lehetett... Bátyám elbújt az erdőbe, édesapámat pedig a gyermekágyas asszony mellé bújtattuk be... október első napjaiban ereszkedtünk le a havasról, itthon, mintha árvíz hajtotta volna, úgy nézett ki az udvarunk. Édesapám a katonaholmikát: egyenruhát, jelvényeket, kulacsot, bakan-csot, mindent, ami kincstári volt, a bátyáméval együtt elrejtette a kút mellé, egy kőrakásba. Egyedül a fegyverét dugta el máshova, féltette a fiaitól. A bátyám a fegyverét nem hozta haza, valahol az erdőben dobta el. Mi sem tudtuk, hová rejtette a fegyvert, s szomszédok se, azok is csak annyit tudtak, hogy van fegyvere. Ők is árulták el később... Jöttek a Maniu-gárdisták. Jött előttük a hírük, hogy Csíkszent-

domokoson kivégeztek tizenegy vagy tizenkét embert, hogy Szenttamásról lamandi, a román tanító kergette el őket, de Karcfalván már újból gyilkoltak, ott vitéz Bálint Istvánt végezték ki, akartak még másokat is, de azok valami módon, étellel, pálinkával megváltották. Ezzel a hírrel érkeztek meg Dánfalvára is október 10-én. 1944. október 10-én. Én édesanyámmal a mezőn voltam, a nagyobbik bátyám is kint volt, valahol messzibb, közel az erdőhöz. Ő egy kicsit furfangosabb, óvatosabb volt, édesapám pedig felment Jenőfalvára. Otthon egyedül a kisebbik bátyám, Áron maradt, hogy gondozza a jószágot, egyik tehenünk kisborjas volt. Áron bátyámat jól elverték, a lábáról lehúzták a bakancsot, pofozták, keresték a fegyvert, ő nem tudta, hol van, szuronyt szegeztek a hátába, s felkísérték Jenőfalvára édesapámhoz. Ő egy kicsit pityókos volt, ugye megtsisztelték, ahogy ilyenkor kalálások krumpliasáskor szokás, de azt hiszem, a gabonapálinkát is akkor főzték Jenőfalván. Azt mondta jókedvűen, hadd el fiam, ha ti nem találjátok meg a fegyvert, én majd előveszem. Neki azt mondták a gárdisták, hogy bácsi, tudjuk, hogy van fegyvere, jobb, ha előadja, mert akkor nem lesz semmi bántódása. Ő hitt a szavuknak, tudott is románul, megértett mindent. Hazaérkeztek, ő ment egyenesen a fegyverért, tessék, itt van, s átadta nekik. Akkor Áron bátyámnak összekötözték kezét-lábát, s beledobták a szekér derekába, édesapámnak pedig a kezeit kötözték hátra, s nyakába akasztották az összegyűjtött fegyvereket, azt mondták, van magának még egy fia, annak a részit is cipelje csak. Levitték Madarasra, ott volt az őr. Apámat bezárták egy szobába, később hoztak egy madarasi embert is, Tamás Lázárt (lábj.: A férfit Hajdú Lázárnak hívták – F. I.), őt is azzal kapták el, ő is ilyen határőrségi katona volt, hazajött a mezőről, a felesége eltagadta, hogy nincsen otthon az ura, de szerencsétlenségére épp akkor érkezett haza, amikor a Maniu-gárdisták rekviráltak az udvaron. Őt is elfogták. Fél óra múltán kivégezték őket a templom melletti dombra, a szántóföldre, megásatták velük a sírjukat, közben összeterezték Csikmadaras lakóit, hogy megfélemlítsék... Három-három golyót lőttek mindkettőjükre. Három golyóval végezték ki. Három golyóval lőtték bele a megásott sirba... Áron bátyámat elengedték. Kivégzés előtt azt kérdezték, hogy kettőjük közül melyiket végezzék ki, az apát-e vagy a fiút. Édesapám azt mondta, hogy a fiamat engedjék, kiskorú, még csak tizenhét éves...

Mint valami dögöket, úgy földelték el. Ruhástól, koporsó nélkül... A főispán azt mondta anyámnak, hogy néni, azt tanácsolom, hogy a holttesteket egy esti harangszó után lopják ki. Így is tettünk. A legnagyobb titokban kiástuk, hazaloptuk a dánfalvi temetőbe...

Érdekes, hogy nem eddigi életem örömei, boldog percei, hanem a szomorú, bánatos dolgok, a hiányok jutnak az eszembe. Azok fájnak. Fáj a meggyilkolt édesapám, fáj a tifuszban meghalt bátyám, fáj a idegenbe, messzire szakadt lányom, fájnak azok a karácsonyfák, amelyeket a kommunizmus alatt nem rakhattunk fel, fájnak az anyanyelvű

iskolától, templomtól megfosztott moldvai csángók, fájnak a visszanyelt, ki nem mondott mondatok...

... A nyolcvannégy éves György Józsefné tudta, hogy hol vannak a fegyverek. A pincébe rejtette el, amikor a krumplit hordták. Egyszerűen egy köteg leventepuskára üresítették a krumplit a zsákokból. Tudta, azokkal el kell számolni. A háborúnak vége lesz, unokáját, nevelt fiát, Jenőt a jóisten szerencsésen hazavezeti, s akkor mint a község leventeoktatójának el kell számolnia a puskákkal. Akitől átvette, annak kell visszaadnia. Ezt kívánja a törvény, a becsület. A székely falu mindig betartotta a törvényt, ami a másé, az nem a tied. Mire a második elharangozták, felöltözött. Akkor jött be a kapun a három fekete ember. A vezetőjük borkabátot viselt. Magyarul is tudott.

– Az a tiszt, aki nálunk lakott a Garados alatt – mondja Bálint Rozália –, az vezette a kutatást annál a nyolcvanéves öregasszonynál. Az a kivégzéseken nem volt jelen, csak a házkutatásoknál. Két jól öltözött fiú járt vele mindig... Tény az, hogy megtalálták a puskákat. György Ágnes nyugodtan nézte, mint kutatják át a gazdasági épületeket, a lakást, csak mikor a pince felé indultak, akkor riadt meg. Talán nem szedik föl az egész pityókát – reménykedett. Aztán amikor a pincéből a leventepuskákat kezdték kidobálni, akkor összeforrt, megroskadva adta meg magát a sorsnak. Tudta már, hogy itt rettenetes dolgok történnek. Valaki vagy valakik elárulták. Amikor leért a Dobos-kertbe s meglátta az összegyűjtött férfiakat, azt is tudta már, hogy nemcsak őt, hanem az egész falut, az egész szerencsétlen közösséget elárulták valakik...

...

A templomba menő emberek székely ruháján piros-fehérvörös színű volt, azokat mind letépték s pofon verték őket, amikor jöttek mulatni, lakmározni, ami piros-fehér-zöld volt a faluban, mind idehozták mosogatórongynak, edénytörlőnek. A felszolgáló fehérmépeik a zászlókból csináltak kötényt, azza töröltették az elmosott edényeket. Szóval, a kivégzés után megérkeztek hozzánk, s elkezdődött a dári-dó... Nagy kacagva kérdezte az egyik: testvérek, ki mondja meg, hány liter magyar vért ittam meg, kért embert öltem, annak hány liter vére van? Ezen éledeztek, kacagtak, ez úgy tetszett nekik... Hát ki mert volna csak egy sóhajással is ellenük szegülni. Még sírni sem mertünk. Akkor este csak mosogattunk, törülgettünk a piros-fehér-zöld zászlókkal s nyeltük a könnyeinket...

...

Mikor hazahajtottam az állatokat a legelőről, visszajöttem ide a Barabásék-féle kerthez, úgy, ahogy vótam, mezítláb, vásott kontösben, mert a kutyák ott maradtak el. A dombról benéztem oda a Gábor-kertbe, ahol meglövöldözték az embereket, s hát mit látok, istenem... Ahogy belövöldözték az embereket a gödörbe, a földet rejik takarták, a vér felázott a föld színire, s a két kutya ott maradt, nyalta a vért, azoknak a kivégzetteknek a piros vérit...

Erdély üzenete

Mit üzen Erdély a 20. század végén saját népeinek, Magyarországnak és Európának? Mit mond múltja és jelene? És mit várhat tőle a jövő? Vajon az egykor sok nemzetiségű, különböző vallású s több kultúrájú Erdély csak a múlt emléke marad? A nemzetállam magával hozza-e a homogén etnikumot vagy teret hagy a kisebbségeknek is?

Ezek már nemcsak a jelen, hanem a jövő nagy kérdései is, amelyekre többféle választ lehet adni. Erdély több mint ezeréves története azt kívánja, hogy megmaradjon Európának ebben a részében a különböző népek együttélése. De vajon lehetséges-e ez az agresszív nacionalizmus új jelentkezésének idején? Szívet szorító gondok ezek, amelyeken egyszerre elmélkedhet többség és kisebbség. A többség számára a tolerancia a velük együtt élő más népekkel, gazdasági, politikai és kulturális szimbiózist és a szomszédokkal jó kapcsolatokat jelent. A kisebbségek számára az adott ország keretein belül alkalmazkodást kíván a többséggel szemben, de egyben olyan individuális és kollektív jogok biztosítását, amelyek engedik a nyelv használatát, oktatását, vallási és egyéb közösségek működését, a kultúra elterjedését, és a kapcsolatot az anyanemzettel.

ERDÉLY VÁLTOZÁSAI

Erdély nevét Erdőelvéből származtatja. Első latin említése 1077-ből maradt fenn, előbb Ultrasylvania néven, majd Transylvania formájában. A magyar név a 13. és 14. században tűnik fel, s innen származik a román Ardeal, amely a latinos szóhasználat alapján lesz ma Transylvania. Az Erdélyben letelepedett szászok a Siebenbürgert, a Hétvár nevet használják, azokét, akik a 12. században a terület védelmét látták el (Dés, Doboka, Kolozsvár, Torda, Küküllő, Gyulafehérvár és Hunyadvár). Mindez a régi Erdélyre vonatkozik, az újhoz hozzátartozik a Partium és a Bánát egy része is, ezek alkotják a mostani Erdélyt, amely Románia egyik tartománya.

Ha földrajzi szempontból vizsgáljuk a területet, azonnal feltűnik, hogy az egykori Erdélyt körülveszi keleti és déli részén a Kárpátok, nyugaton pedig az Erdélyi Érc-hegység. A nagy hegyek azonban nem védtek meg a keletről jött hódítóktól. A magas és részben erdős hegyek mezőségeket vesznek körül, amelyeket a Maros, a Szamos, az Olt és más kisebb folyók öntöznek. Területein búza- és kukoricaföldek, gyümölcs- és borvidékek változnak. Legelőin juhnyájakat, szarvasmarhákat, köztük bivalyokat, lovakat tenyésztettek. Hegyeiben arany és más ércek, ásványvizek, sók találhatók, amelyeket régóta ismernek és felhasználnak. Ha a természet gazdagságát és változatosságát nézzük, azt állapíthatjuk meg, hogy Erdély kezdetektől fogva vonzotta az idetelepedő népeket.

A változások a történelemben mentek végbe, s nem fontos a legrégebbi korokba visszamenni, elég ha a dákokra gondolunk, akiket Kr. u. 106-ban Trajanus császár legyőzött, és létrehozta a Dacia elnevezésű provinciát. 271-ben Aurelianus császár visszavonta a római légiókat, és a velük együtt élő lakosokat, s ettől kezdve a provincia csaknem hét évszázadon keresztül különböző népek vándorútja lett: gótok, gepidák, hunok, szlávok, avarok, bolgár-törökök telepedtek itt meg, de többségük eltűnt a történelemnek erről a színpadáról.

A magyarok 895-ben a besenyők elől menekülve-jelennek meg Erdély földjén, s a szlávok és bolgárok közé telepednek. Szent István 1003-ban leveri az utolsó gyulát, aki Bizánccal tart fenn kapcsolatot, és szembefordul a királlyal. 1009-ben létrehozza a gyulafehérvári püspökséget.

A besenyők és a bizánciak elleni védekezést szolgálják a székelyek (tehát a székek lakói), akiket először a Maros vonalára telepítenek, majd a jelenlegi Székelyföldre, ahol kiváltságaik ellenében katonai szolgálatot viselnek. A gyulák után a király testvérei uralkodnak. Az első vajda, aki a tartományt kormányozza, 1199-ben jelenik meg mint a király megbízottja.

1165 előtt a gyéren lakott Erdélyben feltűnnek a szászok, a Rajna és a Moselle vidékéről származó németek, akik kiváltságokat kapnak, amelyeket 1224-ben II. András megerősít. Ugyanebben az időben jelentkeznek a románok, akikről először egy 1222-ben keletkezett dokumentum emlékezik.

A szászok városokat alapítanak, a 14. századtól kezdve céheket hoznak létre, s a mezőgazdaság mellett iparral és kereskedelemmel is foglalkoznak. A románok egy része Hunyad, Fogaras megyében és Máramarosban telepszik le, s mint kenézek védik az országot, úgy, hogy jó részük beolvad a nemességbe. A jobbágyok - mint a transhumálban részt vevő pásztorok - juhadót, vagy mint letelepedettek, a szőlőszőlő szolgáltatásokat fizetik.

A 14. századtól kezdve Európa balkáni részén új ellenség tűnik fel, amely ellen Magyarország népei is védekeznek. 1526-ban, a mohácsi csata után szétszakad az ország: a török elfoglalja Budát, s az ország jelentős része "hódoltsággá" válik. A nyugati és északi megyék a Habsburgoktól várják a felmentést, a keleti részen, így Erdélyben is, a szapolyaiak uralkodnak a Porta segítségével. 1570-ben az európai hatalmak elismerik Erdély függetlenségét a császártól, de megmarad függősége az Ottomán Birodalomtól, amely kinevezi a már megválasztott uralkodót, és amelynek adót fizetnek. Az erdélyi fejedelmek megkísérlik a szembe fordulást a törökkel a tizenöt éves háborúban, de vereséget szenvednek. Ennek a tapasztalatnak az alapján inti Bocskai István a rendeket, hogy amíg a török "hatalmas", igazodjanak hozzá. Bethlen Gábor és I. Rákóczi György a harmincéves háborúban az európai politika szereplői lesznek, a Porta támogatását élvezve, harcolnak a Habsburg-abszolutizmus ellen. II. Rákóczi György viszont a török engedélye nélkül indul el a lengyel trónért, s ezért Erdély súlyos áldozatot fizet.

Változást ebben a viszonyban az 1683-ban elkezdett háború hoz, amelyben a császári csapatok megjelennek Erdélyben, és 1688-ban I. Apafi Mihály elismeri a magyar királyt Erdély urának és "jótevőjének". 1690-ben Apafi halálával és fia lemondása után Erdély a Habsburgok fejedelemsége lesz, amely 1065-ben a nagyfejedelemség nevet kapja.

A nemesség védelmezi kiváltságait, s csak a 19. század elején lép egy része a liberalizmus útjára s követeli egyben Erdély unióját Magyarországgal. Az 1848/49-es forradalom leverése után ismét nagyfejedelemség lesz 1867-ig, amikor a kiegyezés megteremti az uniót, a románság vezető rétegének ellenállásával. 1918-ban a román csapatok megszállják Erdélyt, és 1920-ban a trianoni békeszerződés Romániához csatolja. 1940-ben Észak-Erdélyt a náci Németország és a fasiszta Olaszország Magyarországnak ítéli, 1944-ben a szövetségek a háború utolsó szakaszában részt vevő Romániának, amit az 1946-os párizsi békeszerződés megpecsétel.

E rövid történeti bevezető arról tanúskodik, hogy Erdély évszázadokon keresztül Magyarország része volt, mint erdélyi fejedelemség korlátozott szuverenitást élvezett, s megmaradt önálló belső státusa a Habsburg-uralkodók idején is. Változást 1918 és az azt követő békeszerződések jelentenek, amelyek a megnövekedett Erdélyt a román túlsúly alapján Romániához kapcsolják.

ETNIKUM, TÁRSADALOM ÉS VALLÁS

A modern nemzeti eszme megjelenése előtt az etnikai közösségeket társadalmi és vallási szempontból különböztették meg, még ha a nyelv, mint a kultúra teremtetője, lényeges szerepet is játszott.

A 15. század végén Erdély lakosságának 60%-a magyar volt, 24%-a román és 16%-a szász. A 18. század elején a háborús pusztítások után a magyarság létszáma 47%-os lett, a románoké 34 és a szászoké 19. A román lakosság a 18. század folyamán a demográfiai hullámmal és a magyar és szász kiváltságosok által kívánt bevándorlással erőteljesen növekedett, és a század végére túlsúlyba került. Az 1910-es népszámlálás Erdélyben anyanyelv szerint 53,8%-a román, 31,6%-a magyart és 9,8%-a németet, 2%-a jiddist és 0,2%-a cigányt, 2,5%-a más nyelvet nevezett meg. Az elmúlt nyolcvan esztendőben a román túlsúly tovább növekedett: 1902-ben 73,3% román, 20,7% magyar, 3% német, és 3% egyéb nemzetiségűt tüntettek fel.

Az észak-erdélyi zsidókat 1944-ben a magyar hatóságok segítségével koncentrációs táborokba vitték, és nagy részük elpusztult, a dél-erdélyiek pedig kivándoroltak Izraelbe. A németek egy része 1944-ben elhagyta Romániát, és Németországban telepedett meg, sokan elpusztultak az egykori Szovjetunióban, a 80-as évektől kezdve pedig a német kormány váltságdíj fejében kiváltotta nagy részüket. Mindennek az lett a következménye, hogy ma Erdélyben mintegy 119436 németet tartanak számon. (Saját becslésük szerint csak 70000-et.) A magyarok száma is jelentősen csökkent, az 1918 és az 1944 utáni kivándorlások, illetve a 80-as évektől jelentkező menekülés következtében.

A nem román lakosság elvándorlása után Erdély többségben román nemzetiségű. A székelység 80-90%-a, és a határ menti magyarság mellett a szétszórta élő diaszporák egyre inkább elrománosodnak. Ez jellemző a Székelyföldön kívüli városok lakosságára is, amelyek román területekről nyerték az utánpótlást, így például Kolozsvárra, amelynek magyarsága ma már az összlakosságnak csak 23%-át teszi ki.

Évszázadokig a feudális társadalomban a kiváltságosok és a jobbágyság közötti együttműködés és ellenállás volt a jellemző. 1437-ben létrejött Erdélyben a kiváltságosok, a nemesek, a székelyek és a szászok összefogásával, az ún. feudális "három nemzet" szövetsége, amely a felkelt jobbágyság ellen irányult. A nemesség nemcsak a jobbágyság ellen lépett fel, hanem az egyre inkább jobbágysági sorsba kényszerült székelyek és időnként a szászok ellen is.

A román jobbágyság 1784-ben felkelt a kincstári uradalom és a nemesség ellen, amelyhez a román vezető réteg ekkor nem csatlakozott. 1791-ben azonban a románság vezetői egy - Supplex libellus Valachorum című - panasszal fordultak a császárhoz, mint Erdély uralkodójához, és megfogalmazták azt a kívánságot, amely szerint mint a dákó-román őslakosok kiváltságos leszármazottait ismerjék el őket "negyedik nemzetként". A kérés elutasítása az erdélyi rendek, tehát nemcsak a nemesek, hanem a székelek és a szászok részéről is, a társadalmi ellentéteket nemzetivé tette.

A román értelmiség kollektív nemzeti jogokat követelt a magyar liberális nemességtől, amely ugyanakkor kész volt elismerni a jórészt román jobbágyság szociális felszabadítását. Az államnyelv körül kialakult vita, amely a latin helyébe a magyart kívánta azzá tenni, kiváltotta a románok és a szászok ellenállását, annak ellenére, hogy olyan erdélyi politikusok, mint Wesselényi Miklós, e tekintetben is a fokozatos előrehaladást támogatták. A kiélezett nemzetiségi vitákban az erdélyi román értelmiség egy részét a császári hadsereg 1848/49-ben szembefordította Erdély uniójával és a Habsburgok elleni harccal, s Bálcescu egyeztetési kísérlete a szabadságharc végén már nem hozott közeledést.

1848-49 után a jobbágyok felszabadításával létrejöttek a kapitalizmus feltételei, s a társadalmi ellentétek új osztályellentétekké váltak, azonban ezeket is nemzetiségi szembenállások befolyásolták. Az erdélyi román értelmiség többsége Erdély autonómiájáért, közülük sokan egy föderatív monarchiáért, végül egyesek a román tartományokkal való egyesítésért harcoltak. A vesztes háború után, 1918-ban Gyulaférvárt a románság vezetői kimondták Erdély csatlakozását az új Romániához, s ígérték, hogy tiszteletben tartják a kisebbségek jogait. A két világháború között a román kormányzatok ezt nem tartották meg, s a nemzetiségi ellentétek eltorzították a társadalmi mozgalmakat is.

1940 és 1944 között Észak-Erdély Magyarország része lett, Dél-Erdély Romániáé maradt, mindkét oldalon háborús feszültségekkel. 1944. augusztus 23-a után Románia részt vett a fasiszta hatalmak elleni harcban, Magyarország ehhez csak később csatlakozott, belső és külső ellentétek miatt.

1944 után Magyarország és Románia a Szovjetunió befolyási övezetévé vált, és 1948-tól megkezdődött a szocialistának nevezett rendszer építése, amelynek feladata lett volna a nemzetiségi ellentétek háttérbe szorítása. Erre bizonyos kezdeti lépések után nem került sor, sőt 1956 után megkezdődött az erdélyi magyarság szisztematikus elzárása a külső világtól és a belső elszigetelődése: az új rendszer megszüntette a magántulajdont, az állam felügyelete alá helyezte a gazdaságot és a kultúrát, a párt uralma alá rendelte a politikát. A kisebbségek anyagi alappal nem rendelkeztek, és bizonyos oktatási és kulturális intézmények kivételével jogaikat csak szűk körben érvényesíthették. 1957 után a rendszer a nemzeti állam és a homogén nemzeti egységet állította előtérbe a kisebbségekkel szemben. A korabeli Magyarország nem nyújtott e tekintetben megfelelő támogatást, mert az internacionalizmus rosszul értelmezett szellemében a román állam ügyének tekintette a kisebbségi kérdés rendezését.

1989-ben a Ceaușescu-rendszer megbukott, s elkezdődött a parlamenti demokrácia és a piacgazdaság visszaállítása Erdélyben olyan körülmények között, amelyben az agresszív román nacionalizmus a magyarságot okolta részben a belső nehézségekért, részben pedig az állam szuverenitását fenyegető állítólagos magyar követelések miatt.

Az erdélyi társadalom egyik jellegzetessége, hogy a különböző etnikumok több felekezethez tartoztak, és ezek meghatározták kultúrájukat is. A reformáció megjelenéséig a római katolikus vallás volt az uralkodó, még ha közben megtúrták a román görögkeletieket is, akiket a fejedelemségekből támogattak. A reformáció először a szászoknál jelentkezett, ahol Johann Hontserus kezdte meg a luteránus egyház szervezését, amely a szászok vallása lett. A nemesség és a székelyek kezdetben luteránusok, majd egy részük kálvinista lett, kisebb számban unitárius, illetve szombatos. 1568-ban a tordai országgyűlés elfogadta "a négy recepta religiót", tehát a katolikus, református, luteránus és unitárius egyház szabad gyakorlatát, és megtúrt vallásként a görögkeletiét. Mindez a kor Európájában vallási türelem különleges példája volt, amely a nyugati külföld figyelmét is felébresztette.

A fejedelemség idején a katolikus vallás elsősorban a Székelyföld egy részére terjedt ki, ahol a hit új népi formái jöttek létre. A luteránusok a szász városokban szigorú társadalmi és kulturális rendben éltek, állandó kapcsolatot tartva a németországi központokkal, és különösen a pietizmussal. A kálvinisták először Németországgal, majd Hollandiával és Angliával léptek kapcsolatba, s innen hozták be az új gondolatokat és a kartézianizmus elméletét, amely megújította az oktatást, de beleütközött az ortodoxok ellenállásába. Az unitáriusok is Angliával tartották a kapcsolatokat, s igyekeztek kialakítani újszerű oktatási és kulturális rendszerüket. A románok számára a reformáció jegyében jelennek meg az első Bibliafordítások, amelyek arra indítják a fejedelemségek görögkeleti papságát, hogy áttérjen az ógyházi szláv-ról a román nyelvre.

1699-ben a görögkeleti románok egy része elismerte a pápaságot és annak néhány dogmáját, de megőrizte a papság házasságát. Ezek a románok kapcsolatot tartanak nemcsak Béccsel és a magyarországi katolikus egyházzal, hanem Rómával is, s az ő munkásságuk következtében jön létre az ún. erdélyi iskola, amely meghirdeti a dákó-román kontinuitás elméletét. A 18. század végén, 1796-ban elismerik a görögkeleti egyházat mint "megtűrtet".

A 18. században Erdélyben Szamosújvár környékén megjelennek az örmények, akik megtartják régi vallásukat. A zsidók egyenjogúságát 1867-ben ismerik el, 1894-ben felekezetüket is. Örmény és zsidó kevés maradt Erdély területén, mindkét esetben a magyar kultúrával szoros kapcsolatot fenntartó csoportokról van szó. 1948-tól Erdélyben megszüntetik a görög katolikus vallást, egyesítve azt a görögkeletivel, de 1989 után újból megjelenik és megkezdí egyházszervezeték kialakítását. A római katolikus, illetve a protestáns vallások a szocializmus idején szűk körű templomi szolgálatot és papi felsőoktatást folytattak, 1989 után kezdik egy karitatív és kulturális tevékenység fejlesztését.

A vallási kultúrák meghatározták a nyelvhasználatot és ezzel együtt az oktatás és a népi műveltség tartalmát is. Hatásuk a polgári nemzet kialakulásától kezdve figyelemre méltó, és szerepük különösen jelentős a kisebbségi sorsban, akár magyar, akár a román uralom idején.

A NEMZETI KULTÚRÁK ELLENTÉTE ÉS EGYÜTTMŰKÖDÉSE

A 18. század végén megjelenik a modern nemzeti eszme, amely magával hozza a nyelvek és a kultúrák sokoldalú és egységes fejlesztését. Erdélyben három kultúráról van szó, olyanokról, amelyeknek bizonyos nyelvi és tartalmi formái a fejedelemség idején kialakultak. A 16. századtól az oktatás és a könyvkiadás fejlődésével megkezdődik a magyar szövegek megjelenése rendelet és tájékoztatások formájában, születnek szász, magyar és román Biblia-fordítások és kegyességi iratok, létrejönnek történeti munkák, emlékiratok és a szórakoztatást szolgáló szépirodalmi alkotások. Ezekre az előzményekre támaszkodva jelenik meg az egységes nemzeti kultúra elve, amelyet német részről a németországi fejlődés befolyásol, magyar részről a Magyarországgal való kapcsolat, román részről pedig a reformáció, majd a görögkatolikus egyház, s végül Románia.

A nemzeti kultúra létrejöttének alapfeltétele az irodalmi nyelv kialakulása volt. A századoknál ez együtt haladt a hochdeutsch átvételével, bár helyi nyelvjárási munkák is megjelentek. A latin államnyelv mellett a 18. század végétől kísérletek történtek a magyar nyelv megújítására, amelyre hatással volt a magyarországi ortológus-teológus vita. A románok ekkor még cirill betűkkel írták munkáikat, de egyre nyilvánvalóbbá válik S. Micu-Kleinnál, Gh. Sincaínál és Petru Maiornál a dákó-román kontinuitás elmélete nyomán a nyelv fejlesztése s az erdélyi nyelvjárások alapján az irodalmi nyelv kialakulása.

Erdélyben az 1834/35-ös diéta veti fel az államnyelv kérdését. E tekintetben vita alakul ki, amelyet részben a szászok, részben a románok és nem kis mértékben a magyar reakció folytatott a liberális ellenzékkel szemben. 1846-ban az országgyűlés - különböző megkötésekkel - elfogadja a magyar államnyelv bevezetését, amelyet 1847-ben a császár is szentesít. Ebben az szerepel, hogy az országgyűlésen és a megyei tárgyalásokon a hivatalos iratokat magyarul kell megfogalmazni, más nyelveken ezekről fordítást kell közölni, az egyházak viszont megtartják saját nyelvhasználatukat. A törvényt a szász és román küldöttek is elfogadták, de ez utóbbiak szembetalálják magukat a papság s főleg a fiatal román értelmiséggel. Időközben ugyanis kialakult az erdélyi román sajtó, a Gazeta de Transilvania és melléklete, amely nyelvhasználat kérdésében az anyanyelvet részesítette előnyben, legalábbis a román többségű vidékeken.

Az unió megvalósítása után és a magyar államnyelv bevezetésével az 1868-as nemzetiségi törvény a liberalizmus szellemében igyekezett megoldani a nyelv és a kultúra kérdését. A román iskolák kis száma, a magyar nyelv oktatásának itteni bevezetése, a kevés egyházi középiskola, a papi és a tanítói oktatás mellett, az egyetemi intézmények hiánya és főleg a 20. század elejétől a kormány diszkriminatív intézkedései növelték a feszültséget. A liberalizmus megengedte ugyan a sajtó szabadságát, így például a Ion Slavici vezette Tribuna, de más lapok is, a román követelések szószólói lettek (közben bebörtönözték azokat az újságírókat, akik ezeket követelték. Tegyük hozzá, hogy a liberális politika lehetővé tette román bankok és más intézmények, így az Astra tevékenységét is, amelyek segítették a románság gazdasági és részben kulturális fejlődését. Ez a kétértelműség megnehezítette azoknak a magyaroknak (mint amilyen Mócsáry Lajosé volt) a tevékenységét, akik szívesen működtek közre az együttműködés javításáért.

1918 után úgy változott a helyzet, hogy a román hatóságok folytatták a maguk nacionalista kulturális politikáját. Csökkent a magyar iskolák száma, szakiskolák alig maradtak, az egyházi gimnáziumok román érettségi alapján adhatták ki bizonyítványaikat, az 1872-ben létrehozott magyar egyetemet megszüntették; románok hozták létre, kevés magyar hallgatóval. A neoabszolutizmus idején létrehozott Erdélyi Múzeum Egyesület és az Erdélyi Múzeum tevékenységét korlátozták. Egyre inkább háttérbe szorították a magyar bankok és más intézmények tevékenységét. A Székelyföldön mozgalmat indítottak az állítólag elmagyarosodott székelyek visszaramánosítására. A román nyelv hivatalos használata általánossá vált, a magyart csak az egyházakban és saját intézményekben terjeszthették, kivéve a Székelyföldet. Ebben az időben a sajtó és a könyvkiadás képviselte a magyar kultúrát.

Ezek a sérelmek jogosan keltették fel az ellenállást, éppúgy, mint az 1892-es román memorandum és az azt követő per. Ennek folyamánként jelentkezett 1940-ben Észak- és Dél-Erdélyben a magyar és román nacionalizmus kulturális politikája, amelyet 1944 után követtek a románok is. Az egy párt által irányított államban 1957-ig még létezett a magyar egyetem, s működött a magyar iskolák szűkült hálózata, de már megszüntették a nagy híré egyházi kollégiumok működését. A magyar iskolák számának csökkentése, kevés magyar gimnázium megmaradása, a többiek átalakítása, a magyar egyetemet végzettek román területen való elhelyezése, a levéltárak központosítása - a kisebbségek "homogenizálását" kívánta szolgálni. Ezzel a színházak, könyvkiadás és a sajtó egy része igyekezett szembefordulni. Az erdélyi magyar kultúra így jutott el az 1989-es változáshoz, amely máig sem állította vissza az oktatási rendszert s nem teremtette meg azokat a gazdasági alapokat, amelyek az egyéb kulturális tevékenységeket is támogathatnák.

A szász kultúra - mint a németiség egyik távolra került része - 1944-ig ennek befolyása alatt fejlődött, a 30-as évektől a hitlerizmus jelentkezése és a kiélezett Volksdeutsch nemzeti tudat hatást gyakorolt főleg a polgári és az értelmiségi rétegekre. 1944 után a kultúra sorsa megpecsételődött az üldözések és kivándorlások következtében.

Az egységes nemzeti kultúrák fejlődését meghatározta magyar és román vonatkozásban az a tény, hogy Erdély Magyarországhoz vagy Romániához tartozott-e, valamint az, hogy az értelmiség hová vonzódott. A reformkorban Erdélyben kialakult egy olyan magyar nemzeti irodalom, amely főleg a fejedelemség idejéből vette tárgyait. Itt gondolok Jósika Miklós vagy Kemény Zsigmond regényeire, amelyek romantikus vagy realista módon ábrázolták a kor eseményeit és problémáit.

A GYULAFEHÉRVÁRI SZÉKESEGYHÁZ OROMZATA/FOTÓ SZENTPÉTERY TIBOR

Ez az az időszak, amikor Wesselényi Miklós vagy Szász Károly Erdély és Magyarország sorsán elmélkednek, s azon belül a nemzetiségi kérdéstről. De ekkor jelenik meg Bölöni Sándornak az Amerikai Egyesült Államokról szóló könyve, amely a kapitalista társadalom példáját állítja Erdély elé. Itt működik egy ideig Barabás Miklós, aki román témákat is fest.

A szabadságharc és még inkább 1867 után az erdélyi magyar irodalom Magyarország fővárosába "költözik", elég ha a klasszikus irodalmat kedvelő Gyulai Pál vagy a modernizmus költője, Ady Endre pályáját vizsgáljuk. Külön utat képvisel a festészet. Hollósy Simon kezdeményezésére itt alakul ki a nagybányai iskola, a szobrászatban viszont Fadrusz János Mátyás- vagy Wesselényi-szobra országos hatásra utalnak. Újra éled ez az irodalom 1918 után, amikor írók hosszú sora szól az erdélyi világról, többek között a nemzetiségi együttműködésről és ellentétekről. Elég, ha itt Kuncz Aladár, Kós Károly, Bánffy Miklós, Tamási Áron vagy Dsida Jenő munkásságára utalok. 1944 után hasonló jelenséggel találkozunk, de most már Asztalos István regényeiben vagy Sütő András prózájában és drámáiban, Szilágyi Domokos és Kántor Lajos verseiben. Bár műveikben az élet különböző kérdéseiről vallanak, mindegyikben jelentkezik a magyarság sorsa és fennmaradása, tehát az ún. szolgáló irodalom, s ugyanezt állapíthatjuk meg más művészeti ágakban, így színházban vagy képzőművészetben is.

Ezt a folyamatot figyelhetjük meg a román kultúrában is, de más előjellel. A dákó-román kontinuitás és az azt bizonyító történelem után a dualizmus idején létrejön egy erőteljes román irodalom, amelynek képviselői a költészetben Coșbuc, Șt. O. Josif vagy Goga, a prózában pedig Ion Slavici és Ion Agârbiceanu, akik az erdélyi román parasztság életét és gyötrelmeit fejezik ki. A költészet fő forrásává a népi folklór válik, amely máig él. Közülük sokan a század végén és a század elején átmennek Romániába, ugyanúgy, ahogy a magyar írók nem kis része teszi ezt 1867 után. Ez az irodalom is a román nép szolgálatát hirdeti, és kifejti elképzeléseit a románság közös jövőjéről.

1918 után megváltozik a helyzet. A kolozsvári egyetem és annak szellemi hatása alatt maradnak Erdélyben román írók, így Lucian Blaga a maga nagyszerű költészetével és mítoszteremtésével, valamint a Gîndirea című folyóirattal, amely új írókat fedez fel, de nem Erdélynek, hanem egész Romániának. Ezt a folyamatot tovább erősíti a szocialista rendszer, amely Bukaresthez köti az erdélyi írókat, képzőművészeket és más alkotókat.

Külön kérdés, hogy ilyen körülmények között akár magyar, akár román vonatkozásban hogyan jelentkezik a nem néphez kötött, hanem az individualizmushoz s jórészt az avantgarde-hoz tartozó irodalom, amely az ember általános kérdését veti fel, bár a nemzet ez esetben is meghatározó lesz - különösen sorsfordulók idején.

A szászok irodalma, emlékiratok után, 1852-ben Georg Daniel Teusch a Geschichte der Siebenbürger Sachsen kiadásával kezdődött, (amelyhez csatlakozott az Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen), s ez meghatározza az irodalmi irányt. A történeti múlt feltárása indítja Traugott Teuschoff Johannes Honterus című drámájának megírására. Ez a múlt s néha a jelen határozza meg Erwin Wittstock novelláit és Adolf Meschendörfer verseit, drámáit, prózáját. A szász nyelvjárás megjelenik főleg a folklórból merítő költészetben, de egyre inkább háttérbe szorul a hochdeutsch előnyomulása következtében. 1944 után már csak egy haldokló erdélyi német irodalomról beszélhetünk.

Mint látjuk, az egységes nemzeti kultúra elve alapvetően befolyásolta nemcsak az oktatási és kulturális intézményeket, hanem magát az irodalmat és a művészeteket s természetesen a társadalomtudományi tevékenységet is. Ennek lett következménye, hogy 1791-től, tehát a Supplex libellus Valachorumtól kezdve, előbb a szász, majd a magyar történészek számára vita témája lett a dákó-román kontinuitás.

ROMÁN ORTODOX TEMPLOM. DEMSUS/FOTÓ GHEORGHE GORUND

A román történetírás az etnikai szempont előtérbe állításával az erdélyi vajdaságot, majd fejedelemséget román államként szerepeltette, ami az anakronizmus kérdését vetette fel. Éles polémia támadt a magyar, szász és román történetírók között az 1848/49-es szabadságharcról, és benne a szászok és a románok szerepéről. Végül az utóbbi időkben sok vitára adott okot a trianoni békeszerződés, ahol a román többség ellenére a döntés nagyhatalmi alapon történt, ugyanúgy, mint 1940-ben Észak-Erdélyt illetően. A néprajz, a demográfia és a szociológia figyelemmel kísérte ezeket a történeti vitákat, s maga is a nemzetiségek múltját és jelenét vizsgálva, vitát folytatott a kisebbségek kérdéséről.

Az együttműködés a kultúrában a magyar és a román folklór e körében jelentkezett, előbb azzal, hogy a román népköltészetet magyarok is feljegyezték. Ez a téma sem maradt azonban vita nélkül: A Kriza János által 1862-ben kiadott Vadrózsák (Székely mesegyűjtemény) megjelenése után Iulian Grozescu 1864-ben Egy pár székely "vadrózsáról" című cikkében kifogásolta, hogy az egyes balladák, így a Molnár Anna a Marinescu által közölt Toma, és Kőműves Kelemenné az Alecsandri által közölt Manole című román balladákban származik. Fellángolt a Vadrózsapör, amelyet végül is Bartók Béla Népzene és a szomszédnépek zenéje című, 1934-ben megjelent tanulmánya döntött el, felhívta a figyelmet arra, hogy ezen népek folklórájának közös elemei jelentkeznek itt, s nem átvételről van szó.

A román irodalom felfigyelt a magyarra, és a század végén Petőfi Sándor költészete lesz az, amelyet Goga is fordított, s amely különös érdeklődést keltett, az írók küldetéstudatát táplálva. A román irodalomnak 1918 előtt kevés magyar tolmácsolása jelent meg, de 1918 után jóval több, 1951 után a román-magyar közös könyvkiadás alapján, szinte az egész román irodalom olvasható magyarul, Franyó Zoltán, Szemlér Ferenc, Kacsó Sándor és sok más magyar fordító tolmácsolásában. Ez utóbbi periódusban adják ki románul is a magyar írók, Ady Endre, József Attila, Radnóti Miklós és a klasszikus regényírók műveit M. Beniuc, E. Jebeleanu és sok más fordító közreműködésével. Nagyváradon a két világháború között találkozásra is sor kerül román és magyar írók között, amelynek azonban semmi következménye nem lett a nemzetiségi ellentétek miatt.

Azt lehet mondani, hogy az irodalmi fordítások jelentették az igazi együttműködést a román-magyar kapcsolatokban, s ezek nyomán számos román és magyar munka vált megismerhetővé - még ha a változtatás szempontjai, főleg az új magyar irodalmat illetően, meglehetősen egyoldalúak voltak. Kérdés, hogy ez az együttműködés a megváltozott körülmények között folytatódik-e.

RÉGI EMLÉKEK ÉS MAI EMBEREK

Erdély tájain a múlt mindenekelőtt az építészetben és az ehhez kapcsolódó ipar- és képzőművészetben jelentkezik. Templomok, várak, kastélyok s házak emlékeznek azokra a stílusokra, amelyek Közép-Kelet-Európa e távoli vidékén megjelentek, s bizonyítják kapcsolatát Európa nyugati részeivel.

A 12. századtól jelenik meg a gótika, amely a 13. században a gyulafehérvári székesegyházban teljesedik ki, és a 14. és 15. században a szász városokban, így Brassóban a Fekete-templomban vagy a szászsebesi evangélikus templomban. A 13. és 14. században román templomok is épülnek Zeykfalván és Demsuson. Kolozsvári Márton és György 1375-ben készítik el a Szent György-szobrot, Rozsnyai János 1445-ben díszíti a szebeni és a kolozsvári templomokat.

SZÁSZ ERŐDTEMLOM. BERETHALOM / FOTÓ SZENTPÉTERI TIBOR

A gótikus, köztük román templomokban, kis falvakban is megjelennek a magyar szentek, így különösen Szent László, de a bagosi, bögözi, gelencei vagy székelyderzsi templomot is illusztrálják. A gótikus stílus jelentkezik a várak építésénél, így például Vajdahunyadon. A 15. században a török támadások elől védelmül szolgáló templomokat építene fel előbb a szász városokban, majd Kalotaszegen és másutt is.

Hosszú időszakot ölel fel a reneszánsz stílus, amelynek nyomai nemcsak az építészetben, hanem a díszítésekben, ruhákban, csipkéekben s más iparművészeti alkotásokban is jelentkeznek. Ebben a stílusban épül fel a kastélyok, udvarházak, de természetesen templomok (köztük románok is) és városházák. Kialakul az ötvösművészet, amelynek szép emlékei maradnak fenn. Emellett felbukkannak török elemek - főleg a ruházatban és a fegyverkezésben.

A barokk a katolikus egyház előretörésével jelentkezik, így olyan templomokban, mint a kolozsvári piarista, olyan épületekben, mint a szebeni Bruckental- vagy a bonchiai Bánffy-, a Haller- vagy a Bethlen-kastély; olyan iskolaépületekben, mint a kolozsvári piarista vagy a református, az unitárius vagy a balázsfalvi gimnáziumban, a gyulafehérvári Batthyaneumban vagy a marosvásárhelyi Teleki-könyvtárban, illetve városok és falvak szép házaiban. Jelentkezik ez a stílus a különböző díszítő művészetekben, néhol reneszánsz elemekkel. A festményekben és a szobrászatban külföldi mesterek hagynak emlékeket.

A neoklasszicizmus templomokban, városházákon és a különböző ipari létesítményekben tűnik fel. A neogót és a neoreneszánsz épületek mellett a 20. század elején megjelenik egy magyaros díszekkel jellegző "új stílus", amelynek jelei Kós Károly kolozsvári monostori református temploma vagy az általa épített marosvásárhelyi Székely Nemzeti Múzeuma, az ottani Ipari és Kereskedelmi Kamara Thoroczkai Wigand Ede, illetve a Kultúrpalota Komor Marcell és Jakab Dezső tervei szerint.

Az építészetben és a képzőművészetben hazai és külföldi mesterek vesznek részt, s talán nem kell hangsúlyozni, hogy ezen a téren is jelentkezik az együtt élő népek összefogása.

Arról pedig nem lehet vitatkozni, hogy az erdélyi táj formálásában, a mezőgazdaságban és a természet kincseinek feltárásában, az utak és a közlekedés kialakulásában, a megtermelt javak elosztásában milyen szerepük volt és van az ott élő embereknek. Azt lehet mondani, hogy a materiális kultúrában évszázadok óta jelen van az a kölcsönös segítség, amely eltette Erdélyt a szociális és nemzetiségi ellentétek ellenére.

Ami az embereket illeti, a városiasodás magával hozta a polgári divat elterjedését a magyarság és a szászág körében, és 1918 után a románoknál is. Ennek ellenére a Székelyföldön és Kalotaszegen megőrizték a magyarok a régi viselet sok elemét, s ugyanez áll olyan román területekre, amelyek távol vannak a városoktól és az iparosodástól. Régi festmények után a 19. század közepétől kezdve rendelkezésünkre állnak azok a ruházatok, amelyek jellemezték az egyes vidékek embereinek viseletét, és ismerjük azokat a lakásokat is, amelyekben ekkor éltek. Tudomásunk van szórakozásaikról, sok helyen él a néptánc.

A városi kultúra ma már kiterjesztette befolyását a mindennapi életre, annak rendszerére, viseletére, étkezésére és szokásaira. A mindennapi kultúrát ma az Európában mindenütt elterjedt amerikai és a hozzáidomuló európai szórakoztató ipar határozza meg. A korcsma vagy a diszkó mellett új találkozóhelyek jelentek meg, amelyek nem a népi zenével, hanem a világon mindenütt elterjedt tánczenével szórakoztatnak. Egy új kulturális világ alakul ki, amelyben remélni lehet, hogy a réginek sok emléke megmarad.

A képek, amelyeket itt bemutatunk, felidéznek az egykori épületeket és azokat az embereket, akik bennük élnek. Ezeknek az emlékeknek az idézése talán emlékeztet arra, hogy milyen volt az egykori Erdély a maga sokfésűségével, ellentéteivel és együttműködésével. Mint a bevezető elején utaltam rá, ez a most már több szempontból bemutatott múlt figyelmeztet a jelen és a jövő lehetőségeire, amelyek nem egyértelműek. Marad-e a népek és a kultúrák által fenntartott Erdély, vagy a Székelyföld kivételével egyre homogénebbé válik-e a román tartomány? E kérdés eldöntésében szerepet játszhat a határkérdést háttérbe szorító és a kisebbségek nyelvét és kultúráját védő európai politika, a két szomszéd országnak a megbékélése és együttműködése, az agresszív nacionalizmus háttérbe szorítása és a határokon túl élő kulturális nemzet fogalma, s ezzel együtt az emberek közvetlen személyes kapcsolata. Ez lehet a mi reménységünk, s ezt erősítheti "Erdély üzenete".

[Köpeczi Béla]

Gubcsi Lajos

A NÉP SZAVAZ OTT? 2004. december 5. kitörlésére

Ki?! A nép szavazott? – Csüngő fejfel
Lóg a kampón milliónyi halott.

Kaviárt zabáló vezérek. – Sötét éjjel
Megalázott magyar erények.

Champagne gurul a torkokon. – Isznak kéjjel
A határuk sanitaire cordon.

Fertőző veszély, maradj ott, kint. – Mondja kegygel
A nagyúr, a kormányod, s megint.

Kifelé nép, szavazni, félj, fosztanak. – Ingyen jeggyel
Élhetsz itt, ne engedj be bitangokat.

Elgázol néhány millió hazátlan!!! – Szolga, kelj fel
Add voksodat, nálunk pénzbéke van.

Megvédjük erszényedet, mi üres. – Méz lesz tejjel
Csak most legyél végre szemfüles.

Szól a kormány, rángatják vadul balra. – Taps, ütemes!
S kinyúluk belőlük Rákosi, Kádár karja.

Új baloldal, sikervilág, hiába, ötven év. Szédületes
Győzelme, mért kötöznéd mások sebtét?

Kaviárt zabálnak, champagne-t vedelnek. – Torz győztesek
Mi lehajtott fővel motyogjuk: ők is emberek?

Mily végtelen harag gyúl majd lángra. – Vad, végzetes
Csak vigyorgoj, rablók hú kormánya.

Elsöpör a harag, mit magad gerjesztessz. – Nem kétséges
S kitárja keblét egymás felé, ki nem férges.

Ki a szívvel a határon túl, szép magyar. – Arcod fényes
Töröld le bánatod, szívedben a csend hall.

Méltóságban, mint a tölgyek haláluk napján. – A jó édes
Elbúksz múlt, bűn, a jövőnk éled az ég alján.

Hazám átkot szór, bilincset ver az árulókra. – Kardja éles
Ha kifení, kezében tiszta rendet vág a kasza.

Nincs bocsánat az árulásra, nem lesz soha. – A bűn véres
Saját gyermekét kínoztá a gonosz mostoha.

Pusztulj, voksok bitorlója, sorsod, hogy itt maradsz bambulni
Mint egyesülnek ismét a nemzet szétszört paraszti hadai

És az égig ér a szabadság, egyenlőség, testvériség hatalma
És a sötétek büntetése, hogy vakon nézhetnek a felkelő Napra

KRONOLÓGIA

1009 az Erdélyi püspökség alapításának időpontja.

1146 II. Géza király (1141-1162), majd III. Béla Rajna- és Mosel-vidéki német és vallon telepesekeket hív be a radnai-besztercei, a szebeni, újegyházi és nagysinki, később székeknek nevezett térség benépesítésére.

1177 az első ismert okleveles adat a Fehér megyei ispánról.

1202 a dél-erdélyi koraközépkori egyházi építészetre döntő hatású cisztercita kolostor alapítása Kercen.

1211-ben királyi adománylevél az Acaronban (korábban Jeruzsálemben) működő Szűz Mária-ispotály keresztes lovagjainak adományozza a Kunország felé eső Borza (Barca) nevű, „puszta és lakatlan” földet, akik Koblenz-vidéki, a Rajna bal parti településeiről származó német telepesekkel alapítanak ott életet.

1222 a románság első ismert okleveles említése Erdélyben. II. András király a Barcaságon letelepített német lovagoknak jog szerint lehetővé teszi, hogy a Szeben megyei Aknán (Vízaknán) kitermelt kőst a székelyek és a románok földjén vámmentesen szállíthassák; 1247-től a franciás *blac*, *blacus* helyett az oklevelekben is a görög és szláv *vlach*-ból átvett *olacus*, *olachus* elnevezést használja a kancellária, mely a magyar néprvelvi oláh latinositott formája. A király Kerc (Fogarasz-földje) és Hátszeg központokkal két önkormányzattal felruházott román határörvidéket szervezett, s élükre egy-egy román vajdát, föléljük pedig egy-egy magyar ispánt állított. A Hátszeg vidéki román vajda később átvette a Szörényi bánzás irányítását is.

1224 Diploma Andreanum, II. András magyar király kiváltságlevele rögzíti a szászok letelepedésének kormányzati jogrendjét a Királyföldön (*fundus regius*, Königsboden).

1241-1242-ben a tatárok betörése elpusztítja a lakott települések többségét.

1270-tól kezdve említik az oklevelek a székelyek legnépesebb csoportját a telegdi székelyeket, mint önálló igazgatási egységet alkotó népcsoportot.

1287-ben megkezdődik Erdély legmonumentálisabb épülete, a gyulafehérvári katedrális újjáépítése a sebesi szászok által tíz évvel korábban fölégetett, István király korabeli templom és egyházi épületek romjai fölött.

Erdély az önálló államiság útján

1349-ben keltezett oklevelek említik először, 1355-ben név szerint is a szebeni provincia Hét szász székét.

1366-ban Nagy Lajos király Beszterce-vidékre is kiterjeszti a Diploma Andreanum jogrendjét.

1373 Nagy Lajos rendelkezése Kolozsvári György és Márton műhelyében elkészül a prágai Hradcsin udvarán álló sárkányölő Szt. György, a cseh királynak ajándékozott „első kereszténykori, szabadon álló lovas szobor”.

1486-ban Mátyás király megerősíti a szászok jogait Erdélyben és ezzel az elismeréssel megkülönböztetett kormányzati területté válik az egész szász nemzetet egységbe fogó, 1876-ig működő Szász Univerzitás.

1526. november 11-én Zápolya János erdélyi vajdát királlyá koronázzák.

1529. június 29-én Zápolya seregei Földvárnál megverik a Ferdinánd-párti seregeket, Erdély János király hűségére tér. Trapolder Lukács Nagyszebenben nyomdát alapít.

Erdélyi Fejedelemség

1540. július 7-én születik János Zsigmond, János király és Izabella lengyel királyi hercegnő fia, Erdély első fejedelme. 1542 Izabella Erdélybe költözik. Martinuzzi György váradai püspök helytartóként kormányoz.

1544-ben a tiszai részek, az ún. Partium először vesz részt az erdélyi országgyűlésen, megalakul a későbbi erdélyi fejedelemség önálló törvényhozó testülete.

1550 Heltai Gáspár Hofgref Györggyel közösen nyomdát alapít Kolozsváron.

1562. június 20-i segesvári országgyűlés. – A székely felkelés, amelyet a főemberek kiváltságolása váltott ki, ebben az évben érik nyílt fegyveres lázadásá. János Zsigmond fejedelem csapatai a megosztott had kisebbik részét Görgényben, a Nyárad vize mellett megveri, majd kegyetlenül lemészároltatja. A had nagyobbik hányada önként feladja vezéreit és hazavonul. A Segesvárra összehívott országgyűlés a közszekelyeket fejedelmi népekké nyilvánította. Kimondja a közrend adóztatását és vagyonának elkobozhatóságát, eltörli a népfelkelést és a hadkötelezettséget: a fejedelemség gyakorlatilag egységesítette az ország társadalmának szerkezetét.

1568 a tordai országgyűlésen kimondják a szabad vallásgyakorlás jogát: „ki-ki a maga értelme szerint hirdessék az evangéliumot”.

1571 a speieri egyezmény, amelyben János Zsigmond lemond királyi címéről és elismertetik fenséges fejedelmi címe. Erdély szabadon választ fejedelmet. Az országgyűlés „bevett vallásoknak” fogadja el a református, unitárius, evangélikus és a katolikus felekezeteket.

1571. március 14-én meghal János Zsigmond. Május 25-én Báthori Istvánt, a későbbi lengyel királyt (1576-1586. december 13.) Erdély vajdájának választják. Az olasz főiskolákon pallérozott Báthoriak és udvari környezetük reneszánsz udvartartást rendeznek be a gyulafehérvári palotában.

1579-ben Báthori István a jezsuitákra bizza egy kollégium alapítását Kolozsmonostoron. A dévai várbörtönbe zárják

és ott meg is hal Dávid Ferenc (1510-1579) Erdély egyetemes hatású reformátora, az unitárius egyház megalapítója és püspöke.

1583-ban Matthias Fronius brassói szenátor összeállítja az erdélyi szászok 1853-ig hatályos jogi kódexét, az Erdélyi Szászok Statútumát.

1588 A megyesi országgyűlés kitiltja a jezsuitákat Erdélyből.

1595 Báthori Zsigmond erdélyi fejedelmet hűbérurának ismeri el a török fenyegetés ellen szövetkező havaselvei és a moldvai vajda.

1603-1608 Bocskai István fejedelemsége.

1607 megjelenik Szenczi Molnár Albert zsoltárfordítása.

1613 október 23-án a rendek fejedelemmé választják Bethlen Gábort (1613-1629). A fejedelem átfogó építkezési programot dolgoz ki, amelyből nem maradnak ki a családi építkezések sem. Olasz mesterek tervezik át a fehérvári, a radnóti, a váradi, enyedi, marosillyei fejedelmi házakat, várakat.

1622 A gyulafehérvári akadémia alapítása.

1653 Apáczai Csere János visszatér külföldi tanulmányairól és elfoglalja tanári állását Gyulafehérváron. Megjelenik enciklopédiája, a Magyar logikátska. II. Rákóczi György fejedelem kodifikáltja az erdélyi törvényeket (Approbatæ Constitutiones Regni Transsylvaniæ et Partium Hungariæ).

1661-1662 a török seregek első nagyszabású pusztító átvonulása Erdély keleti részeiben és a Székelyföldön. Rákóczi fejedelem megfontolatlan lengyelországi háborúja és Kemény János nagyszöllősi csatavesztése után. A pusztítás a tatárok 1241. évi betöréséhez hasonlítható. Apafi Mihály az utolsó erdélyi fejedelem (1662-1690).

1691. december 14-én I. Lipót császár kiadja (a Bethlen Miklós kancellár által kialakított és végül megfogalmazott) Erdély sajátos közjogi helyzetét szabályozó okiratot a Diploma Leopoldinumot.

1704. július 8-án a gyulafehérvári országgyűlésen II. Rákóczi Ferencet Erdély fejedelmévé választják.

1716 februárjában VI. Károly császár visszaállítja az erdélyi püspökség székhelyét Gyulafehérváron. Megkezdődött a katolikus restauráció Erdélyben.

1768 Mária Terézia legfelsőbb rendelettel nagyfejedelem-séggé nyilvánítja Erdélyt, az osztrák uralkodók az erdélyi nagyfejedelmi címet is használják császári és királyi címek mellett.

1773-ban teszik le a Kolozsvár főterét ékesítő Bánffy-palota alapkövét. A palota 1786-ban készült el és döntő stílus befolyása volt a későbbi erdélyi kastély- és házepítésre.

1781-ben II. József császár a zsidók letelepedését a könyvtáralapító Batthyány József erdélyi püspök javaslatára Gyulafehérvárra jelölte meg, s ott iskolaalapítási jogot is kaptak.

1790 a szebeni országgyűlésen indul *Erdélyi Magyar Hírvivő* – az első magyar nyelvű politikai újság.

1812-ben megjelenik Petru Maior a románok dáciai történetének kezdeteivel foglalkozó történeti műve, amely a román nacionalizmus bibliája lett.

1831-1834 az erdélyi országgyűlésen a fiatal reformnemzedék (Wesselényi Miklós, Kemény Dénes, Szász Károly és Bethlen János) az impérium és Magyarország területén 1767-ben hatályba lépett úrbérrendezési törvény és a jobbágság földhöz jutási a jogának elfogadását kezdeményezi. Wesselényi fölösztja birtokai egy részét jobbágysai között.

Erdély elveszti autonómia státusát

1848-ban a Kolozsvárra összehívott országgyűlés kimondja Erdély unióját Magyarországgal. Agyagfalván a székelek az osztrák katonai adminisztráció ellen emelnek szót, a románok május 3-án Balázsfalván szövegezik meg követeléseiket. Az egymásnak feszülő indulatok lehetetlenné te-

szik a megfontolt egyeztetést. A Nyugati-Sziget-hegység román településeinek légiókba (népfelkelő-kerületbe) szervezett lakossága megismétli a 60 évvel korábbi Horea-lázadás vérengzéseit az Erdélyi Hegyalján. Megkezdődött a polgárháború.

1860-ban az Októberi Diploma átfogalmazza a képviselői rendet Erdélyben és országgyűlés összehívását kezdeményezi Szebenben; a vármegyei hatóságokban és az országgyűlésben a román nemzetiség is hangsúlyozottabb képviselőt kapott volna. Az 1863-64-es szebeni erdélyi országgyűlés három hivatalos nyelvet vezet be a kormányzatban: a németet, a magyart és a román. A magyar vármegyei képviselők tiltakozására a császár visszavonta korábbi rendeleteit.

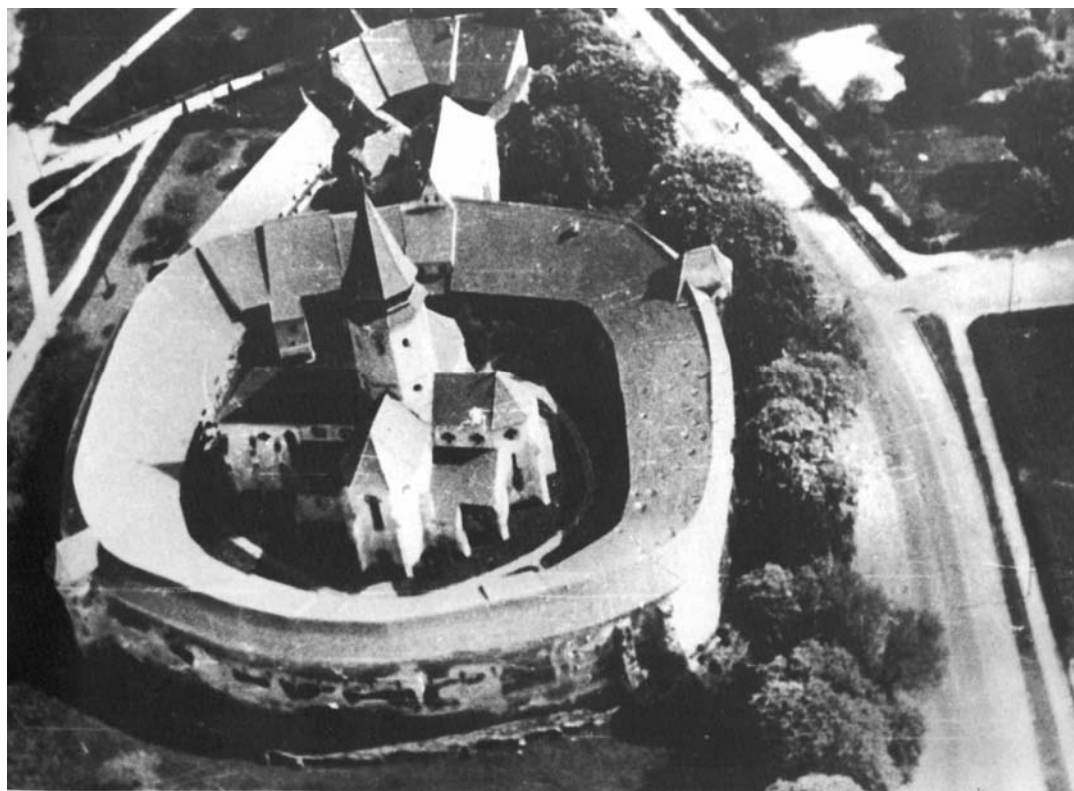
1920 az első világhéget elszámoló békemegállapodások Erdély és a csatolt részek jelentős területeit a Román Királysághoz csatolják.

1940. augusztus 30-án a második Bécsi Döntés értelmében Erdély és a Partium, illetve Máramaros területeinek egy része (összesen 43492 négyzetkilométer) ismét Magyarország igazgatása alá kerül.

1952. szeptember 21-én törvény erejű rendelet „korrigálja” az 1950-ben kialakított közigazgatási szerkezetet és egyéb közigazgatási egységek összevonása mellett létrejön a Magyar Autonóm Tartomány Marosvásárhely székhellyel, 13550 négyzetkilométeres területtel és hozzávetőlegesen 730000 lakossal. 1960-ban felosztották Maros és Brassó tartomány között. Az autonóm tartomány Maros-Magyar Autonóm tartomány néven élt tovább, Háromszék viszont Brassó igazgatása alá került. A mai közigazgatási szerkezetet (megyerendszert) 1968 februárjában alakították ki, az MMAT Maros és Hargita megyére tagolódott, Brassó tartományból kivált és önálló megye Kovászna megye, azaz Háromszék.

1989 december Ceausescu likvidálásával meghal a diktatúra, és új remények nyílnak a magyarság számára

2006 Románia csatlakozik az európai integrációhoz, s Magyarország és Erdély ismét egy unióban él

PRÁZSMÁRI SZÁSZ ERŐDTEMLOM/FOTÓ SZENTPÉTERY TIBOR

A VASI ROMÁN LÁNY/FOTÓ KORNISS PÉTER

Gubcsi Lajos

ISMÉT VERECKÉNÉL

Fejetlen ország, akasztott szegénylegény az erdő sivár szegélyén
S a völgyekbe a tavasz vége sarat és vért lök le, anyja, ne szülj
Lent a templom üszkös tornyán német zsoldos vasának hegyén
Halállal lakolt fekete magyar tetem, a pólýában síri csend, rém ül

Száz, talán kétszáz rongy, s hogy megálljon a földön, benne az embere
Köhögös, ködös hajnal, a lelkek mogorván lebegnek, a test elfonnyadt
Ló alig, megette az aszály, a rovar, s a földönfutóknak éhes serege
Thököly után a kurucból, a rikoltó hajrából csak a bú, a szégyen maradt

Mennydörgő kiáltással várnák, de morgás se lesz abból: *úgyse, úgyse jó!*
Csonka ország, halott nádorok, bánok, fejedelmek élete se lett itt elég!
Óvatosan, épp' előttük, kétszáz rongy fájdalmán lassan szétnyílik az erdő
Hogy nagyságos uruk láttán mégis, könnyesen térdre hulljon a szegénység

Ruszin fojtja magába boldog sikolyát, szava most is csak a szemében él
Kopott hadnagy, homlokán vérfolt, amott apja s fia, Árvától követték
A nagyságos fejedelem kósza hírét. Koszos kötés egy bujdosó mellén:
Egy vágya volt, az sem igaz tán, csak azért élne, hogy itthon megöleljék.

Munkács fia szemében könny, hangja elakadt, a lova megfordulni készül
– mint az énekes kismadár, ha anyja elhagyja, s korán bukik le fészkeből
menne inkább vissza az elhagyott mélybe? Vagy zuhanjon ki védtelenül? –
Esze Tamás ragadja meg, *előre nagyuram* ', s remény villan a kardja éléről

Fejedelem? – csak egy kis csillag, kit vesztére vág, vet a végtelen s a végzet
Világba űzött ifjú, apja, anyja halott, a vesztőhely nyirkosan nyúlkal utána
„Uram! Ezért hívtál haza? Mi pirkad Vereckén? – itt csak kasza s kapa éled”
Nem hallja az anyanyelvén halkán repeső szót: *„Nézd, Ilona naccság' vonása!”*

Gyöngén kezd a hajnal, méricskél a nap, kire vessen fényt első sugára
Lassan egybeolvad kétszáz rongyos s a menekülő, hazátlan, árva vezér
S a pirkadatban, lassan emelgetve fejét néz a nép az ő bátor kis urára
Az ingek alól, a kések után előkerül az utolsó szelet, kettéosztott kenyer

(Levente, Előd, Botond és Etele fiamnak)

VÁRFAL RÉSZLET, KOLOZSVÁR/FOTÓ SZELÉNYI KÁROLY

MEZŐSÉGI TEMETŐBEN/FOTÓ KORNISS PÉTER

SZÁSZFEHÉREGYHÁZI TORNYOK/FOTÓ SZABÓKY ZSOLT

A peregrinációkutatás Erdélyben lokálpatriótább és intenzívebb jellegű a megfelelő magyarországi munkálatokénál - már a múlt század dereka óta. Számos olyan névsor jelent meg, amely kifejezetten csak a szász, vagy legfőljebb az erdélyi "bujdosó deákok" nevét tartalmazza, míg id. Révész Imre (1826-1881) s a nyomába lépők sora a történelmi Magyarország egésze peregrinusainak regisztrálására törekszik esetenként.

Három vonalon is elmaradtunk az erdélyi történetek eredményeitől. 1. Néhány külföldi egyetemmel kapcsolatban - Erlangen, Köln, Königsberg, Rostock, Strassburg - csak az erdélyi tanulók ismertek. 2. Odaát összesített névsorok is elkészültek. 3. Készítőik - Tonk Sándor, Szabó Miklós - a modern történetírás követelményeinek megfelelő monografisztikus szinten mutatták be az erdélyiek egyetemjárását a középkorban, illetve a XVI-XVIII. században.

Ami a tudományos teljesítményeket illeti: a középkorban 521 erdélyi ifjú nyerte el a három fokozat valamelyikét. - Itt megint nincs összehasonlítási alapunk. - A további századokhoz két adalék. A XVII-XVIII. században 110-en lettek magisterek Wittenbergben. Közülük 14 származott Erdélyből: 12,7%. Ugyane két évszázad folyamán 84-en doktoráltak Hollandiában. Belőlük 38 volt az erdélyi: 45,2%.

Ne hallgassuk el, sőt domborítsuk ki, hogy az ún. uralkodó vallásokra jellemző erőszakos térítésekkel, templomfoglalásokkal, de még kifejezetten a földesúri joggal szemben is (!) születtek országgyűlési határozatok. Például Tordán, 1568 júniusában: "... minden helyökön az prédikátorok az evangéliumot prédikálják, hirdessék, kiki az ő értelme szerint, és az község ha venni akarja jó, ha nem pedig senki kényszerítéssel ne kényszerítse az ő lelke azon meg nem nyugodván, de oly prédikátort tarthasson, az kinek tanítása ő nekie tetszik. Ezért pedig senki az superintendensek közül, se egyebek az prédikátorokat meg ne bántassa, ne szidalmaztassék senki az religióért senkitől... és nem engedtetik ez senkinek, hogy senkit fogsággal, avagy helyéről való priválással fenýögessön az tanításért, mert az hit

istennek ajándéka..." - Az 1615. szeptember 27.- október 13. között tartott kolozsvári országgyűlés négy templomot adott át a római katolikusoknak, mivel egy korábbi végzés szerint "ahol melyik fél többen vagy, az olyané legyen az templom".

Bárkinek törvényadta jogában állott a vallásváltoztatás lehetősége.

Mindez tudatosan, vitathatatlanul a belpolitikai stabilitást, Erdély nemzetiségei politikai uniójának az érdekeit szolgálta, elvi alapvetésének szerves elemét képezte. (Ámbár a XVII. század magyar református teológiatörténetében már olyan elvi alapok rakódtak le, amelyeket korunk ökomikus törekvései és különböző párbeszédei is hasznosítanak.) - Az időtálló-nak remélt unió ugyanis nem az uniformizmust, hanem a "hazánk megmaradására való szent egyességet", a közjó érdekében sajátos színeikkel egyesült egyházi-idológiai, nemzeti-nemzetiségi erők felelősen kölcsönös, kölcsönösen felelős együttműködését célozta. Az Approbatae Constitutiones első helyen 1613-ra utalva szövegezte meg a fejedelemség alattvalóinak az unióra tett esküszövegét. Így kezdődik: "Esküszöm az élő istenre... hogy a négy recepta religiónak ez hazában való megtartására igyekszem teljes tehetséggel, és soha annak oppressiojával a magam vallását promovealni nem akarom... senki személye ellen hitért, vallásért gyűlölséget, ellenkezést nem viselek, hanem kinek-kinek szabad megtartására igyekszem..."- Figyelemre méltó a fejedelmi kondíciók szövegösszefüggése is. Előbb arra kellett esküt tenni, hogy minden rendeket megtartanak religiójukban, ezt követően pedig: mindhárom nemzetből választanak tanácsosokat maguk mellé.

Befejezésként egy szaggatott idézet Bethlen Gábor végrendeletéből, - aki nemcsak az üldözött anabaptistákat fogadta be, hanem a gazdaság érdekében behívott zsidóknak szabad vallásgyakorlatot biztosító okleveleiben az emberi méltóság védelme érdekében előírta: "Engedtettsék meg nekik, hogy a keresztények ruházatával éljenek... nehogy sérelmekkel illetessenek, vagy bármiféle illetlen megjelöléssel".

[BARCZA JÓZSEF: PEREGRINÁCIÓ, VALLÁSI TÜRELEM -Tanulmányok Erdély történetéről]

ISTENTISZTELET A SZÉKI TEMPLOMBAN / FOTÓ KORNISS PÉTER

A haldokló Erdélyt a XVII. század vége összehasonlítjuk Bethlen Gábor a XVII. század eleje és öreg Rákóczi György országával, láthatjuk az elszomorító különbséget. A kicsiny Erdély az ő idejében európai erőtenyező volt. A nyugat és kelet valamennyi hatalmával nemcsak állandó és élénk, hanem komolyan számottevő és sokszor cselekvően döntő kapcsolatai voltak. A diplomáciai, politikai és katonai súly mellett Erdély, mint szellemi tényező is, beleszövődött az európai protestantizmus életközösségébe. A külföldi egyetemeken tanuló és munkálkodó erdélyiek s az Erdélyben tanító külföldi professzorok tevékenysége folytán valóságos, cselekvő részese volt az európai szellemi életnek. Ez az az idő, mikor a magyar tudós közvetlen és természetes testvériséggel olvadt bele a külföldi tudósvilág családjába, s a tudomány igazságának nem állja útját semmiféle mesterséges gátemelés. Erdély önerejét, életrealitását bizonyítja ekkor az is, hogy gazdasági és kereskedelmi kapcsolatai szintén behálózák a távoli országokat. 1657 után mindez leverően megváltozik. A világpolitika tényezőinek névsorából örökre eltűnik Erdély. A szellem útjai bezáródnak. Az elpusztult országnak nincs többé ereje és lehetősége arra, hogy külkereskedelmet folytasson. Erdélyre ráborul a feledés köde. A francia király még tud ugyan róla, de az a mód, ahogy egyességre lép vele, mindennél jobban mutatja, hogy többé nem Bethlen Gábor impériumáról van szó, hanem csak egy török tartományról, melyet olcsó pénzzel fel lehet ideiglenesen használni, szükség esetén letagadva minden kapcsolatot.

Így lett a török gyűrűbe bezárt Erdély jelentéktelen és önállótlan tartományi országocskává, melyben a külön, sajátos, öncélú állami életnek már csak a látszata van meg.

Csak egyetlen vigasztalás csillan meg itt-ott az emlékirók munkáiban. Ez az erdélyi magyar család életnek legbensőbb magvában való kikezdhettelen ellenálló ereje. A szülői tekintély, a gyermeki engedelmesség és hűség, az apa fáradhatatlan törődése gyermekeiért, az anya önfeláldozó szeretete még ezekben a sötét korrajzokban is érintetlenül ragyognak.

Az erdélyi szellemnek ez a családias, nevelői ösvonása az, ami ebben a szétomló országtetemben is tovább munkált, hogy átmentse az emberi élet alapértékeit a jobb jövődbe. Bethlen Miklós és Cserei Mihály írása telítve van ezzel a nevelői lélekkel, s mindketten értenek ahhoz, hogy rettetes korukat példázattá tegyék gyermekeik és utódaik számára, amelyen nem kétségbeesni, hanem amiből tanulni és tisztulni kell.

Aki a haldokló Erdély emlékiróit olvassa, különösen Cserei Mihály munkáját, annak egy különös ellentmondás tűnik fel. Erdélynek szemlátomást vége van, és mégis, a kor emberének transzilvánizmusa, Erdély melletti pártállása izzóbb és kizárólagosabb, mint valaha. Most, amikor már nincs többé öncélúság és önerő, annak hangoztatása a legszenvedélyesebb.

Ez az ellentmondásnak látszó jelenség először feltétlenül a gyengeség jele. Mikor Erdély erős és hatalmas volt, Bethlen Gábor idején, nem tartotta magát öncélúnak, hanem minden erejét arra halmozta fel, hogy kiharcolja a magyarság egységét. Éppen mivel erős és gazdag volt s tudott adni önmagából, nem féltette a sajátját s nem akarta azt féltékenyen elrekeszteni Magyarország elől. Csak a gyenge szereti önmagát. A gyengének önvédelmi áltatása az, hogy a saját romlásának okait másokban keresse s elhitesse magával, hogy ha önmagában békén maradhatott volna, önző, kicsi érdekkörében semmi panasza nem lehetne. Ez a transzilvánizmus lemondás Erdély létokáról és létjogáról, melyet már Martinuzzi tisztázott, Bocskai István végrendeletbe tett s Bethlen Gábor és öreg Rákóczi György olyan hatalmas módon érvényesített.

Másfelől azonban a gyöngeségnek ebben a feljajdulásában mégis van egy emlékeztető arra, hogy Erdély gazdasági és szellemi sajátos erőinek lelkiismeretlen kihasználása és eltékozlása az egész magyar nemzet ellen elkövetett bűntény. Ezért nem tarthatjuk haszontalannak és elítélendőnek a transzilvánizmus alapérzését. Századok története s a legutóbbi évtizedek példája bizonyítja, hogy az erdélyi öntudat átöröklött sajátossága nemzetfenntartó erőt jelentett.

[MAKKAI SÁNDOR – Erdély öröksége VI.]

HUNYADI MÁTYÁS LOVASSZOBRA. KOLOZSVÁR / FOTÓ KÁNTOR LÁSZLÓ

FEKETE TEMPLOM. BRASSÓ/FOTÓ SZENTPÉTERY TIBOR

A brassai németek és szászok

Megkülönböztetem e két rokon eredetű fajt azért, mivel a Brassóban élő németek - kiknek száma 4000-re megy - semmiképpen sem kívánnak a szászokkal egybeolvadni és összetévesztetni, mert a brassai németek a szabad törekvések, a kor eszméinek, a demokráciának: tehát a valódi német kultúrelemnek képviselői és előharcosai; míg a szászok a retrográd irány, a körömszakadtig üzött konzervativizmus és a kiváltságok megcsontosodott személyesítői. A brassai németek regenerátori törekvései, a szászok megcsökönysödött retrográd szellemén mindedig hajótörést szenvedvén, azok elváltak tőlük, s a magyarok és románokkal léptek szövetségre a szászok elnyomási törekvéseinek fékezésére, az emberi és polgári jogok védelmére. Lelkem egész melegével üdvözlöm e szövetséget, mely arra van hivatva, hogy az itteni polgárságnak a bürokrácia lidércnyomása által kötve tartott szebb tulajdonait felszabadítsa, hogy ezen a kor eszméivel, a demokrácia követelményeivel, a szabadság és testvériség kívánalmaival szembeállított népet kibékítse önmagával, s azon testvér népekkel, melyekkel együtt kell élnie, nem mint eddig az igazságtalanság, a jogtiprás, a hatalmaskodás: hanem az egyjogúság, együttes törekvés, és testvéri összetartás terén. Az országok ereje, szabadsága ma az azt lakó minden polgárok egyjogúságán, érdek- és szabadságközösségén nyugszik. Uralkodó és szolga nép ma az alkotmányos fogalmak keretébe nem illeszthető, s azért Brassó szászainak is át kell látniuk, hogy a kizárólagos jogélvezet számukra, és a szolgálai alárendeltség az őket számarányban kétszeresen felülmúló más nemzetiségek számára napjainkban meg nem állhat. Valóban tisztelettel kell meghajolnunk a brassai németiség előtt, melynél erősebb volt a szabadság szeretete a vérrokonság kötelékeinél, s a helyett hogy szászokkal kezett fogva a hatalmaskodás, a kiváltságok és jogegyedáruság előnyében osztakozott volna: meggyőződve a mostani szász álláspont jog- és időszerűtlenségéről, az elnyomottak mellé állott, hogy azokat testvéries szövetségével erősítve, a szászokat jogtiszteltre tanítsa.

A németeknek Brassóban egy történelmi jogtalanságot kell jóvá tenniük, egy a német kultúra- és

szabadságellenes szellemet legyőzniük és az által megszilárdítani a demokrácia üdvhozó vívmányát, melyet itt a Kárpátok övezte hazában 1848-ban a magyar inaugurált s vérével pecsételt meg. A szászok elve eddig az volt, hogy "az erőszak megerősíti a jogot"; a németeké és szövetségársaiké az, hogy "az erőszak veszélyezteti a jogot." Brassó németjei nem haladnak, nem haladhatnak a kozák zsarnoksággal szövetkezettek kancsukatan követőivel; Brassó németjei, a bécsiek azon szent csapatjának hagyományait adoptálták, mely 1848-49-ben lejtött küzdeni a szabadságért oroszzláni rettenthetetlenséggel, s megmutatni a Magyarországnak szabadsága ellen összeesküdött reakciónak, hogy a valódi szabadelvű németeknek érdeke össze van forrva a magyar érdekekkel; hogy a németeknek nem ellenségnek, hanem őszinte barátjuknak, természetes szövetségésének kell tekinteniük a magyar nemzetet, mely Európa ezen tájain legerősebb létesítője az alkotmányos és vallásos szabadságot, s mely azt ezred éven át védve, annak áldásait roppant véráldozatok árán általánosítja az osztrák birodalom leigázott népei közt is. Mert valahányszor a magyar vérzett, nemcsak önmagáért, hanem érettek is vérzett. A hős csapat (a bécsi légió) eljött, hogy vérével mossa le a négy százados igazságtalanság és hálátlanság szegényét. Elvérzettek e dicső főlstenek a szabadság harcaiban, vérük a mienkkel ömlött össze, s ez vérkereszttségévé lett a jövőbeni frigynek, az érdekazonosság s közös misszió parancsolta szent szövetségnek. E dicsőeknek szent hagyományát, magasztos példaadását követik Brassó németjei, s lehetetlennek tartom, hogy e szent nyomdokokon haladók ne találjanak a szász polgárság közt követőkre; ennek meg kell a szászok érdekében történni, mert csak ez idézheti elő ezen jóra való osztály regenerációját, fennmaradását.

A brassai németek részint katolikusok, kik szászok lenni nem akarnak, részint odatelepedett katonatisztek és hivatalnokok családaiából s újabb időben bevándorolt művészek, orvosok, kereskedők és iparosokból állanak.

Ami a brassai szászokat, s mindenekelőtt azok eredetét s bevándorlásuk idejét illeti, az iránt a

legnagyobb bizonytalanságban vagyunk. Marienburg, Philippi s más szász írók Flandriából és Thüringiából bejötteknek állítják: ezt egyszerűen a német lovagok nagy mestere, Salza Hermann ama vidékről való származása és a barczai szászok tájszólásának némi vonatkozásaiból következtetik; azonban én úgy látom, hogy a szász tudósok az összehasonlító nyelvészet terén még nem tettek eléggé beható tanulmányokat; az erdélyi szászok vidékenként, csaknem falunként változó tájszólamai és a németországi tájbeszédnek közti egybeazonlító észleletek korán se állanak ott, miként az óhajtott lenne; márpedig - nézetem szerint - csak ez lenne az egyedüli mód, mellyel az erdélyi szászok vidékenkinti honnan származását legalább hozzávetőleg meg lehetne határozni. És ez nem könnyű tanulmány, mert az erdélyi szászok tájszólamai annyiféle, s oly nagy variációknak vannak alávetve, hogy például, ha barcza- és beszterce-vidéki szász egybetalálkozik, románul beszélnek, hogy egymást megérthessék.

A barczai s így a velük egykorúlag bevándorolt brassai szászok eredetére nézve bizonytalanságban vagyunk; de még bevándorlásuk idejére nézve sincsenek adataink, azonban idejövételük korát a német lovagokénál: tehát a XIII. század második tizedénél előbbre nem tehetjük, s így ezek az erdélyi szász gyarmatok legkésőbbi rajának tekinthetők. Késő jövételük azonban nem gátolta abban, hogy Erdély legszebb, legtermékenyebb részét szállják meg, amely kereskedelmi és forgalmi tekintetben Erdély minden más vidékei felett előnnyel bírt; minek következtében a brassai szászok leggazdagabbak voltak és leggazdagabbak még ma is, Erdély minden szászai között. A brassai szászoknál négyféle osztály különböztethető meg; mindenekelőtt egy, a többi osztályok közül kivált, azok fölé helyezkedett kasztrendszer uralma áll fenn már régi időktől fogva e nép között. Az erdélyi s így a brassai szászok is szeretik magokat - az őket nem ismerő külföld előtt - a demokrácia híveiként feltüntetni, azonban én megvallom, hogy ezen állítólagos demokráciát sem a múltban, sem a jelenben feltalálni sehol sem tudom, mert én azon középkori szabású demokráciát, a mely a jog- és szabadságból minden más fajbelit kizár, s a mely minden hatalmat egy osz-

tály számára monopolizál, nem tekinthetem másnak, mint nagyon is önző arisztokráciának; márpedig ez így volt és van ma is az erdélyi szászok között. Igaz ugyan, hogy az erdélyi szászok között a kutyabőrrel nemesítették száma kevés volt (az ilyek rendesen nem tartották magukat szászoknak); de azért meg volt és meg van most is, a szász városokban az úgynevezett patríciusi osztály, mely önmagából fejlődött az által, hogy bizonyos számú családok már századok óta ösztetartva mintegy összeesküdve, minden hivatalt magukhoz ragadtak és ragadnak; minden közügyont ellenőrködés nélkül kezeltek (leginkább elkezelték), a kezükben tartott hivatal és vagyon által minden hatalmat, minden befolyást monopolizáltak. Ezen önteremtette arisztokrácia - melynél az érdem általi kiválasztásnak és kiemelkedésnek még csak a látszata is hiányzott -, a polgársággal és a néppel szemben követelőbb és gőgösebb volt bármely oligarchiánál, s a szegény jogfosztott s a közügyekbe való minden befolyástól elzárt alsóbb polgárság és a falusi nép nem volt már, mint amaz osztály jóléte és kényelmének vak eszköze. Ezen - magát a kasztrendszer minden kizárólagosságával körülsáncolt, más osztállyal soha egybe nem házasodó, egybe nem keveredő - patríciusi osztály mellett állott s áll ma is a hierarchia; mert a papság a szászoknál ismét egy különvált osztály egyedűrségét képezte. A szász papok a magyar birodalom minden papjai közt a leggazdagabbak lévén, fiaik nevelésére nagy gondot fordítottak, azok már régibb időktől fogva magasabb kiképzetésüket külföldi egyetemeken nyerték, s mivel a papi minősítvény az akadémikussághoz volt kötve, s a lelkész jelölés a papság előjogát képezte, könnyű volt kivinni azt, hogy a papság mindig ugyanazon családcsoporthoz maradt. A szászok közt a tanító pálya is a hierarchia kezében van, mert a tanítói állomás nem más, mint előpályája a papságnak, mivel segédlelkészség és lelkészség elnyerésére mindig bizonyos évi tanítói szolgálmány igényeltetik, s e szerint a papság és tanárság, ugyanazon egy osztály, ugyanazon kaszt kezében volt, s van ma is. Be kell vallanunk, hogy ez osztály minden időben kitűnő műveltséggel bírt, s a nemzet szellemi munkásai, a közműveltség buzgóbb hívei leginkább közülük kerültek ki,

s így az ő állásuk - a kizárólagosságtól eltekintve - tiszteletet érdemlő; hibájuk s megbocsáthatatlan vétük csak az, hogy ők, kiknek állásuk és kiváló műveltségüknél fogva a nép a polgárság őszinte barátjainak és szövetségeseinek kell vala lenniük, s ezt a patríciusok túlkapásai és elnyomása ellen védeni; ellenkezőleg, amazokkal szövetkeztek, a nép kiskorúságban tartása, s egyetértő kizsárolásában. De ennek - nézetem szerint - oka magában a szerkezetben van, mert a fiatal nemzedék, amely a németországi egyetemekről szabad eszmékkel és lelkesedéssel tér vissza, csak alárendelt és szűk hatáskörű pályát nyerhet, a nagyon jövedelmező papságra csak megélemedett korában rendesen ötven év körül juthat el; mikor lelke rugékonyságát, erélyességét, lelkesedését elveszté, midőn tettereje megszibbadt, mikor lelkének szabad röpte megtört; midőn a szabad eszmék terjesztésének vágyát a hosszas alárendeltség kioltá kebléből: szóval mikor nem tette, hanem nyugalomra vágyik, s ezt tagadhatatlan nagy befolyással van a patrícius osztály mindenhatósága megállapítására, s a szász polgárság és nép aluszékony jellemére s gépies vezethetőségére is.

A harmadik osztályt a kereskedőké képezi, ez azonban Brassóban nagyon korlátolt, mert Brassó kereskedői közt nagyon sok magyar és a magyar nemzetiséghez tartozó örmény, izraelita van; a kiviteli nagyobb kereskedés leginkább a görög kereskedők kezében van összpontosítva, úgyhogy ezekkel szemben a szász kereskedők jelentékeny kisebbséget alkotnak.

A negyedik osztály, melyhez Brassó szász lakosságának legtekintélyesebb része tartozik: a polgárság vagy iparosok osztálya, munkás, szorgalmas, takarékos s minden tekintetbe jóra való néposztály ez; melynek szebb tulajdonai mint törvény tisztelete, könnyen vezethetősége, rendszeretete, engedelmességi hajlamai lettek a fölükbe emelkedett bürokrata-patríciusok, s az azokkal kezét fogott papság által mindeddig kizsákmányolva; pedig ez osztály arra van hivatva, hogy a szabad eszmék elfogadása, s a műveltségben való előretörése által nemcsak magát önállósítsa, hanem a szász nemzetet regenerálja, és a kor szellemével kibékítse, szóval hogy szabad szellemű, tehát valódi polgár-

sággá nője ki magát. Ezen hivatásszerű álláspontjának betölthetésében egyik nagy akadály volt, hogy hiányzott vezető intelligenciája, mert ezen osztály eddig nem is igyekezett tanulni, fiainak felsőbb kiművelésére törekedni, mivel erre hiányzott az ösztön és a pályatér; mert hiába tanult a szegény polgár fiú, az a legmagasabb állásnak nézett hivatalokba és papságba az azt monopolizáló család-csoportok önzése miatt úgyse tudott volna bejutni. Maradtak tehát a beata simplicitásban. Ebből következett aztán az, hogy az alsóbb polgárság fiait alig taníttatta írni és olvasni, s azután beállította műhelyébe, hol minden nemesebb ambíció nélkül csak is az anyagi előhaladásnak szentelték életüket. A százados kiküszöböltetés, a százados gyámnokság alatt létele kiirtotta ez osztálynak polgári önértetét; a közügyek iránti érdeklődés, saját jogainak érzete s a hazaszeretet nemesebb ösztöne kihalt lelkéből. Ez osztály engedte, hogy mások gondolkozzanak és tegyenek nevében; s ezen kiskorúság, ezen egészen a gyámoltalanságig menő kislelkűség és önbizalomhiány úgy egyénileg, mint politikailag félénkké és gyávakká tették őket, amint azt egy részrehajlatlan észlelő, a több ideig köztük élt, s viszonyaikat behatólag tanulmányozott angol utazó, Patterson Arthur igen találólag jellemzi e szavakban: a szászok sohasem voltak mások, mint polgárparasztok, felruházva ez osztály kevés erénye és sok vétkeivel. Egyéni jólét egyedül a szász törekvése, ők nemcsak a katonai, hanem a polgári bátorságot is nélkülözik. A szászokat e munka előismertetésében már tüzetesebben jellemeztem, az ott és itt elmondottak után, befejezem ez ismertetésemet János királynak (Zápolya) egy nagyon jellemző mondásával, ki akkor midőn Majláth és Balassa forrongását lecsendesíteni jött Erdélybe, látva az addig mindig ellene ármánykodó szászoknak hízogó meghunyászkodását, ezen emlékezetes szavakkal jellemzé őket: Ilyen volt ez előtt is e pór nép, odahajlik, merre a szél fúj; ma jöjjön a török annak csókolja a kaftánját, holnap jön a magyar, annak hízogkedik, holnapután jöjjön a német, azt áldja. Örökké csak maga hasznát keresvén, hazáját, ha kell, el is tagadja.

[Orbán Balázs: A Székelyföld leírása]

A HOLCMÁNYI SZÁSZ ERŐDTEMPLOM ÉS TEMETŐKERT / FOTÓ SZENTPÉTERI TIBOR

A nagy Honterusnak köszönhető, mert a midőn ezen szellemi óriás szülővárosa népét a protestantizmusra áttérté, egyszersmind a műveltség iránti fogékonyságot is beoltá lelkébe, mert e férfi népének nemcsak vallásos oktatója, hanem szellemének kifejlesztője és a népnevelésnek buzgó apostolává lett; ő e népnek valóságos megváltója volt, ki nemcsak hitét tisztítja meg a babona salakjától, hanem a vallási reformmal egybecsatolta a nevelésügynek közműveltséget teremtő reformját is; nemcsak főpapjává lett Brassónak, hanem az általa gimnáziummá átalakított felsőbb iskolának rektorává is. Ő az egyházban, a tanodában mindenütt hirdette a felvilágosodás tanait, nyomdát is alapított, hol kiadott számos könyveiben terjesztés az új eszméket és közműveltséget. Honterus felvigyázata alatt épült 1544-1547-ben a nagy templom mellett a gimnázium terjedelmes épülete is, hol ez évben a tanítás az ő vezetésével kezdődött. A felsőbb osztályok tanárai akadémikusok voltak, a tanítás ingyenes, főleg az idegenek ingyen szállást kaptak a gimnázium két épületében, érkezésre csak húst vettek, mit a város lakói sorrendben főzettek meg, a hús árát pedig éneklés, névnapi s más felköszöntések alkalmával nyert pénzbeli ajándékból beszerezték. Ezen kedvezmények és kitűnő tanmodor oly sok tanulót vonzott ide, hogy nemcsak Erdély, hanem Magyarország legtavolibb vidékeiről is jöttek Brassóba tanulók.

A brassai szász gimnáziumnak nyolc osztálya van, melyekben a rektor, négy tanár, négy altanító és tíz deák foglalkozik a tanítással. A tanulók száma a gimnáziumban és az azzal kapcsolatos szeminárium és elemi iskolában hat-hétszázra megy. A szász gimnáziumban a tanítók és a felsőbb osztályok tanulói még most is magyaros szabású fekete tógát viselnek, melyek elől sűrűn egymás mellé varrt ezüstözött kapesokkal vannak ékítve, kalapjuk háromszögű. Ez ugyanazon tanodai egyenruha, amely Honterus korában divatozott, s amelyet papság, tanárok és felsőbb osztályú tanítványok az ünnepélyes alkalmakra (templomba menetel, szigorlat stb.) egészen korunkig megtartottak. A múlt idők ez ódon színezetű meze, ha talán az idegen előtt felöltő is, de bizonynyal előttünk, magyarok előtt nem kellemetlen látvány, mert

azon kort juttatja eszünkbe, midőn az erdélyi s nevezetesen a Székelyfölddel szomszédos szászok a nekik hazát és termékeny földet adott magyarhoz őszinte testvéri szeretettel vonzódtak, midőn az itt kevés számmal levők nem kerestek támaszt az oly sok szász mérföldre eső Germániánál, hanem őszintén és bizalommal csatlakoztak a magyar nemzethez, amely nemes vendégszeretettel fogadta őket, s oly nagy szabadságokkal és kiváltságokkal látta el, minőkkel vérrokonai Németországban sohase bírtak, s máig se bírnak. A régi szászok elismeréssel is voltak ennyi jótétemény s ily szép testvériség iránt, s a magyarral, ki védte őket harcok idején és testvéreileg megosztá velük alkotmánya és a béke áldásait, egyetértettek, együttéreztek, annak nyelvét, öltözkéjét elsajátították, a brassai iskolában nyelvét tanulták.

Az ős magyar viseletet, a magyar tanintézetekben is régen divott zsinóros és ezüst csatos tógákat ugyan megtartották ma is a brassai szász gimnázium tanárai és deákjai; de már régen levették azon testvéries hajlamos és hazafiságot, amellyel elődeik a magyar nemzet, nyelv és kultúra iránt viseltettek; ma már a magyar nyelv onnan teljesen ki van küszöbölve, a tanítványokkal, kik a magyar nyelvvel mint anyanyelvükkel mennek oda, azt elfeledtetni igyekeznek; ott azok nem hallanak mást, mint a magyar nemzet gúnyolását, kisebbitését, történelmének meghamisítását, onnan a magyar történelem és földírástan ki van küszöbölve, s a helyett Németország történelmét és a Sachsenland geográfiáját tanítják, szóval: azon szellem, mely egykor e tanodában honos volt, s mely nemcsak a barcasági lutheránus magyarságot, hanem a német nyelv elsajátításáért még a háromszéki székely fiataliságot is vonzotta e tanodához, s mely az együttélés és az egymás támogatására és testvéresülésére már a fogékony fiatal korban oly üdvösen hatott, ma már kihalt. A tanulók, kik a magyart gyűlölve neveltetnek itt, a német egyetemekre kimenne, onnan nagyrészt mint dühös pángermánok térnek vissza.

[BRASSÓ ISKOLÁI, NEVELÉSÜGYE - Orbán Balázs: A Székelyföld leírása]

A MEDGYESI EVANGÉLIKUS ERŐDTEMLÖM "TORONYŐR" FIGURÁJA / FOTÓ ERDÉLYI LAJOS

Hogy a székely ősfoglalás jogán bírt földjét megtarthassa, hogy örálló hivatásában a magyar hazát minden kelet felől jövő támadás ellen megvédelmezhesse: katonailag szervezkedett; ezen katonai szervezetben a székely nemzet minden tagja számtottevő tényező: katona volt.

Az örökös katonai foglalkozás a székelyben fokozottabb mértékben kifejlesztette a katonai erőnyeket, tulajdonságokat. A fejedelmek, királyok ezen a szó szoros értelmében katona-nép szolgálatait gyakran igénybe vették, e szolgálat fejében azután biztosították jogait, tiszteletben tartották ősi intézményeit és szokásait.

A Székelyföld székekre volt felosztva, melyekben a székely ázsiai típusú törzsrendszerben élt.

A székelyek örökségeiket és a székekben a tisztségeket nemek s ágak szerint osztották meg maguk között; az örökség, úgy, mint a tisztség, ivadékról ivadékra szállott.

A székely nép 1848-ig Erdély közjogában külön nemzetet alkotott. Törvényeink a székelyeket, bármelyikhez tartoztak is a három rend közül (főember, lóháton harcoló lőfő-székely, vagy gyalog közszekely), egyaránt nemeseknek ismerték. A székely bárhová költözött is a magyar korona területén, ha igazi székelységét igazolta, a nemesi jogokat élvezhette.

Élvezte is addig, míg a múlt században a határőrvidéki katonai rendszer jármába fogták, s adófizetésre kényszerítették. Az 1848-i törvények azután végképp megszüntették kiváltságait.

Azelőtt minden székely jogokat élvezett és jogot gyakorolt. Ezen jogokat még a fejedelmekkel szemben is megvédelmezték. De nemcsak saját jogaiknak voltak hű védelmezői! Hol a haza és szabadság érdekében helyt kellett állani, a székelyt mindig ott találjuk a szabadság és nemzeti jog lobogója alatt. A harcok tüzeiben az erős kar, a szív bátorsága, a faji önértzet voltak szövetségeseik, a történelmi öntudat volt talizmánjuk; ringató álmai elkísérték a csatába is; vissza is hozták győzedelmesen. Törökverő Hunyadi János hadai-

ban sok volt a székely, vitézségükkel vívták ki a "Székely szabadság"-ot. Mátyás király dicső fekete seregének zömét székelyekből toborozta össze. A Szabadságlevél, mit Mátyástól, azon idők legnagyobb hadvezéréől kaptak, a székely vitézség dicsérete. Bocskay, Bethlen Gábor és I. Rákóczy György székelyekkel harcoltak a hazáért, vallásért és szabadságért. Szabadságharcunk legendaszerű hőseinek, Bem tábornoknak, legkedvesebb katonái székelyek voltak.

A magyar királyság keleti fellegvárának örállomán, a magyarság támadó és védő harcaiban, az ezer év alatt dúló csaták fergetegeiben ezrivel vérzett el a székely; és mégis él! Él ősi szabadságának, földjének, erőnyeinek, erejének teljes birtokában, tovább is hordozva történelmi és nemzeti küldetését megizmosodott vállain. És vajon mi tarthatta fenn másfél ezer esztendőn keresztül e maroknyi népet? Mi óvta az elmerüléstől a sötét századok hullámerésében? Mi védte meg az elpusztulástól? Fájának nemes tulajdonságai, ősi erőnei, intézményei, sajátos birtokviszonyai, családalakító hajlama, a földnek: a bűbajos Székelyföldnek természeti fekvése, varázsa, vagy talán a hadak útján megjelenő ősök segítsége?

[A SZÉKELYSÉG TÖRTÉNETÉBŐL -
Dr. Hankó Vilmos: Székelyföld]

A székely nép jó tulajdonságai: műveltsége, jó lelke, szorgalma biztosítja számára a vele érintkezők érületét. El fog jönni, mert el kell jönnie az időnek, midőn a székelyek és a Székelyföld megismerése révén a töke vállalkozó kedve értékesíteni fogja e népek esztét, erejét, szorgalmát, ügyességét s iparizásra alkalmas természeti viszonyait. Ekkor azután megszűnik a székely kivándorlás is.

Ragyogja be a drága földet a boldogság napja, aranyozza meg kedves népet a jólét öröme, sardadjon barázdáin új élet s amerre csak székely szót ringat szárnyain a szellő, az öröm és szabadság víg dala zengjen!

[A SZÉKELY NÉPRŐL -
Dr. Hankó Vilmos: Székelyföld]

A BETHLEN-KASTÉLY. KERESD. XVII. SZ. / FOTÓ ERDÉLYI LAJOS

Székely-Udvarhelyre igyekvő utasnak a magyar államvasútak vonalán Héjasfalva az utolsó állomása. Innentől az udvarhelyi szárnyvasút apró kocsijai szállítanak be a Székelyföldre.

Amint haladunk, a kéklő távolból egy hatalmas bérctömeget látunk kibontakozni. A Hargita sziklabérce ez, melynek rettenetes tömege nemegyszer szabja rövidebbre székelyföldi utunkban látásunk határát.

Gyorsan robogó vonatunk csak ott lassítja futását, hol a Küküllő-hídja átszeli a Nagy-Küküllőt. Egy pár perc, s elértük Új-Székelyt, az első székely falut.

Új-Székely csinos, rendes székely község, jórészt cseréppel fedett házakkal, tiszta, széles utcákkal. Nem egy háznál tűnik fel, hogy a belső telekbe: az úgynevezett élete díszített, galambbúgos cserfakapu vezet. Némely kapu felett a következő felirat olvasható:

Béke a belépőkre,
Áldás a kimenőkre.

A ház itt valóban a békesség tanyája; patriarkális erkölcsök uralkodnak benne.

A ház előtt kis virágos kert díszlik. Az udvaron a házzal szemben van a sütőház, tovább a csűr, meg a pajta: hátul a veteményes- és gyümölcsöskert következik.

A falu lakói jó gazdák, szeretik a földet és marháikat; az isten áldását munkával és imádsággal becsülik meg. A lakosok zöme az unitárius vallást követi.

A következő falu Boldogasszonyfalva, vagy mint a székelyek nevezik: Bodogfala. A község házai közül négy templom emelkedik ki; négy hitfelekezetnek a temploma. A vallási türelemnek ritka példája e kis falu. Református, unitárius, görög-katolikus és görögkeleti lakói emberemlékezet óta a legboldogabb egyetértésben élnek egymással. Ez különben nem is szokatlan jelenség; így van ez mindenütt a Székelyföldön.

Tovább haladva, vonatunk egy hirtelen fordulattal átszeli az országot, s Székely- vagy Sztás-Keresztúr előtt állapodik meg.

Székely-Keresztúr a Nagy-patak torkolatánál, ennek és a Küküllőnek völgyében terül el. A város nagy része fárasztó hosszúságban nyúlik el a Nagy-

Küküllő partján. A képhez, melyet a város a vasútról nyújt, a folyó és árnyékos berkei kedves keretül szolgálnak.

Hol az egész városon végigvonuló főút tekintélyesebb térségéig szélesedik, ott van a város középpontja, piaca. Itt emelkedik a város legerdekesebb épülete: a katolikus templom. Egy 1458-ban épült, gót ízlésű épület ez, melynek barna falait az idő valami nemes, történelmi zománcsal vontta be.

A reformáció idejében az unitáriusok foglalták el a templomot; a múlt század végén azonban visszaszállott az megint jog szerinti birtokosaikra. Egy ideig a reformátusok nagy temploma fogadta be a templom nélkül szűkülőködő unit. híveket; később azonban ők is templomot építettek az egy isten dicsőségére. Az Isten háza mellett van gimnáziumuk is. Az öt osztályos iskola, a legjobb hírű iskolák egyike, előiskolája a kolozsvári unit. főgimnáziumnak. A közművelődés csarnokai közül még az állami tanítóképzőt említjük fel. Az intézettel kapcsolatos tanulmányhelyben a növendékek még a fafaragás különböző nemeiben és az ipari rajzban is oktatást kapnak. A nemzetnek sok érdemes napszámosa került ki már e gondosan vezetett intézetből!

A megyei házi iparegylet internátussal egybekapcsolt szövőtanműhelyt tart Keresztúron fenn, melyet a kormány és az EMKE is támogatnak.

A tanműhely célja székely leányoknak a szövőiparban olyan kiképzést adni, hogy a végzett növendékek bármely adott minta után képesek legyenek szőni s ízléses, piacképes árukat tudjanak készíteni. A tanműhely céljának meg is felel; ízléses szőtteseit (abrosz, ágytakaró) szívesen vásárolják különösen az idegenek.

Mióta ezen tanműhely fennáll, a szövésben: ezen ősi házi iparágban, a szövással foglalkozók ízlésében szembetűnő haladás észlelhető. A Székely-Keresztúron és vidékén készített asztalnemű, törülközők, szépségüknél, tartósságuknál fogva ma már keresett árucikkek. Ezen cikkeket házalók elhordják egész Budapestig.

Keresztúron szitaszövésssel is foglalkoznak a lakosok; innen kapta a város Sztás-Keresztúr nevét. Az erdélyi gazdasszonyok azt tartják, hogy a keresztúri fátolyszítának nincs párja.

Keresztúrról igen érdekes kirándulást tehetünk Bözöd-Ujfaluba, a székely-szombatosok lakóhelyére. Ez idő szerint csak itt találkozunk velük.

Hajdan harminckettő székely falunak szabad székely lakóit számította e hitfelekezet hívei közé.

A hitfelekezet - melynek a XVII. században élt Pécsi Simon az alapítója - szertartásaira nézve legközelebb áll a Mózes-valláshoz. Híve szorgalmas, becsületes, erkölcsös, hitükhöz rajongó szeretettel ragaszkodó emberek.

A vallási törvények rendelkezéséhez képest a szombatot szigorúan megünneplik. Szombaton nem főznek, nem dohányoznak; a munkát már pénteken, midőn az esti csillag az égen kigyúl, abbahagyják. Házaiknak napkeletre eső részében titkos kamaráik vannak, melyben szertartásaikat végzik, féltékenyen őrzött ima-, szertartásos- és énekeskönyveiket tartják. Ezen könyveket még Pécsi Simon állította össze.

Jézus szerintük isteni küldött ugyan, de hivatását nem töltötte be teljesen. Az igazi Messiás, ki bevezeti az embert az új életbe, csak ezután fog eljönni, mégpedig vihar és mennydörgés között.

Midőn nyári napokon a vihar kibontja szárnyait, orkán üvölt a szirtek ormain, tüzes villámok cikáznak a rohanó fekete fellegeken keresztül, midőn a mennydörgés szava már Bözöd-Ujfalu fölött dördül el: a szombatos ajtót, ablakot nyit, s felzendül a ház népének buzgó éneke:

Nyisd meg, Uram, nyisd meg
Irgalmad ajtaját;
Küld el nekünk, küld el
Az igaz Messiást.

A szombatosok a világ előtt katolikusok, reformátusok vagy unitáriusok: eljárnak bevallott felekezetük templomába, s színből megtartják annak ünnepeit, szertartásait is. Igazában azonban csak az izraelita ünnepeken ünnepelnek, érvényesnek csak saját vallási szertartásaikat tekintik.

A szombatosok csak egymás között házasodnak - ritkán szombatos és izraelita is összeházasodik -, csak olyan állat húsát eszik meg, amelyet szombatos vagy

zsidó-rabbi vágott le. Értelmi szintjük a többi széke-lyénél magasabb; valamennyi szombatos tud írni és olvasni, még az asszony és a gyerek is.

Nem érdektelen az a kirándulás sem, melyet Keresztúrról a Fehér-Nyikó völgyébe tehetünk. Termékeny völgy, népes vidék. A völgyben egymást érik a jó módról tanúskodó falvak.

A férfiak tagbaszakadt, izmos emberek, kevésbé különböznek a más vidéken lakóktól. A nők szép, szabályos arca, arányos testalkata azonban meglep. E testi kiválóságokat még fokozza a délceg járás, előkelő magatartás. Érdekes, vonzó alak valamennyi; a székely fajnak kiváló típusai. A nőkre nézve ez a tapasztalatunk a Nyikó völgy mentében mindenütt. A Fehér-Nyikó völgyében születnek fajunknak legszebb leányai.

A Nyikó-mente leányainak szépsége, az őseréjének teljességében levő föld termékenysége, a völgy gazdagsága nem egy székely ifjút ihletett meg, nem egy nőtát fakasztott. Íme egy a sok közül:

Nyikó mellett születtem én,
Szegény székely barna legény;
A szép Fejér-Nyikó mellett,
Ott nekem egy rózsza termett.

A Küküllő völgyében tovább haladva a Décsfalviszoroson túl megnyílik a völgy, s tekintélyes térséggé szélesedik: előttünk van a székelyek Rákosmezeje, a székely-históriában oly nagy szerepet játszó agyagfalvi tér.

Ezen téren tartotta nemzeti gyűléseit immár századok óta a székely nép. Itt sereglett össze, midőn sérelmei valának, innen szállt csatára, ha vész fenyegette a hazát.

Nevezetes gyűlés, melyet 1506-ban, advent vasárnap után való ötödik napon tartott, melyen megszerkeszté a híres agyagfalvi konstitúciót. Emlékezetes gyűlés, melyet a magyar függetlenségi harc idejében tartott, mely egyszersmind az utolsó volt.

[UDVARHELY MEGYE
Dr. Hankó Vilmos: Székelyföld]

A brassai magyarok, románok és németek testvéresüléséről szölok.

Én Brassó görög-bolgár-román népe iránt nagy rokonszenvvel viseltetem, mivel megtanultam a történelemből, hogy hosszas elnyomatásuk kor-
szakában mily sokat szenvedtek, mily soká voltak megalázott páriák, s még most is mily sokat kell küzdeniök, míg a közszabadságot s az 1848-i törvények által biztosított polgári egyenjogúságot elérik. Ők el voltak és vannak nyomva, s ez elég arra, hogy rokonszenvem megnyerjék; de másfelől nekik is ösztön és hivatásszerűleg rokonszenvezniük kell velünk és brassai magyar testvéreikkel, mert nincsen a Kárpátoktól övezett hazának egy pontja is, hol a románnak a magyarral oly hason sorsa lett volna, mint Brassóban, hisz mindkét nemzetiség úgy vallásilag, mint politikailag, úgy társadalmilag, mint közműveltségileg egyformán volt elnyomva és üldözve, együtt átélt több százados szenvedés és fájdalom kell, hogy e két népfajt egymáshoz közel hozza, egymással testvérré tegye, mert erős azon kötelék, mit az együtt élvezett öröm és szabadság a népek között létrehoz; sokkal erősebb azonban az, mit a közös szenvedés, a közös üldözés teremt. E mellett Brassó keleti vallású népének őszinte vonzalommal és szeretettel kell viseltetnie a magyar haza és annak magyar népe iránt; hisz Magyarország volt az, amely e pogányok által üldözött népnek menhelyet és új hazát adott; a magyar nemzet, Erdély fejedelmei s országgyűlései voltak azok, amelyek a szűk körükben mindig zsarnokoskodni szerető szász polgárság túlkapásai és hatalmaskodásai ellen védtek a múltban s védik most is. Brassó görög-román népe át is látta ezt, s mindig jó viszonyban volt a magyarokkal, s az elszakadási vágyak és daco-román utópiák itt soha sem tudtak lábra kapni; az egyaránt elnyomott két népfaj között megvolt már régen is az egymáshoz simulás, az összetartás érzete; ez még melegebbé és bensőbbé lett az újabb időben, s 1871-ben egy gyönyörű, egy megható testvéresülési ünnepen nyert kifejezést és megszilárdulást. Ugyanis akkor, amidőn a brassai szászok tüntetésszerű győzelmi ünnepeket ültek a poroszok nem éppen civilizált modorú hadmenete alkalmával, a brassai magyarok és

románok a szászok kihívó és sértő eljárásával és még most is gyakorolt elnyomási törekvéseivel szemben szövetségre léptek; április 22-én a brassai románok, magyarok és németek testvéresültek, a programot állítottak meg, melyben a nemzeti egyenjogúság és a hazában élő nemzetek közti egyenlenség megszüntetésének üdvhozó nagy elvei kimondattak. Semmi sem jellemzik inkább a szászok kapzsisága és jogkonfiskációja által költött általános ellenszenvet, mint az, a Brassóban lakó németek a szászoktól különválva, a magyarok- és románokkal egyesültek és testvéresültek, a brassai magyar lapban, a "Nemerében" egy nyilatkozatot bocsátván közre, amelyben kijelentették, hogy bár mint németek örülnek véreik győzelmének, s Németország ebből kifejlődött egységének, mindazonáltal mégsem vehettek részt a brassai szászok által rendezett győzelmi ünnepeken, nem azért, mert a szászok tüntetésszerűleg léptek fel s annak felekezeti színezetet adtak, de különben is a szászoknak még eddig nem tudták oly jó oldalait és tulajdonait fölfedezni, amelyek a németekre vonzerővel bírnának; s végre nem vehetnek részt azért, mert nem látják ildomosnak és helyesnek német tüntetésekkel lépni fel szemben a más két nemzetiséggel, melyekkel a sorsnak minden körülményei közt testvéri szeretetben kívánnak lenni.

Óhajtom, hogy Brassó román, magyar és német lakói közt kötött eme szent szövetség örökké felbonthatatlanul fennmaradjon, hogy az kieszközölje a politikai, társadalmi és vallási egyenjogúság valósulását, hogy ennek megtörténtével e szövetség szentélyébe a szászok is beléphessenek, hogy ne legyenek többé régi dohos privilégiumaik kutyabőr páncélába burkolódó urak és mellettük jogfosztott és elnyomott nép, hanem legyenek mihamarabb az egyenjogúság alapján egymáshoz simuló, a közszabadság élvezeténél kibékült és egymást szerető testvérek Brassónak magyar, görög, román és német-szász lakosi, s lelkemből óhajtom, hogy ez kihasson innen az egész hazára, s idézze elő az e haza minden fiai közt azon egyetértést és együttérzést, amely egyedül képes közös kincstünket: a népszabadságot biztosítani.

ERŐDTEMLOM. SZÁSZHERMÁNY / FOTÓ ERDÉLYI LAJOS

BRASSÓ NYOMDÁI, HÍRLAPJAI

Brassónak virágzó hírlapirodalma is van, s e téren is már kezdettől fogva képviselve volt s van jelenleg is Brassó három nemzetisége; mert a szászoknak megvan a - hazai többi népfajokkal szemben nagyon ellenséges álláspontot elfoglaló - Kronstaedter Zeitungja, a románoknak a Gazetta Transilvaniei című lapja; A magyarságnak a "Nemere" című hetenkint kétszer megjelenő újságja.

BRASSÓ VÉDEREJE

... a mostani belváros helyén a szászok bejötte előtt egy Brassónak nevezett magyar község feküdt: a cenketői erőd őrizetét képező székely eredetű népnek telephelye, melynek lakói hivatásuknál fogva mind katonák voltak. Amidőn a szászok betelepültével a várkatonák tanyája várossá nőtte ki magát, lakói már a német lovagok idejében kötelezve voltak a fegyverviselésre, de még inkább a német lovagok kiűzetése után, midőn a Barcaság és Brassó a székely ispánok hatósága alá menvén vissza, a szászok a fejenkénti fölkelésre voltak kötelezve akkor, ha a király személyesen vezette seregét Keletre; más esetekben 50 lándzsást kellett kiállítaniok; azonban ez nem vonatkozott Brassóra, melyet Zsigmond király és utódai erős várfalakkal körülvéve, a keleti határszél egyik erős védbástyájává tették, s a város lakóit inkább a város védelmének kötelezettségére szorították rá; de a szászok különben is a nyílt téren való hadako-

zásra alkalmatlanoknak bizonyulván, I. Mátyás király a szászok hadkötelezettségének pénzbeni megváltását rendelte el, s így Brassó lakói a törökkel folytatott vészteljes harcokban csak annyiban vettek részt, amennyiben ezeknek többszörös ostroma ellen erősített városukat oltalmazták. Ahogy Erdély a mohácsi vész után külön fejedelemséggé lett, fejedelmei megkísérték kezdetben a szászok tömeges és fejenkénti fegyverbe hívását, s azt többszörösen törvénybe iktatták; de ekkor sem tanúsítván valamely harcias hajlamot, később oda módosították, hogy a szászok az országon kívül viselt háborúhoz 500, azaz országon belülihez pedig 100 zsoldost tartoznak kiállítani. Ezen hadjuttalékhoz Brassó is aránylagosan hozzájárult hol 100, hol 50 harccsal, azonban ezek soha nem voltak brassai polgárok, annál kevésbé szászok, hanem mindig fogadott zsoldosok, leginkább székelyek, kiket ha lovasok voltak, város lovasainak, ha gyalogok voltak, drabantoknak neveztek. A drabantok feje mindig a városkapitány (Stadthann) volt, s tizedekre voltak felosztva. Emellett voltak Töröcsvárban is burgknechteknek nevezett zsoldosok, ezek a vár őrizetét képezték a várnagy parancsnoksága alatt, ki community tag s hadi dolgokra nézve a városkapitánnyal együtt a város bírása és tanácsnak volt alárendelve.

[Orbán Balázs:

A Székely föld leírása]

VAJDAHUNYAD VÁRA. LOVAGTEREM / FOTÓ SZELÉNYI KÁROLY

Tört köveken és porladó kereszteken mi is a magyar Művelődéstörténet nagy alakjainak neveit keressük, emléküket idézzük. A kolozsvári hegyoldal évszázados temetkezőhelye a Házsongárd, mint minden ősi temető, nemcsak az elmúlás színhelye, hanem a kultúra gyűjtőhelye, több mint négy évszázad történelemkönyve is. Nevesek és névtelenek fekszenek a közös földben: már a XVI. század utolsó tizedeiben temettek ide ismeretlen halottat, de itt a sírja vagy némely esetben már csak az emlékoszlopa többek között Szenczi Molnár Albertnek, Apáczai Csere Jánosnak, Tótfalusi Kis Miklósnak, Jósika Miklósnak, Kós Károlynak, Dsida Jenőnek, Szilágyi Domokosnak is. A természetben és a történelemben látszólag az elmúlás uralkodik: pusztulnak a fejfák, a sírkövek, idővel elporladnak még az emberi csontok is. Csak az élet különféle területein végzett alkotómunka és annak emlékezete örök. Házsongárd a jeltelen elmúlás dacos cáfolata, szellemi öröksége nem csupán Erdély múltjának sugárzó emlékműve, de jövőjének is záloga. Ezért nem olyan, mint a világ bármely más temetője...

Az 1568-as tordai országgyűlés elsőnek mondta ki, hogy vallása miatt senkit se üldözzenek, hanem "hirdessék, ki-ki az ő értelme szerint, és az község ha venni akarja, jó, ha nem pedig senki kényszerítéssel ne kényszerítse az ü lelke azon meg nem nyugodván..." Igen, a történelem egyik legérdekesebb kis katalnává attól vált e táj, hogy hazát és menedéket kerestek s találtak népek s egyes emberek, mikor népvándorlás járt, mikor a középkori Európa antiszemizmustól tombolt, mikor az örmények már évszázadok óta hontalankodtak s menekültek. S

persze kit-kit itt is utolért a végzet, a tatár vagy török szablya, a vallon zsoldosok gyilkja. Erdélynek is megvannak a maga Szókratészei, Coligny-jai és Robespierre-jei. De ide, ahonnan legfennebb tudományt öregbíteni rajzott ki a bujdosónak nevezett diákság, akár meghalni is hazatértek az Apáczai, Tótfalusi Kis Miklósok, s jöttek volna a Mikek és Körösi Csomák is, ha rajtuk múlik. Az itt élő népek, nemzetek, nyelvek tarkaságából három alapvetően meghatározó: a magyarok, a románok és a szászok: s a meghatározó történelmi mércét, az igazi klímát azok a magaslati értékek jelzik, tanulságképpen is, mikor egyszerre zenghetett itt a Te Deum, a Te benned bízunk eleitől fogva, az Ein feste Burg ist unser Gott, a Doamne miluieste s a Gospodi pomiluj.

Egyébként a parázs hitviták eredményeképpen kibontakozó helyi új vallás, neve szerint unitárius, nem volt egyéb, mint az antitrinitárius tanok megtestesülése, egyfajta racionalizmus, a reformáció lehetővé tette korai felvilágosodás. Mert még vallási rivaláisaik is elismerték, avagy vádként egyenesen maguk fogalmazták meg, hogy az antitrinitáriusokat - akár Servét Mihályt - az a hiú remény lelkesítette, hogy hittételbeli álláspontjuk olyan közös platform lehet, amelyen a zsidók, a keresztények s a muzulmánok találkozhatnak, megérthetik egymást, sőt egyesülhetnek. Agyrém vagy lázálom, de az akkori idők sajátos ökumenizmusa volt ez, annak naiv és koraérett kísérlete, hogy áthidalják a kor legsúlyosabb ideológia, politikai, katonai szakadékát és ellentéteit.

[Lászlóffy Aladár: Házsongárd]

HÁZSONGÁRDI TEMETŐ / FOTÓ KÁNTOR LÁSZLÓ

Idők és helyzetek elmozdulásával, végül is az maradt tanulságul, hogy itt a népek "egy éghajlat alatt, egy sorsban élnek, közös a múltjuk, közösek a szenvedéseik, közösek az emlékeik: közös a históriájuk", ahogy azt Kós Károly vallotta. S majd mindenik érintett nemzeti kultúrában erőteljesen termékenyítő hatással megkülönböztethető ama "ésprit transylvain".

Aubry de la Motraye útinaplója Kolozsvárról 1727-ben: "Van négy latin kereszt alaprajzú temploma, a legnagyobb az unitáriusoké, a hívek számára mértén hasonlóképpen nagy a lutheránusoké és a reformátusoké, és a legkisebb a katolikusoké: ebből kiviláglik, hogy a lelkiismereti szabadság korántsem szenved ezen a vidéken annyit, mint ahogy az elégedetlenek elhitetni próbálják."

Széchenyi 1821-ben ezt jegyezte fel: "Kolozsvárt öt felekezet van s csak egy közös temető. Ha a vallás a legnagyobb szellem gyümölcse s a vallássosságnak a türelem a legmagasztosabb hazája, akkor bizonyára sohasem láttam figyelemre méltóbb helyet Kolozsvárnál."

Kassai Vidor így látta 1901-ben: "Temetője is igen érdekes Kolozsvárnak. Ez a temető a házsongáron van; ez a házsongár a város déli részén emelkedik. Kertek is vannak ezeken a dombokon. Neve állítólag a Hasengarten, vagy inkább a Haus und Gartenből lett. Két-három száz éves (sőt még régibb) sírkövek láthatók benne még ma is. Különböző felekezetbeliek temetkeztek és temetkeznek bele ma is (milyen szép tolerancia), úgyhogy az egész temető nem egyéb már, mint egy nagy csonthalom."

Kolozsvárról Evlija Cselebi városnéző leírásában található a legmegkapóbb kép, mert ő egy másik kultúrkör külső szemével mért és látott: "Tizenegy szép kolostora van, mindegyiknek ciprushoz hasonló magas toronya ..."

Hányszor ütött már az a bizonyos utolsó óra, mikor Brassótól Váradig alig talált túlélőt a bujdosó túlélő, mert a hegyek és erdők rejtekét is mind felkutatta a telhetetlen és vérszomjas ellenség. Ha csak tatárjárásokban számítjuk a végpusztulást kitevő események rekordjait, alighanem verjük

Európa minden más tájait, mert még 1718-ra is jut egy a Szamos mentére, az önpusztítás rémképeiben és rémképletébe tökéletesen beillő módon: kuruc emigráns közreműködéssel. Mert itt mindig a "hadd lám, uram isten, mire megyünk ketten" jegyében szokott megtörténni a végítélet is, melynek utána az elpusztult, felperzselt, földbe taposott települések nyikorgó ajtó-ablakszárnyait ijedten érinti meg a dögszagú szél is, mert nem szépen szervezett újabb köztemetőkre van szükség ott, ahol a hősi halottak vagy kardélre hánytak teteit a nyitott várkapun bemerészkedő vadak falják fel. Mert "közben hazátok, Erdély, mint holmi örökös harctér, a nép szűnni nem akaró esztelensége folytán odáig süllyedt, hogy ami csak bajjal jár, mindazt - mintegy végzettől fogva rokonát - magához vonzza, mint az északi szél a felleget". De hát: "ti, erdélyiek, kezdettől fogva csak egyetlen módon szoktatok védelmezni magatokat: nyílt ütközetben, kint a szabad mezőn vertétek vissza az ellenséget, és csak ritkán meg erősített városok oltalmával... Mint az okatlan állatok, az ellenség csapását nem kőfalakkal, inkább öntetetekkel akartátok felfogni, ezt választottátok, hogy az ágyúk a melleteket, ne a falakat szaggassák keresztül". Pedig "mi van oktalanabb dolog, mint ha valaki magabiztos vakmerőséggel... veszedelmeknek teszi ki életét, ami nem is az övé, hanem hazájáé, elvakult merényletével időnek előtte s hiábavalóan vesztegeti?... És mindaddig, amíg rá nem jöttök, hogy anyaszült meztelenek vagytok, ne is reméljétek, hogy ezután majd kegyesebben mosolyog rátok a szerencse... Mindig jobban kell féltenedek magatokat, semmint reménykedhetnétek..."

Annál különösebb, hogy a XIX. század hosszú békéjének történésze, aki nem ült Jeremiásként városa füstölgő kövein, higgadtan azt állapíthatja meg, hogy az általános pusztulás közepette Kolozsvár lakosságának szaporodása a "válságidők" mélypontjain sem áll meg, midőn a védtelenebb helyeken nem volt megmaradás. Aki tehette, a pogánykodások elől idegen helyekről is ide futott, itt élt esztendőig, anélkül hogy "nyomorult, romlott állapotjukat megtekintvén", adófizetésre, vagy más terhek viselésére erőltetnék. 1612-ben egy "anglus" is felvétetik a polgárok lajstromába, s

nehéz idők ide, nehéz idők oda, a vállalkozás szelleme Konstantinápolytól Bécsig, Velencétől Krakkóig eljut selyemmel, címeres ökörrrel s "minden országok becses és szép áruí legelőbb s legválasztékosabb minőségben kaphatók Kolozsvárott" ahol nemcsak palotaméretű házak, de nagyobb jószágok is cserélnek gazdát, adatnak zálogba, némelyik erdőivel, mezőivel, zúzdával, vízvezetékkel, bányavölgyével, havasi kaszálóival egyetemben s "tiltott vizekkel, melyek arany hallal bővölködnek".

Különbön a koporsó alakú tumbák, melyeket neveztek haskőnek is, a Házsongárd jellegzetes sírjelei. Itt még a zsidótemetőben is szép számmal van belőlük héber kvadrátbetűs felirattal. Ezen kívül ma már jóformán csak Erdővidéken, a vargyasi temetőben fordulnak elő tömegesen, ahol ugyancsak haskőnek titulálják őket, sőt itt nyilvánvalóan gyermeknek faragott, kisméretű is látható; meg Enyeden néhány. Ezeket a behantolt sír fölé helyezték, nyilván bizonyos idővel a temetés után készülhettek, egyik-másik eléggé mélyen be is süppedt, s éppen ez óvta meg a pusztulástól.

A kor a "hitújítás" s a vallásháborúk kora; a hitárványatok s mögöttük csoportosuló társadalmi problémák, rétegérdekek, ama példás harmóniába olvadás előtt még, megkínzott emberi testek-lelkek minden árnyalat nélküli poklát jelentik Kolozsváron is. Európa megint alakul, a Loire menti kastélyoktól a Volga-partig; ami marad, majd kultúrtörténeti relikviává lesz. A sírkő is egyféle maradvány, mint a csigaház. Lesz, ami lesz, mondják a desperádók, s a hit megszállottjai is.

A köz és a haladás valódi hasznára, itt folyton nem elégedtek meg a tehetségesnél tehetségesebb emberek: mindennek hozama, Krakkótól Bécsig, Csíksomlyótól Franekerig azért a magyar művelődést is érintette szerencsére.

Kolozsvár a kirajzásnak s a hazahordásnak is amolyan kaptára volt. Nem csoda, ha lerakóhely olyan értelemben is, hogy a kor, a korok szereplőinek megszentelt, olykor csak pörkölt csontjai is temetőjébe gyültek.

Emlékezet szerint a kolozsváriak mindig jól felkészültek a nehéz időkre. Évenként biztosok jártak el a város összes bástyáit, s számba vették, mennyi tarack, szakállas puska, ágyú, mennyi salétrom van és bűdöskő. A céhek, ki-ki a magáéban, az épen maradt tornyokban szorgalmasan vigyáztak és "a kin akkor volna a vigyázásban a rend... egyik toronytól a másikig járván őrizzenek és kürtöljenek. Ha alkalmasabb, dobokat is adjanak kezekbe, hogy azzal és trombitával különböztessék meg az időt és a városban történő dolgokat."

Ám a rendkívül éber figyelem s a védelemi művek építésére fordított sok gond és költség se voltak képesek a nagy szerencsétlenségektől megóvni a várost. "1658-ban bizon őt barbár fejedelem egyesült hadi népeik hazánkra bocsátani; egy fejedelem bűneit az ország bűnhődte meg." Jöttek a siserehadak, a falakról látni lehetett, amint a környéket felégették, a lakosokat kirabolták és rab-szíjra fűzték. Kolozsvár pedig elhatározta, hogy a végveszélyt magáról bármi áron eltávolítja. Az ostrom állapota ezúttal azonban nem egy-két hónap, hanem két teljes esztendő idejét jelenti. Iszonyú sarcot kellett fizetni a csalárd ellenség egyedileg is önkényeskedő hatalmas tömegének. Vég kamukák, skófiumos köntösök, díszes fegyverek, kupák, ékszerek mellett ezerszám ment az ezüst, az aranypénz, idebent pedig szigorú takarékoskosságot vezettek be: "hogy a mostani szomorú és változó időhöz képest a sok illetlen szánkázás, muzsikálás, hegedülés a városban eltöröltessék". Hogy milyen életformát dúlt fel, szorított vissza a keletkező helyzet, ugyancsak a tilalmakból bontakozik ki: "ezüstös, aranyos gombos dolmánt, mentét, köntöst, gyűszűt, kapcsos palástot, arany prêmes öltözeteket, sarkig érő patyolatot, térdhajlásig érő selyem övnek leeresztését, czifra tarka főkötőt, fátyolt, pándikát, kőöntyút, pártáövet, kláris, gyöngyöt letegyenek, asszonyemberek csizmát ne viseljenek, szolgálók prêmes galandos szoknyáról lemondjanak; ellenkező cselekedőről... az köntös itt a városon minden helyeken megkülönböztetés nélkül leszaggatassék."

Nem tűnik túlzásnak, figyelembe véve az idők egyéb szokásait, miszerint "Szeydi basa a levágott népek fejét megnyúzatta". Egy ütközet utáni napon beküldetett Kolozsvárra száz "öreg késért

fejet nyúzni, tíz szekérért, melyre a fejeket kell rakni, és negyven öl hosszú láncért, melynek hatvan karikája legyen a rabok számára".

Lintzegh János városbíró 1606. május 30-án született Kolozsváron.

Május 20-án indult Lintzegh János egy kis küldöttség élén Szeydi pasa elé. "Midőn elébe menve, salutálni kezdettem s egy részt elmondtam, szemei vérbe borulván, megriasztott, törökül szidott s a hóhéroknak parancsolta, hogy mindjárt megöljenek. Azok megragadtak, nyakunkról a gallért lehúzták, hogy fejünket vegyék. Ekkor az egi basa térdre esék előtte, megcsókolá köntösét, s mondá: Mit cselekszik Nagyságod ilyen városnak bírójával? Most jöttél be az országban, nem illik, hogy ilyen kegyetlenséget mutatsz. Erre megkegyelmeze, s oda ada a hóhérok kezébe, a hol az emberek fejét nyúzták. A mint oda értünk, lábainkra vasat vertek, és tizedmagunkkal nyakunkra vaskarikát csinálván, azok lyukain a torunk alatt harminc-negyven ölnyi láncot áttal vontak, s összefűzvé elénk vetették az emberföket, hogy megnyúzzuk. Másnap megindulván a tábor, a nyakunkon levő láncsal egybefűzve, a darabos szántáson gyalog hajtottak, mint okatlan állatokat: a Szamoson, Nádason övig érő vízben mentünk által." Aztán: "lovat adatván alá s mellém ötven janicsárt, megparancsolá, hogy mennék Kolozsvárra s a kapuját nyitassam meg." S itt nő örök érvényű példává Lintzegh János. Háromszor hurcolják a felvonóhídhöz a janicsárok, s ő felkiált vagy csak felszól a kötéلكieresztő lyukon az öröknek, hogy "én kérdzem bé, kérem, hogy megnyissák a kaput, de ti semmiképpen be nem bocsátsatok, mert el kell vesznetek!" - pedig ilyenkor mindig megragadják, "mint az ebet", s viszik a cigányok háza mögé, hogy lemészárolják. "Negyedszer is visszahozták, hogy szöjök s nyitassam meg a kaput... Ekkor visszazétem a város alá, s a Szamos partján állva, felkiáltottam a városbelieknek: Én nekem most meg kell halnom. A várost meg ne adjátok"... Ám ezúttal a szokatlan happy end nem maradt el: ő maga írhatta le mindezeket, mert a török szeszélyes és haszonleső, végül meggondolta magát, s megleégedett az újabb iszonyú hadisarcál. "Este későn midőn a kapuhoz értem, a kapuk és kisajtók be voltak

rakva, köteleken vonának fel a közfalon. Így lőn hazajövetelünknek sorsa és kimenetele." A temetőben jeltelen a sírja.

A Házsongárdban boszorkányok is nyugodhatnak szép számmal. Egy 1684. július 31-én hozott dialektikusan bölcs törvényhatósági végzés szerint az "végeztetett, hogy Trombitás Mihályné mostanában halván meg és sok kékek lévén rajta, nagy gyanuban forog, hogy verték volna, valahol azon éjszaka boszorkányságba elegyítván magát, s azon verés miatt halt meg. Tartassék harmad- vagy negyednapig a földszínén koporsóba téve, és ha valami az alatt kivilágosodik ellene, mint olyan személy, vitessék és temetessék úgy is el; ha pedig semmi sem világosodik ki, minthogy életében nem forgott gyanuban, temetessék el deákokkal harangozóval."

A sok civil közt még akad néhány katona. Báró Ioannes Fabritius de Gladis ezredes (1676-1750), akinek adománya az a terület, melyet ma a lutheránus sírkertrész foglal el. A naplóíró Wass Pál (1797-1859), aki maga is tiszt volt, 1811-től a szabadságharcig kalandos életet élt, de nyitott szemmel, kielégíthetetlen tudásszomjival, hét nyelven beszélt és olvasott, nagyon bízott Bem és Kossuth visszajövetelében, s akit sok megaláztatástól, nyomorúságtól, testi-lelki szenvedéstől szabadított meg a Házsongárdba költözés. Hatalmas és cifra síremlékek: Francesco Spitter sírköve 1845-ből, és Stahel Károlyé (1848), akik az osztrák helyőrség főtisztjei voltak, s Kolozsváron állomásozás közben hunytak el. Itt nyugszanak azok a francia tiszt is, akik a XVIII. század végén, a XIX. század elején a francia háborúk során kerültek fogságba valamelyik nagynevű csatában, s az ország különböző vidékeire internálván őket, jutottak Erdélybe is. A források szerint különösen a napóleoni háborúk végző fázisában érkeztek sokan. A katonai menetlevelek alapján 1813-ban másfél ezernyi altiszt és közlegény és 113 tiszti hadifogoly tartózkodott Erdélyben. A béke megkötése, illetve Waterloo után 1130: ezek közül Kolozsváron átutazva 521 tért vissza hazájába, 554 személy sorsáról nincs semmilyen adat, jó részük otthonra lelt az új hazában, beházasodott, itt ragadt, letelepedett, nyelvmester lett. Az udvari kancellária a királyi legfőbb hadi-

tanáccsal egyetértve figyelmeztette az erdélyi kormányzékot, hogy a francia foglyok közt jeles mivesek lehetnek, kiknek maradása az ország javát szolgálná, ezért befogadásukról szükség szerint gondoskodjanak.

Heltai Gáspár, aki még a reformáció első nagy nemzedékéhez tartozik, s volt bibliafordító, meseíró, krónikás, énekgyűjtő, hitvitázó, nyomdász és pap, maga mondja, hogy csak érett férfikorban tanult meg magyarul. A brassói szász református, Honterus beszélt rá, hogy Wittenbergába menjen, ő adott neki ajánlóleveleket Lutherhez és Melancthonhoz. Hazatérve hamarosan Kolozsvár főlelkésze lesz, és 1545-ben pap létére megnősül, hat gyermeke születik. Hoffgreffet, akit szakképzett nyomdászként ő hozott magával külföldről, társul vette, s 1550-től ismeretese az effajta impresszumok: "Coloswarba nyomtatott Helthai Gaspar és György Hoffgreff által".

Heltai a kor tipikus értelmiségije, akinek szellemét a mind liberálisabb, ésszerűbb tanok iránti vágyban sorra nyerek meg az újabb világnézetek. Ifjúkorában még katolikus, Wittenbergából már luteránusként tér haza, aztán kálvinista, s élete utolsó nyolc esztendejében unitárius. Jellemző, hogy mindannyiszor a meggyőződés hevével szállt szembe előző hitével. Összeesett Hoffgreffel is, aki 1559-ben egyszerűen eltűnik a színről, s ettől kezdve Heltai nemcsak a nyomdát viszi, de papírmalmot is létesít, s gyártott papírjának vízjele nevének két kezdőbetűje.

Tótfalusi Kis Miklós még az Amszterdamban, 1686-ban kiadott zsolnárokhoz írt előszavát így kezdi: "Szerető nemzetem!" S a gondolat is: a nép mint a könyvnek szeretője, tőle származik: "... a tudós emberek által sok szép könyvek bocsáttatva világra, kiváltképpen az ő magok nyelveken, s a nép is a könyveknek szeretője s becsülője lévén, ezeknek olvasása által ugyan elárad köztök a tudomány. Bizony nem semmi ékessége, nemesége, világa és boldogsága ez a nemzetnek s akármely magános személynek is."

Tótfalusi kilenc és fél esztendő után tér vissza Erdélybe, szekéren hozza a felszerelését s a Bibliáját, melyet még Hollandiában 4200 példányban kinyomott s ugyanannyiban a zsolnároskönyvet is.

Ékes levél kíséretében küldött belőlük haza mutatóba. Magát Teleki kancellárt is megnyerte a szép kiállítású munka, ő hozza javaslatba: hozasák haza ezt az embert! Össze is gyűjtenek nagy kegyesen 200 aranyat, s elküldik neki, mert el se képzelik, hogy Tótfalusi egyetlen megrendelőjétől inkasszált már 11000 forintot is. Csak azért nem küldi vissza az útiköltséget vagy előleget, hogy meg ne bántsa jóakaróit: az összeget a saját zsebéből még kettőezerrel megtoldja, és alapítványt tesz belőle a Hollandiában diákoskodó erdélyiek számára. A sok megbízatás odakinn a világhír mellett komoly jövedelmet jelentett. Általában egyetlen Tótfalusi-féle betű metszéséért, mely már márkát jelentett, s mellyel ő egy óra alatt elkészült, egy tallért fizettek. Ahogy mai gazdasági statisztikákban jelezni szokták: az "utolsó békeévére", 1690-re keresménye már évi ötvenezerre emelkedett. Aztán hazatelepedett, mert csak itt látta értelmét annak, hogy mindent, amit tanult és talált, beveti végre a dolgok jóra fordítására. Nem a beteljesedés, de nem is az a küzdelem várt rá itthon, amit mindig kedvvel vállalt. Csak egyszerűen a küszködés, melyben felörlődött testi-lelki ereje. Először is azt kellett látnia, hogy az emberek itt annyira szegények, hogy áron alul árusított Bibliáját se tudják megvenni. Ma úgy fogalmazunk, hogy az erdélyi feudalizmus realitásaival való ütközése ébresztette rá valóságos helyzetére a csupa nagy tervvel és lehetőséggel érkező úttörőt. A közel másfél százados élethalálharcból Erdélyben, az unitarizmus pár hullámhegye után, a kálvinista egyház került ki győztesen, és akkoriban már egynek számított az államisággal. Tótfalusinak, aki ennek a győzelemre vergődött felekezetnek volt hithű tagja, mégis pusztulnia kellett, miután a két út közül: megalkudni az elavult, agresszív ostobasággal vagy vállalni a szembeállítás következményeit, tudatosan a második mellett döntött. És semmiképpen nem a személyes konok-sága, következetessége kárhozzáttható. A helyzet csontosodott meg; a helyzet és helyzet közti különbséget éppen Heltai képletén lehet lemérni: az ő vitázó szenvedélyét is csak élesítették az évek, ő ráadásul kritikusan szembe is fordult eklézsiájával, s ki is zárták maguk közül a luteránusok a medgyesi zsinaton, ám Kolozsváron továbbra is a

legnagyobb anyagi és erkölcsi megbecsülésnek örvendett.

Már későn jött, hiábavaló volt Bethlen Miklós segítőszándéka, hogy sérülmeit orvosoltassa: az első agyvérzés már 1698-ban leverte a lábáról, s megalázottan, bénán élte le a több mint három esztendőt, ami még hátravolt. Csak értelme maradt végig ép és tiszta, ami az ő szempontjából súlyosbításnak számít.

Első igazi zsoltárfordítónk Heltai Gáspár volt. Második Bogáti Fazekas Miklós. Harmadik s legnagyobb Szenczi Molnár Albert. Élete végére őt is ide gyűjtötte be a sors. És az ő sírja ma sem jeltelen a Házsongárdban. Bár hogy ha Johann Henrik Alsted neki szentelt epitáfiumát nézzük, nem biztos, hogy előnyös vásárt kötött a sorssal a magyar reformáció legjelentősebb tudósegénisége:

Gyermekkort a magyar; tollat, feleséget a német
Föld termett nékem. Erdély földje a sírt.

- hangzik magyarul, Tóth István fordításában. A legbékésebb, legigazságosztóbb utókor se változtat meg semmit az átélt múltban. Mert hogy is néz az ki közlőről, hogy fényes nevek egyszer csak elkezdnek dekorálni egy kort. Ha csak egyetlen évszázad "kolozsvári triászát" vesszük: ha Tótfalusi fizikai tönkretétele lelki vesszőfutás is; Apáczai belehal a tüdőbajba, ha már a toronyból le nem vetették, nos legalább Szenczi Molnár az utolsó öt évét itthon "igen nagy nélkülözésben s meg nem értésben tölté"! Pedig az éppen felsütő erdélyi aranykorban van ez még. Hadd lám, uram isten, mire megyünk ketten!, mondja az egyszeri székely jégveréskor, s maga is nekiáll a kapa nyelével, avagy "Nekünk Mohács kell", mormogja vagy üvölti magából kikelve Ady.

Szenczi Molnár Albert gyorsan, pontosan és fáradhatatlanul dolgozott. Tudása és alapossága hírére hivatva másodszor is Erdélybe Bethlen Gábor, s egy újabb egyetemalapítást alapozott rá (1626). Hiszen valóban alkatilag pedagógus volt: szelleme ott munkált a század folyamán végig a

magyar protestáns iskolák atmoszférájában. Ő hozza javaslatba, hogy minden "főrenden és közrenden való asszonyi állatok is indíttassanak az írás-olvasásnak tanulására és leányzó gyermekeiknek is taníttatására".

Prágában Keplernek vendége, de fogadta maga a császár is. Ez azért érdekes, mert a Habsburgok kimondottan nem rokonszenveztek a protestánsokkal. Közben elkészült egyik fontos műve, a latin-magyar, magyar-latin szótár, s ő írta meg az első magyar nyelvtankönyvet idegen ajkúak számára. Szótárát Pázmány Péter is nélkülözhetetlen remekműnek tartotta, s a kor jeles humanistái: Johannes Piscator, Georgius Remus, Bisterfeld és Girschner üdvözölték.

Munkálkodása legfőbb gyümölcse az élete végéig csiszolatott zsoltárkönyv, a híres-szép fordítások, melyeken francia minták-példák szerint dolgozva, egyszersmind a nyugat-európai verselés egyik meghonosítója irodalmunkban; másrészt általa került át a francia dallamkincs is a magyar protestantizmus énekkultúrájába, a református templomokba. Általa vált magyarrá: ama tudatos vagy öntudatlan nyelvi-költői varázslat révén, mely egy nehéz sorsához törődő-keményedő nép megnyilatkozási vágyához volt végül - hangulatilag is - hű, ami fontosabb és nehezebb s egyetemesebb is, mint az elvont teológiai tételek aktuális árnyalatait követni éppoly hajlékonyan. Ezért lett maradandó.

Hogy a 150 zsoltár közel ugyanennyi versformában szólal meg, ez a teljesítmény is egyedülálló Csokonai előtti költészetünkben. Rendkívüli formaérzékét a korban divatos képversei is, a jelenkori avantgárd értelmében is szellemes megoldásai bizonyítják. Szenczi Molnár Albert életében nem került el a kor fizikai poklát sem: Tilly zsoldosai 1622-ben, Heidelberg ostromakor csigára vonták, és gyertyával perzselték a hasát. S végül, már Kolozsváron a pestis verte le. Fiával, Jánossal (Marburg, 1612. VII. 31.-1646. VII. 25.) a szintén nyugati egyetemeken képzett kolozsvári prédikátorral nyugszik egy sírban, ki egy másik pestis áldozata lett.

[Lászlóffy Aladár: Házsongárd]

AZ IKTÁRI BETHLEN-CSALÁD KRIPTÁJA. HÁZSONGÁRDI TEMETŐ.
KOLOZSVÁR / FOTÓ KÁNTOR LÁSZLÓ

Az erdélyi zsidóság történetéről csak irodalmi mondák és hajdani szájhagyományok szólnak, úgy, mintha már a dákok korában éltek volna itt és ők lettek volna a bánya- és szőlőművelés megalapítói Erdélyben. Ezzel szemben az a történeti valószínűség, hogy a hódító törökök nyomában a Balkán-félszigetről mint kereskedők a görögökkel és rácokkal együtt származtak ide a XV. század derekától fogva. Máshonnan nem is jöhettek, mert Magyarország keleti részeiben igen gyér számban laktak, Lengyelországban pedig a XVII. század közepéig virágkorát élte a zsidóság s így nem volt oka kivándorolni. Lengyelországi zsidók legfeljebb a szomszédos Moldován keresztül szivároghattak be. Hogy a bevándorlók valóban szefárd eredetűek voltak, bizonyítja, hogy Bethlen Gábor 1623-ban a törökországi zsidóknak ad letelepedési engedélyt, továbbá, hogy Pécsi Simon 1630 körül a szombatosok liturgiáját tisztán szefárd rítus alapján szervezte meg és végül, hogy még a XVI-II. század elején is Károlyfehérvárnak, az egyetlen erdélyi zsidó községnek vezetői szefárdok voltak. Ennek a környezetnek hatása alatt még a lengyel eredetű családok leszármazottai is a szefárd rítust követték és szefárd írásmóddal éltek. Első egykorú említése a zsidóknak Erdélyben az 1578-i kolozsvári országgyűlés 22. t.-cikke, amely már panaszolja, hogy soha annyin egyszer bé nem jöttek afféle görögök, sőt zsidók is, mint e mostani szentgálnapi sokadalomra.

A kiviteli és behozatali kereskedelem egészen az idegenek kezében volt: közülük a görögök és zsidók bonyolították le a Törökországban irányuló forgalmat. De törvény szerint bizonyos letevő helyeken túl rendszerint nem jöhettek, csak vásárok alkalmával vihették áruikat az ország belsejébe, amikor viszont ők is vásárolhattak belföldi árukat kivitel céljából.

Törvényes alapot az állandó ittlakásra a Bethlen Gábor említett ediktuma által nyertek, amely szabad vallásgyakorlatot és szabad kereskedelmet biztosít számukra azzal, hogy a más országokban szokásban volt zsidójel viselésére nem kényszeríthetők, hanem a keresztények ruházatában járhatnak. E kiváltságlevél következtében, melyet az országgyűlés és a későbbi fejedelmek is megerősítettek s melyet az erdélyi zsidók magna chartájá-

nak tekinthetünk, a bevándorlók leginkább Gyulafehérvárt telepedtek meg, hová már azelőtt is bejáratosak voltak. De nem sokáig élhettek itt háborítatlanul: a fehérváriak csakhamar panaszolják, hogy a zsidók elejébe menvén az idegen árusoknak, a városon kívül összevásárolják az árukat s aztán drágán adják el a városiaknak. Hasonló panaszok egyébként sűrűn merülnek fel a más nemzetiségű kereskedők és kézművesek ellen is.

Apaffi Mihály fejedelem mindannyiszor figyelembe véve a zsidók alázatos megtalálásait, három ízben is 1661., 1673. és 1678. szigorú rendeletekben utasítja a hatóságokat, hogy védjék meg a zsidókat a város önkényeskedése ellen, amelynek nem is tartoznak a jurisdikciója alá, mert csak a fejedelemtől függenek. Hiszen utcájuk is nem a város területén, hanem a fejedelmi dominiumon, a külső vámterületen, bár a falakon belül feküdt.

Az 1810-11-i országgyűlés 39. t.-cikke részletesen szabályozza a zsidók jogait és kötelességeit, de nem tudván szabadulni az évszázados elfogultság szellemétől, nem találta meg a kellő megoldást s a kérdés tovább is állandóan napirenden maradt s újra és újra foglalkoztatta a törvényhozást. A zsidók igyekeztek az új viszonyokhoz hozzásimulni: a magyar nyelv újjáéledésének hatása alatt 1845. a megüresedett országos főrabbi állás betöltése alkalmával már oly jelöltet keresnek, aki a német mellett magyarul is tud prédikálni. Ekkor mintegy 3000-en voltak az országban, közöttük számosan magyar-, német-, morva- és lengyelországi eredetűek. Ezentúl számuk gyorsabban emelkedik: 1880-ban 29993 (az összlakosság 15 %-a), de 1920-ban (román statisztika szerint) visszaesik 62,174-re. Mielőtt azonban a modern műveltség mélyebb gyökeret ereszthetett volna az erdélyi zsidóságban, mármárosi közvetítéssel erős galíciai befolyás kezdett érvényesülni, amely sok helyütt a chászidizmus szellemét és szertartásait honosította meg. A Magyarországgal egyesített Erdély zsidósága ezért nem is tudott különös kulturális jelentőségre szert tenni az ország össz-zsidósága keretében. Számra nézve is emennek csak egy töredékét alkotta, műveltségben pedig messze mögötte maradt amannak.

ZSIDÓ TEMETŐ. GURA HOMORULUI / FOTÓ ERDÉLYI LAJOS

Az erdélyi zsidóság

A trianoni békeszerződés által Romániához csatolt vármegyék (Erdély, Bánát, Körösvidék és Máramaros) területének zsidó lakosságát összefoglaló elnevezéssel E. névvel jelöljük. Az 1920-i román statisztika szerint az E. száma 181340 lélek, szemben 5063224 összlakossággal, vagyis 3,57% . A hitközségek száma 110, ezek közt a legrégebbi a gyulafehérvári, mely az 1737. évvel kezdődik.

Az általános erdélyi néplélekkel egyezőleg, mely inkább hajlik a vallásos világszemlélet felé, az E. hitközségi intézményeit általában szigorúan hagyományos alapon vezeti. Figyelemre méltó továbbá a chaszidikus (lengyel-szefárd) irányzat előretörése, amelynek hívei számos hitközségben kezükben tartják a vezetést.

Anyanyelve szerint túlnyomórészt magyar. A 15 erdélyi vármegyében a magyar nyelvű zsidók arányszáma volt 1890. 55,6%. 1910. 73,3%, az impérium-változás idején tehát kétségtelenül még nagyobb.

Iskoláztatás terén nagy visszaesést jelentett, hogy 1923-ban az összes zsidó iskolákban kötelezővé tették a román nyelvű oktatást.

Gazdasági élete ugyanolyan keretek között mozog, mint Kelet-Európa többi országában.

A háborús konjunktúra idején keletkezett zsidó vagyonok hovatovább lemorzsolódtak, a valuta ingadozása, a gazdasági depresszió, különböző törvényhozási és közigazgatási intézkedések folytán a zsidóság tetemes része elszegényedett, Máramarosban pedig éppenséggel nyomorba süllyedt. De a kereskedelme még így is jelentékeny részben zsidók kezében van, akik ezenkívül vezető állást foglalnak el különböző nagyipari vállalatokban és főként a fatermelésben. Élénk részt vesznek még a lapkiadás és könyvterjesztés terén, a sajtó és a színház munkájában. Bankokban és pénzintézetekben csak kisebb mértékben vannak képviselve. A kiskereskedők és kisiparosok felsegítésére az amerikai Joint 1926 óta sorozatos kishitelintézeteket létesített altruisztikus alapon, amelyek eddig hét helyen működnek biztató eredménnyel.

Politikai helyzete, bár egyenjogúsága az alkotmánytörvényben biztosítva van, sok kívánnivalót hagy fenn. Az egymást felváltó kormányok tehetetlenek voltak a legfőkétebb antiszemita agitációval szemben, amelynek folytán nagyon hátrányos közhangulat támadt a zsidók ellen, különösen az értelmiségi osztályok és főképpen a tanuló ifjúság körében. Ennek következménye volt a zsidó főiskolai hallgatók majdnem teljes kiszorítása a kolozsvári egyetemről.

IRODALMI ÉLETE

Az E. túlnyomóan konzervatív, irodalma tehát az ennek megfelelő szellemi élethez igazodott és főleg héber tankönyvek, halachikus döntvénytárak, vitairatok és régi irodalmi termékek utánnyomásában merült ki. Utóbbiak közül figyelemre méltó a Lisszabonban 1489. megjelent Széfer Abudarham újra való kiadása.

Önálló héber munkák nagyobb számban a háborút követő években jelentek meg, javarészt a cionizmust ismertető munkák és vitairatok. Klein Jakab Hacijunit ve hatarbut haivrit (1921) könyvében a zsidó népi megújulás motorikus szükségességét mutatja ki, és a zsidó fejlődés útját a cionista eszmeiségben látja. Hasonló tendenciájú Moskovits Dávid Raglé mevaszér című irata. A vallásnak a cionizmus-hoz való viszonyát Glasner Móse egy német nyelvű vitairata világítja meg: Der Zionismus und seine Nebenerscheinungen im Lichte der Religion, amely eredetileg héberül íródott. A zsidó tudományos élet magyar nyelvű művelői közül kimagaslik Eisler Mátyás dr. egyetemi magántanár, a kolozsvári kongresszusi hitközség főrabbi, aki az erdélyi zsidóság múltjának kutatása körül szerzett nagy érdemeket. Idevágó munkái közül kiemelkednek: A zsidók legrégebbi erdélyi emlékei (1906) és Erdélyi zsidók múltja.

Az erdélyi irodalomnak kétségtelenül legszorgalmasabb munkása Szabó Imre, akinek számos könyve jelent meg. Ezek közül legértékesebbek a Zsidócskák című, amely apró karcolatokat örökít meg a zsidó népeletből, és a Szent Eliz című regénye.

[Zsidó Lexikontól, Budapest, 1929]

A NAGY ZSINAGÓGA. DÉZS / FOTÓ ERDÉLYI LAJOS

A ZSINAGÓGA HÍMZETT TÓRA-KÖPENYE. KOLOZSVÁR /
FOTÓ ERDÉLYI LAJOS

Lehet-e önálló erdélyi reneszánszról és barokkról beszélni? Mennyiben függött össze az erdélyi tudományosság, művészet, irodalom, könyvgyűjtés, iskolaügy és nyomdászat a királyi országrész és a hódoltság kulturális törekvéseivel, mennyiben járt önálló úton a János Zsigmond fejedelemségével induló és II. Rákóczi György halálával lezáródó időszakban a fejedelemség művelődése?

E kérdések evidens módon merülnek fel az erdélyi kulturális élet múltját pásztázó figyelem előtt, s egy reprezentatív történeti szintézistől méltán várhat rájuk feleletet az olvasó.

Időrendben haladva célszerű először a reneszánsz legkorábbi szakasza felé fordítani figyelmünket. Mint köztudott, a Hunyadi- és Jagello-korszak a művelődéstörténetben egyfelől még középkornak számít, másfelől viszont ez Janus Pannonius kora, Mátyás budai udvarának, a korvináknak, Hess András tipográfijának s a visegrádi királyi palotának is a kora. Kétségtelenül szűk körű volt Magyarországon a humanista műveltség, de talán mégsem annyira, hogy nyomait, csírait ne kereshetnénk az ország más tájain, így többek között Erdélyben is. A Magyar Királyság e legkeletibb régiójának középkori kultúrájáról széles ívű körképet rajzol a monográfia: bemutatja a görög és a latin ritusú kereszténység találkozási pontján, Róma és Bizánc hatósugara között gyökeret eresztő sajátos szellemi atmoszférát, az Erdélyben is megtelepülő szerzetesrendeket, a többnyire külföldi iskolázottságú klerikusréteget, a román stílusú és gótikus építészet helyi értékeit, szól a görögkeleti egyházi berendezkedésről is. Reneszánszról viszont az 1526 előtti időszakban alig esik szó, mindössze a "gyulafehérvári Lázóikápolna és a Klein János plébános által rendelt kolozsvári sekrestyeajtó" (I. 394.) említetik meg, mint az új művészetet reprezentáló alkotások egy-egy példája. Egy későbbi (a XVI. század második felét tárgyaló) fejezetben pedig ez áll: "A távoli és elmaradott Erdélyben (s a hasonló helyzetben lévő Részekben) a korábban létezett humanista előzmények, a váradi és a gyulafehérvári körök elszigetelt kulturális mécsesek voltak egy tökéletesen középkori környezetben."

Nagyvárad a magyar humanizmus bölcsője, Vitéz János itt alapította sokak által megcsodált könyvtárát, Janus Pannonius innen útra indulva írta híres búcsúversét. Váradon egyébként Vitéz Esztergomba távozása után sem szakadt meg a könyvtár fejlesztése, az őt követő püspökök (Filipec János, Farkas Bálint, Kálmáncsehi Domonkos, Szatmári György) mindegyike sokat tett azért, hogy a város - Klaniczay Tibor szavaival "a magyar humanizmus első tűzhelye lett". Hozzátehetjük: nem egyetlen tűzhelyre Erdélyben belül. Ha szórványosan is, de adataink vannak arról, hogy másutt is kialakultak olyan literátorcsoportok, amelyek tudatosan vállalták Janus Pannonius szellemi örökségét. Példa erre Adrianus Wolphardusnak, a Gyulafehérvárott és Kolozsvárott működő, filológiai érdeklődésű kanonoknak Janus-hagyomány európai elismertetéséért folytatott tevékenysége. A Heltai Gáspár által Egyedi Adorjának nevezett költő egyik versében pontosan megfogalmazta nagy elődjének - s egyben a humanista költészetnek - a jelentőségét. "Első példa vagy - írta Janusról -, arra tanítasz, hogy nem lehetetlen zengni parasztlantón római énekeket..."

"A reformáció természetesen végigsöpört az egész egykori Magyarországon - írta Barta Gábor -, de azt a sokszínű virágzást, amelyet a különböző felekezetek egymás mellett élése, vetélkedése a fejedelemségben megvalósított, hiába keressük a királyi megyékben. Egyáltalában: egész Európában nem volt rá példa, hogy a keresztény hit ennyiféle változata legyen egyenjogúként jelen egyszerre, egy országban."

Ezzel az alaptétellel teljes mértékben egyetérthetünk, s úgy véljük, az itt említett sokszínűség - mint jelenség - kulcsszó kell legyen Erdély művelődéstörténetében. A vallási megosztottságon túlmenően is igaz, hogy nincs még egy olyan régiója Európának, amelyben ideológiai, politikai, nyelvi, etnikai, mentalitásbeli tarkaság és egybefonódottság annyira jellemző lenne, mint Erdélyben. Ez teszi különösen nehéz feladattá e táj kulturális múltjának bemutatását. Valóban szembevetendő, hogy a hitújítás hullámai mily gyorsasággal követték itt egymást, s a recepció mily magas szinten történt meg. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint a

tanok nem ritka továbbfejlesztésének ténye, az innováció állandósulása, amit végül is fejedelmi rendeleteknek kellett betiltatniuk. Kellett pedig azért, mert a szerte Európából elüldözött, eretneknek nyilvánított szabadgondolkodók végül is a keresztény tanok alapjait feszegették. Jacobus Palaeologus, Johann Sommer, Christian Francken és Matthias Vehe-Glirius Biblia-értelmezése azt a bázist támadta meg, amelyen a kor világképe (végső soron államberendezkedése és társadalmi hierarchiája is) nyugodott, ennek az alapnak a szétrobbantására viszont sem Erdélyben, sem másutt Európában nem volt érett a helyzet...

A felekezeti sokarcúság megemlékezésével kezdeni (igaz, így némi átfedés, ismétlés nem volt elkerülhető), hiszen enélkül a reneszánsz erdélyi megjelenési formája sem magyarázható kielégítően. Aligha szorul bizonyításra, hogy a reneszánsz másképp alakul a katolikus, másképp a református vagy evangélikus, megint másképp a sokfelekezeti országokban. Esetünkben az utóbbiról van szó, s itt a fejezet szerzője erősen hangsúlyozza reneszánsz és reformáció szembeállítását. Szerinte a fejedelemség társadalmának egésze a XVI. még nem vette át a reneszánsz életmódot és kultúrát, a reformáció morálisan is szemben állt a világi pompával, az uralkodó osztály egy része pedig ezen túl is ellenszenvvel figyelte a "talián módot", az itáliai "udvaroncok nyüzsgését". A reneszánsz mentalitást egyrészt külföldiek (pl. Gian Michele Bruto, Ottavio Baldigara, Giambattista Mosto), másrészt külföldön tanult magyarok (pl. Gyulay Pál, Szamosközi István, Kovácsóczy Farkas) képviselték, így az csak "a gazdagabb polgárokat, a nemesség világlátottabb vezető rétegét" hódíthatta meg, a "köznépi kultúrában" viszont "a középkor majd csak a XVII. században fog véget érni".

A reneszánsznak Erdélyben a XVI. század végére egy sajátos, a reformáció által módosított változata alakult ki, amely persze különbözik, az itáliai prototípustól, a "Hochrenaissance"-tól, nem oly mély gyökerű, egyes vonatkozásokban periferikusabb, "kelet-európaiasabb" annál, de mégiscsak ennek egy oldalhajtása, elágazása, variánsa.

Ez nem jelenti azt, hogy az erdélyi társadalomban az egyes rétegek közötti különbözőségeket a kulturális színvonalban ne kellene figyelembe vennünk, hiszen nyilvánvaló, hogy a széphistóriák olvasóközönsége nem a jobbágysorokból került ki, s a polgárságot is csak részben érinthette meg az új szellem értékrendje. Összességében mégis némileg tágabban értelmezhetőnek véljük a reneszánsz művelődés körét Erdélyben, mint a jelen szintézisben ez megfogalmazódott, legalábbis a Kolozsvárott kiadott és mindenfelé másolt verses szerelmi történetek ebbe az irányba mutatnak.

A XVII. század művelődési viszonyairól beszélve szót ejtünk az iskolák megnövekedett szerepéről, a tudás "felette szükséges" voltának erdélyi felismeréséről, a jobbágyfiúk tanulmányi lehetőségeinek megvalósulásáról, a leányiskolák újdonságként történő megszervezéséről s a gyulafehérvári akadémia alapításáról. Az értelmiség Bethlen Gábor uralkodása idején megnövekedett szerephez jutott, ezt írók, tudósok, költők egész sora példázza, akik társadalmi rangemelkedésük, erkölcsi és anyagi megbecsülésük fejében azután a korlátlan fejedelmi hatalom támaszai lettek, teoretikusaivá váltak. A nevek ismertebbek annál, mintsem hogy itt fel kellene sorolnunk őket, legfeljebb arra érdemes utalnunk, hogy az egykori Bethlen-alumnusokon kívül a fejedelem minden kiemelkedő személyiséget igyekezett táborába vonni, legyen az külföldről hazatért magyar (mint Szcenci Molnár Albert) vagy külföldön hírnévre szert tett tudós (mint Alsted, Piscator, Bisterfeld). Bethlen Gábor és I. Rákóczi György a román nyelvű művelődésért is sokat tett, e téren kifejtett tevékenységük értékét a román szakirodalom is elismerte.

Miként a református egyházban a puritanizmus, úgy a katolicizmuson belül a janzenizmus körül lángolt fel az a belső harc, melyben régi és új, tradíció és modernség megütközött. További részletek sorakoztatása nélkül is kínálkozik a konklúzió: a két országrész Magyarország és Erdély magyar nyelvű művelődése - mely legegyszerűbb módon a könyvkiadásban testesül meg - sok szállal fonódott össze, olykor pedig párhuzamos vágányokon futott. A különbségek sokkal erősebbeknek tűnnek az erdélyi román és szász

kultúra, vallás és mentalitás irányában, ezért indokoltabbnak látszik a szellemi élet választóvonalait Erdélyen belül keresni, nem pedig az erdélyi és a magyarországi művelődés fejlődési tendenciái között.

Erdély történetében fél évszázad adatott arra, hogy a műveltség viszonylagos békében fejlődhesen, iskolák épülhessenek, nyomdák szerveződhessenek. A szépen ívelő fejlődést derékba törte az 1658-as török támadás, amelynek közismert következménye volt falvak és városok tucatjainak feldúlása, emberek ezreinek rabszíjra fűzése, Gyulafehérvár felégetése, majd végül Várad esete. Az ókori mondás azt tartja: Inter arma silent Musae.

Vajon érvényes-e ez az erdélyi művelődés történetének erre a szakaszára?

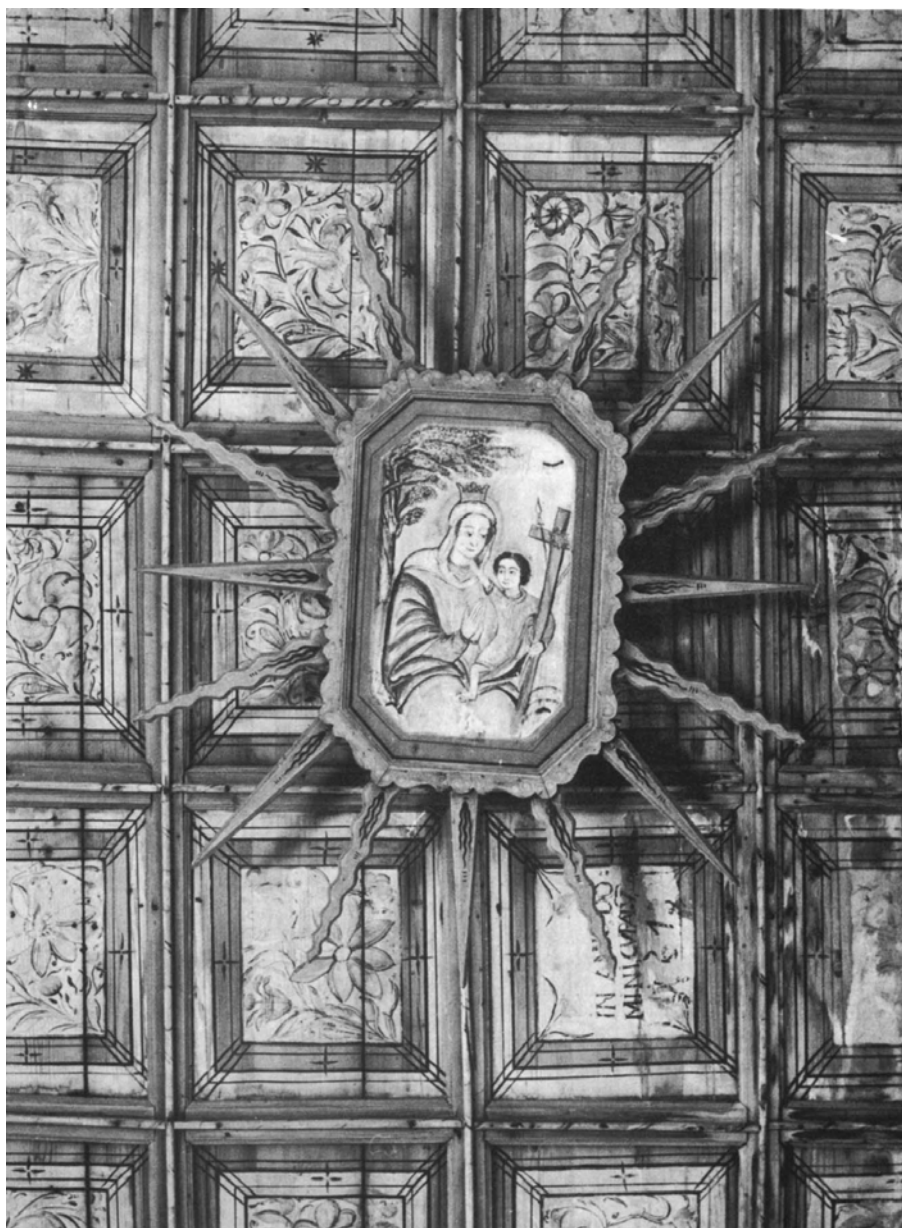
Úgy véljük, nem. S most, miután az önálló fejedelemség utolsó évtizedeinek művelődéséről szóló, bőséges anyagot felvonultató fejezetet olvastuk, még inkább erősödhet tagadó válaszuk. Romon virág: ezzel a címmel jelent meg nemrég egy könyv a Mohács utáni magyar kultúráról. Vajon nem ilyesmiről van-e itt is szó? Vajon nem a töröktől végigdúlt fejedelemség romjain nőtt virágok-e az Apafi-kor építészetének indadíszes ablakai, faragott orsófas tornácai, reneszánsz mintázatú díszoszlopai, a székelyföldi kőfaragók vésett ajtófélfái, a templomok toronysisakjai, haranglábai, növény- és állatfigurás famennyezei, a legyeződíszes könyvtáblák, fülkagylós ornamentikájú diszládák, támlás székek, a gyöngyház berakású, rézgombokkal kivert bútorok, sokfiókos írószekrények, a habán fajanszedények,

barokk ékszerek? Visszas helyzet, mégis úgy látszik, a történelmi sorsfordulók, a csapások és megpróbáltatások sajátos fellendülést idéznek elő az irodalomban is. Ahogyan Mohács után megindult az oknyomozó, egyre szubjektívebb hangvételű történeti emlékirás, úgy Erdélyben is sorakoznak a "siralmas krónikák", apologetikus önéletrások, a töprengő visszaemlékezések, a pusztuláson jajongó prédikációk.

Mi okozza, hogy a kedvezőtlen politikai fordulat után is eleven az erdélyi kultúra, az 1660-as nagy veresétség után is él az alkotókedve építészetben, díszítőművészetben festészetben, irodalomban egyaránt?

Vajon a félszázados békeidőszak által megalapozott fejlődés gyümölcsei érték be a viharos idők ellenére is? Vagy az egyre erősödő külső nyomás sajtolt ki újabb és újabb teljesítményeket az önállóságát mindinkább elvesztő fejedelemségből? Valószínűleg mindkét tényező hozzájárult ahhoz, hogy a XVII. század végi erdélyi szellemi életben nem kell pangásról, hanyatlásról beszélnünk, sőt a kor művelődéséről félszáz lapos, gazdag adatanyagra támaszkodó fejezetet kaptunk kézhez. Az innen kirajzolódó összkép azt az Erdélyt mutatja be, amelyik régi tradícióit híven őrzi, de többnyire az újra is fogékony s amelyben - ezt nagy egyetértéssel idézhetjük - "most formálódnak évszázados érvényességűvé az erdélyi kultúra egyéni vonásai".

[BITSKEY ISTVÁN:
A RENESZÁNSZ ÉS BAROKK KORI MŰVE-
LŐDÉS ERDÉLY TÖRTÉNETÉBEN -
Tanulmányok Erdély történetéről]

A GELENCEI TEMPLOM FESTETT MENNYEZETE/FOTÓ SZELÉNYI KÁROLY

VAJDAHUNYAD VÁRA. RÉGI FARAGVÁNYOK/FOTÓ SZENTPÉTERY TIBOR

Táj és lélek, anyag és szellem aligha talált egymásra oly szerencsésen emberi alkotásban, mint a monumentális faépítészetben Erdély különböző vidékein.

A dombhajlatokban, völgyekben meghúzódó falvak fölött fatemplom tornya szökik a magasba, máshol harangláb strázsál a cinteremben - még elég sokféle. De ezek a falvak valahogy félrehúzódtak a forgalmas műutak, csattogó vasúti pályák mellől: ahol az elmúlt ötven, száz esztendőben tehetősebb lett a vidék, e faépítményeknek szinte teljesen nyomuk veszett. A városokból sokkal régebben eltűnedezték, nagy részük talán már a középkor vége felé.

Megkésett faanyag korszak maradványai...? Lehet. Hívatlanul és fejlődéslogikákkal perelve követik évszázadokon át az ugyancsak virágzó építészeti "kőkorszakot". Hiszen Erdélyben legtöbb fele, ahol fatemplom épült, a kő épp olyan könnyű helyen állt, mint toronyváznak a tölgy, héjazatnak a fenyő. Talán még a költség s a fáradság sem különbözött volna sokban - a kőfejtés s a gerendafaragás egyaránt inszaggató...

Itt azonban mégis főként a monumentális faépítészet emlékeit fogjuk fürkészni, elsősorban a fatemplomokat s a haranglábakat. Az elmúlt években ezekre alkalmunk nyílt rácsodálkozni, majd a róluk szóló gazdag irodalomból is néhány tanulmányra; úgy érezzük (s ebben csak megerősítenek az olvasatok), ezekben az alkotásokban valami különös formakultúra nyomai sejlenek. Melyek - ha egyszer vonzaskörükbe merészkedett - fogva tartják a képzeletet. Az pedig furcsa mód nem is keresi a szabadulást... Messzi gyűrűző évszázadok - gyötrő szerelmű szülőföld: idő és tér e kettős szorításában a teremtő kedvű erdélyi ember, miközben harangjai fészket a magasba ácsolta, önnön lényegéből maradandót adott.

Maradandóság összerótt gerendákból, lécből, zsindeleből? Lomha dombok aljában sárba ragadva itt, Kelet pagodái s Nyugat katedrálisai közt valahol félúton? Mióta szekerce, fűrés, véső és fűrő létezik, a világ tele faépítményekkel. Európában sem csupán a Kárpát-karéj mentén fordulnak elő ilyen épületelemlek: az Alpok lábainál csakúgy föllelhetők voltak, mint máig a Dináriai tájain vagy fenn Északon egészen a sarkkörig.

II. Rákóczi György szerencsétlen lengyelországi hadjárata, majd Várad eleste (1660) után városokat sарcolva, falvakat perzselve söpörnek végig Erdélyen a török-tatár hadak. Ezeket a dúlásokat harangláb, fatemplom alig élte túl. S így főként ezekkel a pusztításokkal, s nem feltétlenül a faanyag romlandóságával magyarázható, hogy ma a fél kezünkön összeszámlálhatnánk a XVII. század végét megelőző időkből ránk maradt monumentális faépítményeket. Mert a tölgyfa, miután templomfalnak, haranglábváznak gerendát ácsoltak belőle, csak tovább acélosodik, s így, ha az épületszerkezetet beborító zsindelet húsz, harminc évenként gondosan cserélik, ez megérhetne akár fél évezredet. De a tölgyfagerendák a történelem ellenében ezeken a tájakon ritkán bizonygathatták időt álló voltukat. Hadak elvonultával a megnyomorgatott falu egyelőre örvendett, ha a régihez, az elpusztulthoz hasonló templomot ácsoltathattak. Ám ez az "egyelőre" is eltartott a XVIII. század végéig. A mi szármunkra persze ez a korszak a faépítészet "virágkora" (igaz, az utolsó), hiszen ez alatt az évszázad alatt épült a máig is meglévő fatemplomok, tornyok, haranglábak legnagyobb része.

De míg a kései utód lebonthatta apái komor emlékü örökét, sokféle újabb száz esztendő telt el - akkor viszont egyszeriben nagyon sürgős lett... És milyen könnyű szívvel váltak meg a régítől. Hogy aztán egyik falu a másik után kezdjen el építeni a jellegtelen, néha másodkézből vett kölcsön-formákból összehordott, tájba sehogy sem illő templomokat. Mindezen az sem változtatott, hogy a néprajzkutatók, építészek közben már rég megkezdték ezeknek az értékeknek a felmérését, számbavételét; rajzolták, leírták, fényképezték a tornyokat, templomokat, ám a szakember műemlékmentő szándéka legtöbb esetben kevésnek bizonyult. Esztétikai érvek dehogy is hatottak; a hagyományörzés divatja - mely itt akár kellemetlen velejárói ellenére is jól fogott volna - egyelőre még váratott magára. A falu, néhány kivételtől eltekintve, szinte a legutóbbi évekig, egyszerűen nem törődött szellemi örökségeivel.

[SZILÁGYI ISTVÁN- Szabóky Zsolt:

Nézd elméjüket az ács embereknek]

A KOLOZSVÁRI SZENTMIHÁLY TEMPLOM SEKRESTYE-AJTAJA/FOTÓ SZELÉNYI KÁROLY

Petru Groza 1945. március 6-án alakította meg koalíciós kormányát az Országos Demokrata Arcvonal támogatásával. Két nappal később új miniszterelnök táviratban kérte a szovjet kormány hozzájárulását Észak-Erdélynek a román állam keretébe történő újbóli beillesztéséhez. "Az 1944. augusztus 23-i megegyezés után, mely szerint Románia a közös ellenség ellen való hadviselés érdekében az Egyesült Nemzetek oldalára állt, a román népben élt a vágy - hangzott a román miniszterelnök távirata -, hogy ismét Erdély határai között érezhesse magát, amelynek egy részétől igazságtalanul megfosztották. Ez a tartomány a Vörös Hadsereg hősiessége folytán a román hadsereg szoros együttműködésével szabadított fel és Észak-Erdély román népe lázasan várja a Románia határain belül való egyesülését." J. V. Sztálin, a szovjet kormány feje már másnap, 9-én kedvező választ adott Petru Groza kérésére: "Tekintettel arra, hogy az új kormány, amely most vette át az ország kormányzását, felelősséget vállal Erdély illő rendjéért és nyugalmaért, és biztosítja a nemzetiségek jogait, valamint a front szükségleteit ellátó összes helyi intézmények szabályos működését, a szovjet kormány elhatározta, hogy eleget tesz a román kormány kérésének, és az 1944. szeptember 12-én aláírt fegyverszüneti egyezménynek megfelelően beleegyezik a román kormány adminisztrációjának Erdélybe való bevezetésébe." Sztálin válaszából világosan kitűnik, hogy az "adminisztráció bevezetéséről" volt csupán szó és nem a teljes állami jogok gyakorlásáról. Ennek is azonban az egyik alapvető feltétele volt: a nemzetiségek jogainak biztosítása.

Észak-Erdélynek Romániával való újbóli "egyesülését" az 1945. március 13-i kolozsvári, illetőleg a bukaresti ünnepségen pecsételték meg, ahol Visinszkij külügyminiszterhelyettes és Groza miniszterelnök egyaránt az erdélyi népek egyenjogúságát hangsúlyozták beszédekben. Két héttel később Petru Groza Récei László miniszteri tanácsost és Tarnay István követségi titkárt, az Ideiglenes Nemzeti Kormány első romániai küldöttjeit magánkihallgatáson fogadta és ott arról tájékoztatta a két magyar diplomatát, hogy "ő a maga részéről mindent megtesz a magyarellenes hangulat teljes kiirtására, annál is inkább, mert

életcéljának látja a magyar és a román nép megbékélését."

A román hatóságok 1924-ben mindazokat a magyar nemzetiségű lakosokat kihagyták az állampolgársági névjegyzékből, akik nem tudták illetékességüket okiratszerűen igazolni, tekintet nélkül arra, hogy milyen régen éltek ők vagy elődeik Erdélyben, pontosabban a trianoni békeszerződésben Romániának juttatott területen. Ennek következményeként 200000 magyar vált hontalanná, ami rendkívül súlyos hátrányt jelentett, hiszen a korabeli Romániában még a munkavállalás joga is állampolgárság függvénye volt.

Az 1945. április 2-án kelt 261. sz. törvény elvben azoknak az észak-erdélyi lakosoknak ismerte el a román állampolgárságát, akiknek a második bécsi döntés napján, vagy 1940. augusztus 30-án Romániában állandó lakhelyük volt, és akik az akkor érvényben levő jogszabályok értelmében román állampolgárnak minősültek. A törvény azonban ténylegesen a fentebbiek közül nem ismerte el a román állampolgárságot azoknál, akik időközben optálás útján szereztek vagy kérelmeztek más állampolgárságot, illetőleg olyan állam hadseregében vállaltak önként katonai szolgálatot, csatlakoztak annak valamely katonai vagy félkatonai alakulatához, amellyel Románia hadiállapotban volt. A szóban forgó törvény végrehajtási utasítása tovább bővítette az állampolgárságtól való megfosztás eseteit. Így azok is elveszítették román állampolgárságukat, akik az ellenséges hadsereg, közelebbről a magyar vagy a német hadsereg visszavonulásakor elhagyták Észak-Erdély területét.

A fentebbiek alapján elveszítette román állampolgárságát 100000 dél-erdélyi magyar, akik 1940. augusztus 30-a után menekültek vagy költöztek Észak-Erdélybe. A menekültek között szép számmal voltak olyanok, akik a fasiszta Antonescu-rezsim katonai behívó parancsát megtagadva hagyták el az akkori román állam területét. De hasonló sors várt arra a 200-300000 magyar nemzetiségű lakosra is, aki a katonai kiűritéskor távozott el Észak-Erdélyből. A törvény és a végrehajtási utasítás teljesen figyelmen kívül hagyta, hogy a félkatonai "Levente"-szervezetnek minden 12.

évét betöltött fiúgyermek kötelezően tagja volt, akik az esetek többségében zárt alakulatban voltak kénytelenek elhagyni lakóhelyüket, azokkal a polgári személyekkel egyetemben, akiket szintén erőszakkal evakuáltak. Emellett kétségtelenül sokan a hadszíntértől és a velejáró eseményektől való félelmükben menekültek el. Az optálás kérdését illetően az volt a tényleges helyzet, hogy a magyar és a román kormány megbízottai, bár több ízben is tárgyaltak erről 1940. augusztus 30-a után, de nem jutottak közös nevezőre egymással, vagyis optálási egyezmény egyáltalán nem jött létre.

Az állampolgárság körüli bizonytalanság a második világháború utáni években is azzal a következménnyel járt persze, hogy a nem román állampolgárságú magyarok nem juthattak álláshoz, a vagyonuk feletti rendelkezés jogát elveszítették és tulajdonképpen egyik napról a másikra kiutasíthatták őket Romániából.

Az állampolgárság rendezése szempontjából bizonyos előrelépést jelentett, legalábbis elméletileg az állampolgársági törvény 1945. december 15-én kelt, de a Monitorul Oficial-ban, a román hivatalos közlönyben csak 1946. február 12-én megjelent újabb végrehajtási utasítása, amely lehetővé tette, hogy az észak-erdélyi és a Dél-Erdélyből 1940. augusztus 30. után Észak-Erdélybe távozott magyarok - a helyi román hatóságoknál - kérhessék állampolgárságuk megállapítását. Az állampolgárság igazolását azonban nagyon megnehezítette - eltekintve most a helyi hatóságok önkényeskedéseitől - az irattárakban őrzött dokumentumok rendezetlensége, az irattárak háború idejéni megsemmisülése. Ennek ellenére a Magyar Népi Szövetség 1946. március 18-20-i intézőbizottsági ülésén elhangzott beszámoló - kellő alapok nélkül is - optimizmust sugárzott ebben a kérdésben: "Az állampolgárság rendezése megtörtént".

1946 tavaszán a bukaresti magyar misszió és a román kormány megbízottai hosszas tárgyalásokat folytattak a magyar nemzetiségű lakosság állampolgárságának a rendezése érdekében. De július elején a tárgyalások megszakadtak, mivel a román félnek valójában csak az volt a célja ezekkel, hogy tisztázza: a román kormány által magyar állampolgárnak minősített személyek mikor és milyen feltételek mellett települjenek át Magyarországra.

Már a kortársak felfedezni vélték a Petru Groza nyilatkozatai és a romániai magyar nemzetiség tényleges helyzete között megnyilvánuló ellentmondásokat. De ez sem csökkentette igazán az ő népszerűségét a magyar közvéleményben, ami azzal magyarázható, hogy Petru Groza nemcsak őszintén törekedett az ellentmondások feloldására, de ezen a téren figyelemre méltó eredményeket is fel tudott mutatni. Petru Groza beszédeiben és nyilatkozataiban általában nem részletezte, hogy az erdélyi magyarság állampolgári, vagyis egyéni emberi és polgári szabadságjogainak a megvalósítását tekintve nemzetiségi politikája központi kérdésének, vagy ezen túlmenően a nemzetiségnek mint kollektívumnak is maradéktalanul biztosítani kívánja a jogait.

*

A magyar nemzetiség már miniszterelnökségének az első éveiben rendelkezett kollektív jogokkal, ugyanakkor az állampolgári jogok tekintetében is maradtak még komoly megoldásra váró feladatok. Sajátos módon ez a helyzet végigkísérte, illetőleg jellemezte miniszterelnökségének egész időszakát.

[BALOG SÁNDOR -
A GROZA-KORMÁNY NEMZETISÉGI PO-
LITIKÁJÁNAK TÖRTÉNETÉBŐL -
Tanulmányok Erdély történetéről]

HÁZSONGÁRDI TEMETŐ. KOLOZSVÁR / FOTÓ KÁNTOR LÁSZLÓ

TÓTFALUSI KIS MIKLÓS SÍRJA A HÁZSONGÁRDI TEMETŐBEN.
KOLOZSVÁR / FOTÓ KÁNTOR LÁSZLÓ

KALOTASZEGI SZOBA / FOTÓ KORNISS PÉTER

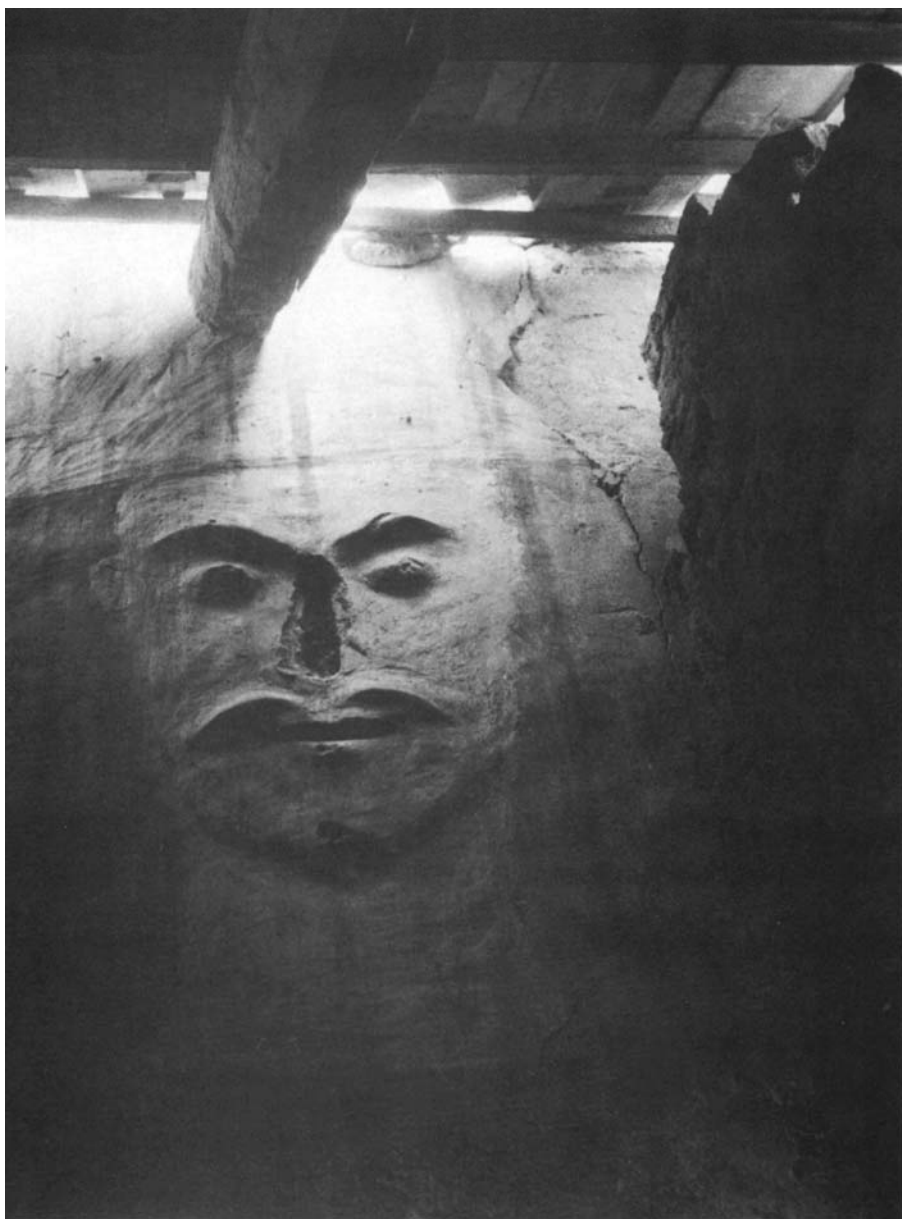
KALOTASZEGI LÁNY ÜNNEPLŐBEN / FOTÓ KORNISS PÉTER

SÍRKŐ A ZSIRETI ZSIDÓ TEMETŐBEN / FOTÓ ERDÉLYI LAJOS

A SIRETI ZSIDÓ ÚJTEMETŐ / FOTÓ ERDÉLYI LAJOS

VAKOLAT DOMBORÍTÁS A KÜKÜLLŐ VÁRI REFORMÁTUS TEMPLOM
TORNÝÁNAK FALÁN / FOTÓ ERDÉLYI LAJOS

KALOTASZENTKIRÁLYI TEMPLOMKERT / FOTÓ KORNISS PÉTER

A börtön szaga

Részletek

Erdély három jelentősebb kultúrája, a magyar, a román és a német mindig is érezhetően elkülönült egymástól – egyazon földrajzi koordináták mellékén szembeötlő eltérések mutatkoztak az életvitel majdnem minden területén. A három, egymással semmilyen rokonságban nem lévő nemzet léte egyazon térségben ezt a helyet hallatlanul színessé, változatossá tette. Bármilyen irányba mozdult ki az ember Kolozsvárról, tüstént meglegyintette a változatosság, olykor éppen a másság levegője. Ott volt mindjárt az örmény Szamosújvár, aztán a Kalotaszeg, közvetlen szomszédságában a tömény Mócvidékkel. És ha földrajzilag, történelmileg nem is volt az, de lassacskán már erdélyi városnak számított Nagyvárad, a magyar polgári települések egyik legmutatósbabikája. Kicsivel odébb, a Bánságban a nyitott, mondén, kozmopolita Temesvárral a nagyvilág, aztán visszakanyarodva, a Kárpátok deli karéjában Nagyszebennel, Brassóval, a maguk zárt, patrícius világával egy nagy európai kultúra volt tapintható közelségünkben. Északon Nagybánya jóserével a szepességi bányavárosok hangulatát árasztotta, Máramarossziget pedig galíciai kapcsolataival, titokzatos fényeivel már egy kicsit Chagall világát idézte. Erdély közepén pedig a hatalmas sziget, a Szigethegység, a Mócvidék mesevilága. Akár önálló tömbökben laktak ezen a tájon a különböző nemzetiségek, akár elkeveredve, egymás közvetlen szomszédságában, a hétköznapiakban alig volt érzékelhető jele a felszín alatt rejlő feszültségeknek. Megfértek egymás mellett. Erdélyt keresztül-kasul falak vagy láthatatlan gyepek szabdalták, mégis ennek a történelmi adottságnak néhány évtizeddel ezelőtt, leszámítva a kommunizmus intézményét, némi derűlátással volt némi pozitív perspektívája. Ma ez már merő illúzióként hangzanék: hogy ez a térség, amint arról álmodozunk, egyszer talán tényleg a viszonylagos türelem, a békeség földjévé válik, olyan értelemben, hogy a háború után kialakul valamiféle egyensúly, stabilitás, és ha a status quo nem is változik, de megmaradásunk esélyei sem romlanak. Kolozsváron a hatvanas években a fiatalság estéknént megtöltötte a korszot, a Mátyás király tér négy oldala társadalmi rétegek szerint oszlott meg, a nyugati és a déli oldal volt a diákoké, végig a Deák Ferenc utcán, le egészen a Román Operáig. Itt magyar, román és német szót egyaránt lehetett hallani... Az igaz, ezek a társaságok meglehetősen lazán

kapcsolódtak egymáshoz, sőt alig-alig volt közöttük átjárás, de érzékelhető feszültség sem. Miközben nem keveredünk egymással, mégis összetartozunk, mintha az öröklött történelmi ellentétek dacára élt volna bennünk valami közös transzszilván tudat, a közös örökség féltése: azok a nemzedékek még kölcsönösen tisztelni tudták egymást. Pedig hát akkoriban az introvertált nemzetállam gondolata már rég kiérlelődött, és észrevehetően a napi politika és kultúrpolitika részévé, majd vezérmotívumává vált. Ebben pedig benne foglaltatott az is, hogy a szolidaritás bármely gondolatát, az Erdélyben való gondolkodás és egy esetleges közös identitás eszméjét megmérgezze. Akkoriban még nemigen vetünk tudomást arról, hogy valamikor a harmincas években román gondolkodók megtervezték a románságképet, meghatározták a néplelek mitológiai dimenzióit, amelyek révén markánsan megkülönböztetendő más nemzetekétől.

Ezzel párhuzamosan az is igaz, hogy Erdélyben, mint Európa egyik jellegzetes peremvidékén, másvalami is érződött: a Kárpátok szorosain át olykor besüvített a keleti síkságok egy-egy rideg fuvallata, nemegyszer a sarkkörön túli birodalom dermesztő hidege. Vidékenként más és más volt a táj képe, és néhol már fenyegető komorsággal jelentkezett Kelet-Európa elesettsége, kiszolgáltatottsága, igénytelensége és szegénysége. Együttal olyan közállapotoknak a kezdeményei, amelyek a romlás egy bizonyos további szakaszában már elviselik a diktatúrát...

(15-19. o.)

Az ember azt képzelte, ötvenhatban összekovácsolódott, nagykorúsodott a nemzet, és ha váratlanul kínálkoznék rá történelmi esély, készen áll a nagyogo kibontakozásra... ám ezzel egyidőben felszínre került valamennyi gyöngeségünk, békétlenségünk, egész patópáli örökségünk. Tetézzve mindez valami elidegenítő homállyal, ami a lelkekből árad. Rosszabb ez, mint Ady korában volt, mert közben eltelt száz fontos esztendő. Mindjárt Trianon ötlék az ember eszébe. Az biztos, hogy egy ilyen beavatkozás nem használt volna egyetlen nemzet személyiségfejlődésének sem. Egyre világosabb, hogy amikor a nagyhatalmak – nem is biztos, hogy legmélyebb meggyőződésük szerint – igazságot akartak szolgáltatni néhány félig-meddig jogfosztott nemzetnek, egy másikat taszítottak méltatlan sorba Európa kellős közepén. Mármost minket. Ezzel a vereséggel, és azzal, hogy megtört a nemzet évszázados intézményeinek kontinuitása, elképzelhető, hogy bizonyos fokig történelmi öntudata is megzavarodott, a türelmetlen szomszédok gyűrűjében megrendült önbizalma. Rádásul az akkori válságos helyzetben, angyaloktól hordozott címerünkkel a magasságos égboltozaton, több volt a hagymázos vízió, mint a józan, bölcs és bátorító szó, ezáltal a status quo megértése, megemésztése

első pillanattól túlságosan is súlyos terhet jelentett. És úgy látszik teher maradt ez mindmáig. Még a másik oldalon, a nyertesekén is. A jelek arra utalnak, a részleteiben cinikus és barbár döntést haszonélvezői sem bírták mindmáig megemésztetni... a köznap gondolkodás szintjén akár Trianon is lassacskán leegyszerűsödve, már csak mint történelmi pech él az emlékezetben, ha nem is kifejezetten a balszerencse művének tekinthető. Az tény: a legrosszabb történet a legrosszabbkor. Magyarország ekkor és ezzel veszítette el a lehetőséget és a képességét, hogy fölemelkedésében lépést tartson a földrészen élénjáróival, egyben elveszítette esélyét arra nézve, hogy ez a felzárkózás az archaikus társadalom szintjén is beinduljon. A kibontakozás számára a század elején éppen reális távlatok nyíltak, amikor az ország olyan szerencsétlenül háborúba keveredett. Az azt követő diktátum nemcsak hogy fizikai értelemben megosztotta a nemzetet, de mind honi, mind európai integrációs, kiegyensúlyozó folyamatoknak is véget vetett. Meglátásom szerint ennek a nem kívánt eseménynek igazi átka nem is az országnyi területek elvesztésében érzékelhető – lássuk be, elég régtől fogva szomszédaink éltek ott többségben, gondjaikra nem figyeltünk kellőképpen –, inkább abban, hogy a provinciák elcsatolásával maga az anyaország vált a szó igazi rossz értelmében provinciává. Az anyaországi gondolkodás beszűkült egy ördögi körbe, amelynek mozgásaiból már nem birt könnyedén kilépni, és a csonka ország megrendítő képével teljes diszkrpanciában még valami ostoba, diszkriminatív gőg is áthatja, amelynek köszönhetően az erdélyi magyart most már nemcsak szülőföldjén tekintik másodrendű állampolgárnak, ahol kisebbségi sorban maradt, hanem másodrendű magyarnak tekintik az anyaországban is. Bár nem vitás, a butaság egy külön kategóriájáról van szó, ez is az identitás része, ha nem éppen az maga. Van ebben bizony, valami fojtogató sivárság. Ennek terhét már semmiképpen nem illik másokra hárítani... A hülyeség, a fennkölt bunkóság, és nyilván a sovinizmus egy bizonyos állapotáról van szó: a magyar-magyar sovinizmusról. Ez egy osztódásra hajlamos nemzet tulajdonsága, amelyre a Trianon utáni állapotok meglepő módon, a várhatóval ellentétes módon hatottak. A nemzet egy bizonyos hányada kilencszázhusztól fogva kétségtelenül tudatlanabb, gögösebb és üresebb lett... (31-34. o.)

Egy kolozsvári román őslakos ma épp olyan riadtan tekintget maga körül, mint bármelyikünk, mert számára is ugyanannak a szülőföldnek a kontúrjai vannak elhalványulóban. Még madártávlatból sem jó érzés látni, hogy az országnyi terület gazdagságával, sokszínűségével birtokosai mintha nem bírnának mit kezdeni, mint ahogy a térség lakói sem

viszonylagos szabadságukkal. Az otthon maradtakban lassacskán kezd eltorzulni a szülőföld fogalma, annyira, hogy felfelé, egyre könnyebb szívvel fognak majd onnan örökre eltávozni. Miután kiürültek a gyönyörű szász templomok, lassacskán ki fognak ürülni a magyarokéi is, és egyetlen román hazafinak sem lesz oka, az azt követő csendnek örülni. (! – G. L. megjegyzése)

Mert én még úgy nőttem fel, hogy kálvinista létemre számon tartottam, mikor harangoznak a pápistáknál, a lutheránusoknál vagy az óhitűeknél, és amióta csak emlékszem, ez mindig a gazdagság érzésével töltött el. Ezért nem is bírom elképzelni, miféle fene nagy bolondság vár majd erre a földre nélkülünk. Inkább úgy érzem, amikor ünnepélyesen bejelentik, hogy az utolsó idegen is túl van a határon, a beigért dárídó elmarad, az üres templomok közé és az ottmaradtakra a döbbenet kietlen csendje ereszkedik...

Nem az asszimiláció rémétől tartok, sokkal inkább attól, hogy az a társadalmi közeg, amelyben ma az erdélyi magyarság él – túl politikai érdekeken, mesterségesen gerjesztett indulatokon –, egyszer csak valóságosan is elridegül, és irántunk ez az új nemzedék természetes indítatásainál fogva is érzéketlenné és idegenné válik. Akkor pedig nincs többé maradás. Érzelmileg a kirekesztettség tudatával nem lehet megmaradni, sem tisztességgel helytállni. A megmaradás, a méltóságteljes túlélés távlatait csak kiegyensúlyozott gazdasági és társadalmi viszonyok között lehet elképzelni, egy sokkal érzékenyebb partnerség körülményei között. Egymás érdekeinek, értékeinek megbecsülése, kölcsönös tisztelete csakis harmonikus egzisztenciális és morális viszonyok között lehetséges, olyan fokú stabilitásban, amelyben az ember saját sorsával már annyira elégedett, hogy fogékonyra válik szomszédja mássága, sajátos intézményei iránt, sőt közelségének, mint tulajdon gazdagságának is örülni tud. Jelenleg minden arra mutat, ettől mérhetetlen távolságra vagyunk. Inkább egy ezzel ellentétes irányú folyamatot látok ott kibontakozni, aminek kísérője az ősi fásultság, és az új keletű türelmetlenség, egymással veszedelmes szomszédságban. Az idő pedig telik. Kelet-Európa reménytelen szegénysége, igénytelensége, mint valami lepedék, lassanként bevonja a történelmi tájat, alóla már alig-alig villannak elő annak tiszteletre méltó relikviái. Pontosan nem tudjuk, ott most mi történik, azt még kevésbé, hogy mi fog történni, a hely természetéből, erőinek mozgásirányából legfőnnebb sejteni lehet, hogy a részvétlenség és közöny lomha, körkörös áramlásában, mint lassú örvényben, fokozatosan elmerülnek otthoni létünk emlékei. (237-239. o.)

(Magvető, 2007)

A KOLOZSVÁRI SZENTMIHÁLY TEMPLOM / FOTÓ KÁNTOR LÁSZLÓ

SZÉKI VASÁRNAP DÉLELŐTT / FOTÓ KORNISS PÉTER

SEGESVÁR LÁTKÉPE / FOTÓ ERDÉLYI LAJOS

HOMORODI TORNÝOK / FOTÓ SZABÓKY ZSOLT

A HARINAI XIII. SZÁZADI TEMPLOM / FOTÓ ERDÉLYI LAJOS

A MAGYARVALKÓI REFORMÁTUS TEMPLOM / FOTÓ SZABÓKY ZSOLT

A DRAGOMÉRFALVI ROMÁN TEMPLOM / FOTÓ GHEORGHE GORUND

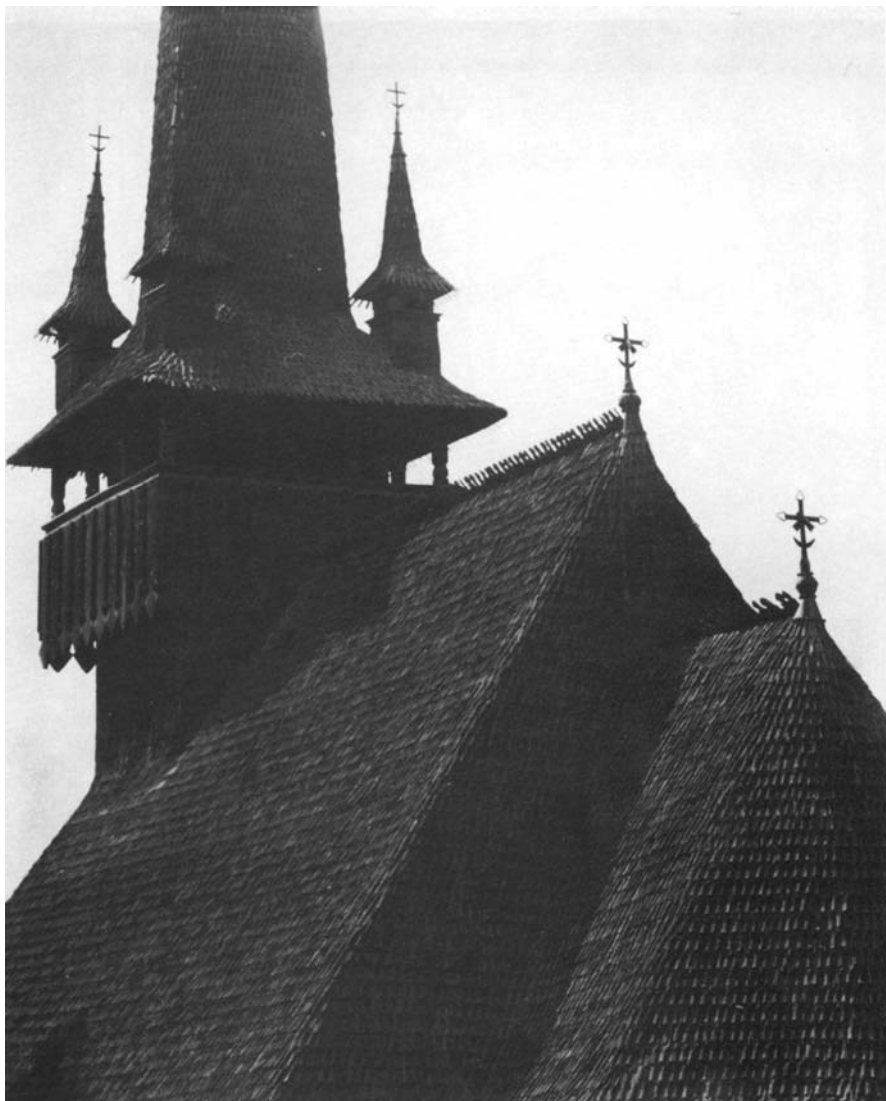
FAFARAGÁS. MÉRA / FOTÓ KORNISS PÉTER

MÁRAMAROSI ROMÁN KAPU / FOTÓ KORNISS PÉTER

A SZÁSZTANCSI TEMPLOM MENNYEZETKAZETTÁJA / FOTÓ ERDÉLYI LAJOS

A NAGYPETRI TEMPLOMTORONY / FOTÓ SZABÓKY ZSOLT

A LUNCSOARARI ROMÁN TEMPLOM / FOTÓ GHEORGHE GORUND

KŐKERESZT. CSIKDELNE / FOTÓ KORNISS PÉTER

AZ ERKEDI SZÁSZ ERŐDTEMPLOM / FOTÓ SZENTPÉTERY TIBOR

SZERVÁTIUSZ JENŐ TAMÁSI ÁRON EMLÉKMŰVE. FARKASLAKA /
FOTÓ KORNISS PÉTER

A SZÁSZBUZDI NÉMET ERŐDTEMPLOM / FOTÓ SZENTPÉTERY TIBOR

ROMÁN TEMPLOMTORNYSOK. JOD / FOTÓ SZABÓKY ZSOLT

TEMETŐ. SZENTEGYHÁZASFALVA / FOTÓ KORNISS PÉTER

ROMÁN ÚTSZÉLI KERESZT RÉSZLETE / FOTÓ ERDÉLYI LAJOS

"VIDÁM" TEMETŐ. SZAPLONCA / FOTÓ KORNISS PÉTER

CSÍKRÁKOS / FOTÓ KORNISS PÉTER

AZ ÁRKOSI SZENTKIRÁLYI KASTÉLY / FOTÓ ERDÉLYI LAJOS

ESKÜVŐ KALOTASZEGEN / FOTÓ KORNISS PÉTER

AZ ÚJJÁÉPÍTETT ZSIDÓ TEMPLOM. KOLOZSVÁR / FOTÓ ERDÉLYI LAJOS

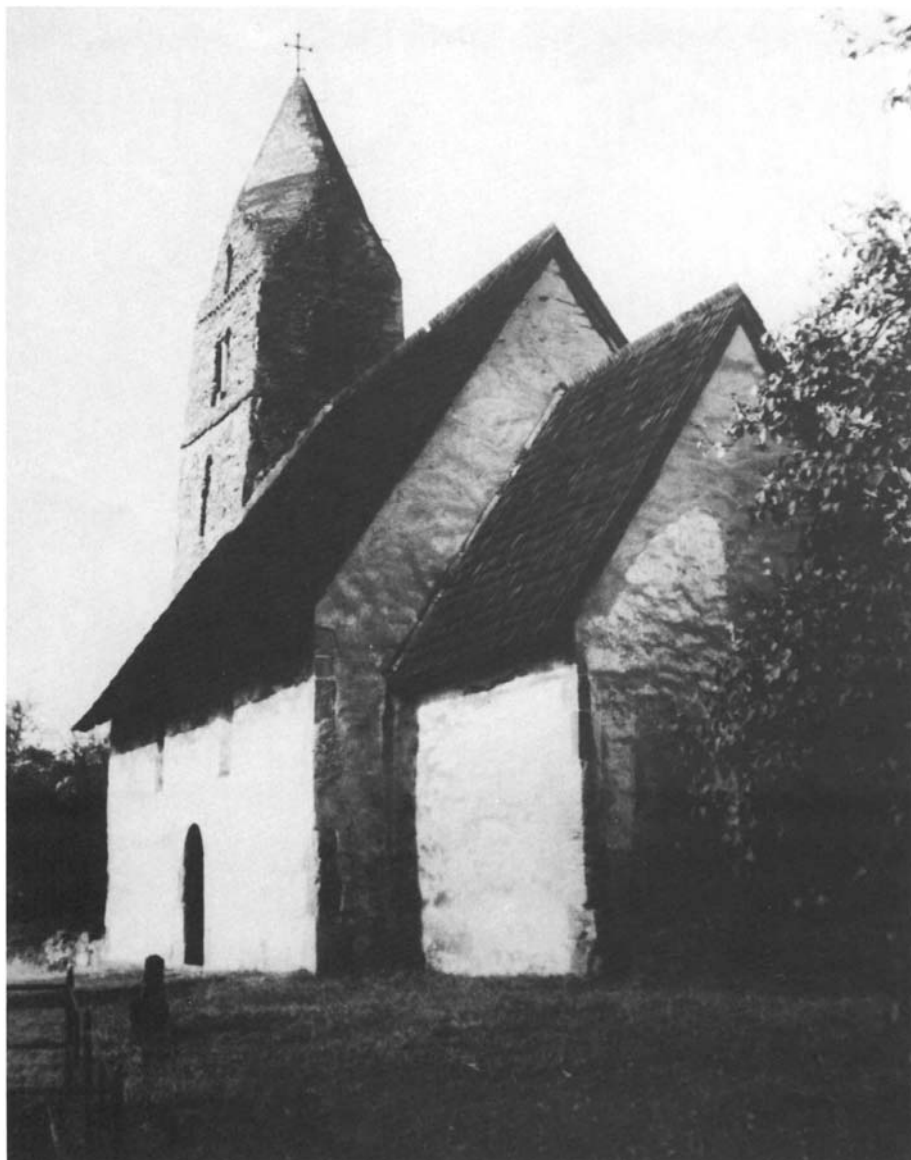
SÍRKÖVEK A SIREDI ZSIDÓ RÉGI TEMETŐBŐL / FOTÓ ERDÉLYI LAJOS

A BALÁZSFALVAI APAFI KASTÉLY / FOTÓ ERDÉLYI LAJOS

SÍRKŐ A RÁDÁUTI ZSIDÓ TEMETŐBŐL / FOTÓ ERDÉLYI LAJOS

ROMÁN ORTODOX TEMPLOM. ZEYKFALVA / FOTÓ GHEORGHE GORUND

KŐKERESZT. CSIKDELNE / FOTÓ KORNISS PÉTER

SÍRKÖVEK. GYULAFEHÉRVÁRI TEMETŐ / FOTÓ ERDÉLYI LAJOS

KALOTASZENTKIRÁLY. ERŐDTEMPLOM / FOTÓ KORNISS PÉTER

FEJFA. KORUND / FOTÓ KORNISS PÉTER

Bánffy Miklós

ERDÉLYI TÖRTÉNET (részletek)

I. Megszámláltattál

...
– Nem a múltkori beszélgetést jöttem ezúttal folytatni, képviselő úr, hanem egy ügyem van, melyben a tanácsát és segítségét kérem. Román parasztokról van szó, ezért gondolom, önt is érdekli. – És Abády elővéve jegyzeteit, elmondta a Pejkoja dolgát. Azt is, Ruzs ellenállt, és hogy ő erre akár költséget is rászán, de nem hagyja. Timisán némán hallgatta végig. Aztán megszólalt, de nem a tárgyhöz:

– Mondja, kérem, miért bánja a gróf úr, hogy mi történik azokkal az emberekkel?

Ez meglepő kérdés volt. Pár pillanatig Bálint nem tudott felelni. Részére az önkéntes gyámkodás a gyöngébbek felett annyira a vérében volt, hogy hirteleniben nem is talált rá indokot.

– Ez szörnyű igazságtalanság! – mondotta végül. – Ezt nem szabad engedni. – Tudtommal ön, képviselő úr, kapcsolatban van az Unitával, amely Ruszt Timbus pópán át olcsó pénzzel táplálja. Így hát gondolom, ha a bank megtudja, hogy uzsoráskodásra használják a pénzt, és megfenyegeti azokat, akkor engedni fognak, és megmenthetjük az ő áldozataikat.

Timisán kissé oktató hangon magyarázta, hogy a bank csak azt nézi, hogy a kihelyezett összegek kamatait rendszeresen fizessék és törlesszék. Más semmit. Máshoz semmi köze nincs. Hosszan beszélt, hűvös, szakszerű mondatokban.

– De hát ön, képviselő úr, nem háborodik föl, mikor ezeket hallja?! Hiszen az ön fajtestvéreiről van szó, azokat teszik ezek tönkre – éppen ön, aki ezek érdekeit képviseli, ezek jogait követeli?!

– Az politika, kérem.

– Politika? De itt ezeknek a szegény havasiaknak az ügye?...

– Az is – mosolygott az öreg néprőbír –, éppen az. Kissé gondolkodott, azután folytatta: – Látom, hogy jó szándékkal van a gróf úr, és megtisztelt látogatásával, amihez nem vagyok szokva magyar urak részéről. – Itt kissé nevetett.

– Így hát ezt honorálom, és megmagyarázom önnek. A gróf úr ősei karddal hódítottak, ebből lett a magyar földbirtok. Mára más eszközök vannak. Nekünk szükségünk van a birtokos osztályra. Eddig nincs. Mi, román intellektuelek, szegény papoknak vagyunk a fiai. Az én apám esperes volt Páncélcsehn.

– Így van mindenki közülünk. Ezért elhatároztuk, hogy mindenáron vagyonos középosztályt kell kialakítani. Most ezt csináljuk. Ezt szolgálja a bankunk. Egyéb üzletek mellett egyes, nekünk megbízható személyeknek kölcsönt ad, és, igenis, ennek a politikának a szolgálatában. Hogy ez a személy csakis román paraszttal foglalkozik, az természetes. Hogy ennek áldozatainak, az is természetes. De

hát az önök honfoglalásának is voltak áldozatai? – Nahát! Mi ugyanazt tesszük, csak hogy nem lóháton és nem karddal. Hajrá! Ugye? – Az sokkal dekoratívabb, festőibb. Mert mi, kérem, mi szürke, szerény, modern emberek vagyunk! – Itt újra nevetett, és a szemeiben az a hideg, kegyetlen fény, mely eddig a szavait kísérte, most kialudt. – Ezt így nem mondtam el senkinek. Senkitől nem is fogja hallani. Le is tagadnók, ha szóba jönne, de hiszen a magyarok csupa közjoggal vannak elfoglalva... És ha megbocsát egy tanácsot, gróf úr, azt ajánlanám, ne foglalkozzék ezzel... (394-395. o.)

III. Darabokra szaggatott

...Bálinton öröm szaladt végig, mikor végigolvasta. Menekülés ez! Menekülés abból a csávából, amibe jutott! Kulának, Zutornak is biztos fölmentés. Számos hetek aggodalma, akárha mázsás súly, úgy hullott le róla. – A fiatal Timbushoz fordult:

– Igazán nagyon köszönöm! – A hálaérzetében ismét kezét nyújtott feléje.

Az ifjú azonban most is úgy tette, mintha nem látna meg, hanem elnézett fölötte. Ellenségesen mondta:

– Nem kell! Ne köszönjön! Magától nem kell!

– Miért? – válaszolt Bálint, és kissé elmosolyodott. – Amit ön ma tesz, nem bizonyítja-e, hogy a tisztességes szándék mindig találkozik, és hogy mindennél erősebb? Erősebb még a gyűlöletnél is, amit nyilván irántam érez?

– Hát éppen ez az! Akárhogy nem akamám is, el kell ismerem, hogy maga évek óta segíteni akar az én népemen. Régóta figyelem. Miért teszi? Valami ravaszság ez? Elálatni akar minket a segítségével?

– Vallja meg, hogy ezt ön sem hiszi.

Timbus arca elsötétült. Inkább maga elé mondta:

– Igaz. Nem hiszem, pedig szeretném hinni! – Aztán mérgeesen folytatta: – Ellentmondás az, és abszurdum, hogy egy magyar mágnás, hogy az akarjon segíteni! Ellentmond mindennek, amit tanultam... amit hiszek... amit szükséges, hogy higgyek... amit hirdetek... egyenesen abszurdum!... A dáciai folyamatosság minden érvét sorakoztatta föl. Idézte Sinkait, Anonymust, Hasdeut, Xenopolt... ami bizonyítja, hogy Erdélyben fennmaradt a latin kultúra a magyarok jöttéig.

– ... Nekem éppen az ön nagyapja, az öreg Juon beszélt, hogy az én nagyapám iránt milyen bizalommal voltak egykori jobbágysai. El tudom képzelni, hogy elkövetkezik olyan kor, amidőn feledésbe megy mindaz a sérelem, ami önöket elválasztja mitőlünk, és testvériségben élhetünk egymással...

Timbus idáig némán hallgatta. Most azonban fölugrott.

– Nem! Azt soha! Soha! Soha! – Reszketve állt zsarútnok szemekkel... Előbb meg kell fizessünk... tisztesen... százaszorosán... És akkor sem... Soha! (933-935. o.)

(*Kiadta a Balassi Kiadó Budapest és a Polis Könyvkiadó Kolozsvár, 2006*)

Árpád fejedelem-díjat kaptak 2007-2008-ban

A Magyar Művészetért Élőtlárlata és az „Árpád és fiai”
szoborcsoport

Apáczai Csere János Református Líceum, Kolozsvár
Aracsi pusztatemplom, a Bánsági Püspökség
Árpádházi Szent Erzsébet Gimnázium és Berszán atya,
Gyimesfelsőloka

Az erdélyi néptánc 30 évének, Csíkszereda

Bábel Balázs kalocsa-kecskeméti érsek

Bakay Kornél

Bartók Béla – posztumusz

Berecz András

Böjte Csaba és a dévai gyerekek jövője tiszteletére

Ciszterci Rend Nagy Lajos Gimnázium

Ciszterci Szent Imre-templom

Csoóri Sándor

Dobos László

Dr. Petres Éva

Duna Tv

Dunaszerdahely városa

Erdélyi Géza református püspök

Esztergomi érsekség és Erdő Péter

Györfi Sándor

Gyulafehérvári székesegyház, Gál Alajos kanonok

Háromszék Szerkesztősége, Sepsiszentgyörgy

Hegedűs Lóránt

Illyés Gyula – posztumusz

Jankovics Marcell

Jókai Anna

Kobzos Kiss Tamás

Kocsis Zoltán

Kozma Imre atya és a Magyar Máltai Szeretetszolgálat

Kubik Anna

László Gyula – posztumusz

Magyar Nemzeti Múzeum

Makovecz Imre

MTA Történettudományi Intézet, Középkori Osztály

Műemlékek Nemzeti Gondnoksága

Nagyszeben magyar közössége

Nagyvárad püspökség, Tempfli József

Nemeskürty István

Nyitrai magyar pedagógusképzés tiszteletére

Ónod és Köröm az ónodi országgyűlés 300. évfordulóján

Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékpark

Orbán Viktor

Pannonhalmi Főapátság és Várszegi Asztrik

Pilisszántó közösségének és közügyekben fáradhatatlan
polgárainak

Pozsonyi magyar pedagógusképzés tiszteletére

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola

Református Kollégium és Bolyai Farkas Elméleti
Líceum, Marosvásárhely

Révkomárom városa

Sapientia Egyetem, Csíkszereda

Sára Sándor

Sütő András – posztumusz

Szabados György

Székely Nemzeti Tanács

Székelyudvarhely városa

Szörényi Levente

Wass Albert – posztumusz

Zenta városa és a zentai múzeum a győzelem
310. évfordulóján

Mátyás király-díjban részesült 2008-ban

Csiksomlyói Ferences Rendház és

a Csiksomlyói Búcsú

Klebensberg Kunó posztumusz

Magyar Tudományos Akadémia Kísérleti Orvostudományi
Kutatóintézet

Magyar Táncművészeti Főiskola Néptánc szak

Magyar Nemzeti Galéria, Iparművészeti Múzeum, Budapesti

Történeti Múzeum, Országos Széchényi

Könyvtár közösen

Az Árpád fejedelem- és a Mátyás király-díjat A Magyar Művészetért Kuratóriuma
és a Herendi Porcelánmanufaktúra alapította és adományozza.

Mikecs László

CSÁNGÓK (részletek)

Az idegek pezsdülése, ami néhány éve a keleti, erejét vesztett, legyöngült magyarság meglátogatására és kutatására vitte az embert, újból és újból felhevítette az agyát és megfeszítette akaraterejét, tenni vágyását a széleken elsodródott, elomlott magyarok érdekében. Az újabb világháború kitörése csak növelte lelki feszültségét: teszünk-e valamit népünk erejének, sorainak megsűrítésére, szegényeinek megörvendeztetésére, elhagyottainak, elárvult, elbitangolódott, messze került tagjainak a megkötésére, hozzánk kapcsolására a nagy túlekedésben, melyben minden életre való, feltörő, ruganyos lelkű nép fokozott igyekezettel kell, hogy keresse, erőszakolja, kényszerítse maga számára a jobb életet.

Hogy legyen hát a fajtája érdekében, hogy segítsen a keleti határainknál látott, elkallódó népünkön, hogy járuljon hozzá egy súlyos magyar kérdés megoldásához?

... A magyar reformáció életfelfogása, szemlélete, modora vándorprédikátorainak mozgó nyomdái, bűneinket s lelki ismeretünket szétboncoló, Istenhez szólító könyvein, a legősibb, legeredetibb forrásokig visszakutató bibliafordításain, kemény erkölcsi tanításain, mérges vitairatain, zsoldárain, vallásos kiadványain keresztül lett életünk formálójává. A felvilágosodás tudásanyaga, ízlése, nacionalizmusa heves fiatal íróink nagy sorának szinte végnélküli levelezésében, bölcselkedésében, röpirataiban tisztázódott, terjedt, vált részévé művelődésünknek, az ellassuló barokk-kor után. S ha ma, a megfűlledt, kivénhedt liberáliszmus kipusztításában s a népiség gondolatának elterjesztésében és gyakorlati keresztülvitelében egy reformációhoz és felvilágosodáshoz mérhető nagyjelentőségű korváltást látunk, nem vethetjük el a múltból oly könnyen és logikusan adódó példát: egy új szemlélet, modor, ízlés, tudás elterjedésével, azaz népünk múltjának és jelenének a lélek életmélyébe behatoló részletes megvizsgálásával s az ebből adódó ösztönzéssel, ismeretekkel, tisztánlátással szerezhetjük csak meg azt a tudást és akaratot, amely képessé tesz bennünket az új élet, új műveltség megépítésére a magyarság népi életének a megvalósítására... Csak az egész magyarsággal való együvé tartozásukban, eredetük, sorsuk mindvégig való követésében, életük körülményeinek teljes ismeretében lehet a csángókat férfinyugalommal s levertség nélkül szemlélni... az eredetüket, sorsukat megvilágosító messzi részletek feltárásából az derül ki ugyanis, hogy végtelen sok öntudatosító elem van a csángó kérdésben...

(Az eredeti kiadás a *Bolyai Akadémia* nevét viseli, 1941. Újra kiadta az *Optimum* Kiadó, 1989)

Böjte Csaba

LEVELE MUNKATÁRSAINAK (részlet)

A keresztény pedagógus – akár az édesanyaföld – áldott humusz. A gyermekeket, mint Isten csirázásra érett gabonáját, mind búzaszemeket hintettem szívetekbe. Feladatotok őriási, végül is töletek függ, hogy befogadjátok-e a csirát, nagyra növelitek-e, százszoros terméshez ringatjátok akár viharokon, fagyokon keresztül is. Vagy tövises szikes földekkel megfojtsátok benne az emberreválást, a nemlétből a létbe való lendülés csodáját. Ha tespedt, megkövesedett vagy, a rád bízott élet kibomlásának lendülete összeomlik, fejletlenül, félszecsébe torzul, és még az áldó, simogató napfény, az eső is terhére lesz satnya, magtalan életének. Munkád egyszerű, Isten áldott! Te vagy, ki tipegő léptét, a fényre nyíló lényét hordozod. A hajtás – bár magad sem hiszed –, belőled él, és vonja ki üde zöldjét, aranylő selymét, a szélben biztosan ringó, és még is annyira törékeny alakját. Nagy viharokban te vagy a támasz, rólad akarja letépni a szél, hogy kicsit játszódjon vele, majd fonnyadt, összetört testét eldobja örökre. Te csoda vagy, mely hordja a csodát, és élteti. Ő termi a virágot, de mégis mindenestől a te gyümölcsöd ő. Általa te oltod a vándor éhét, és belőled fakad dallá a szó, a jóllakott szántóvető ajkán. És te vagy az erő, mellyel az ebédjétől visszatért munkás újból nekiveti vállát az égbe törő templom építésénél. Te vagy a szín, a csodás forma, mely a festőnek a szívéből a vászonra átragyog, a kisbaba, a gyermekét ringató anya karján, és az élő ima is te vagy, az Úr házában térgyre hulló emberek szívében. Szülő vagy, még ha Szent József példájára nem is a test és a vér kívánságából, hanem Isten szent akaratából vállaltad, az életet. Szülő vagy, mert szent ajándékként hordod a rád bízott csirát, vállaltad, hogy az idő múltával töpörödő áldó kezded között, a pislákoló kis láng nagyra nőjön, kibontakozzon, és beragyogja, a hajnali derengésben ébredező világunkat. Munkád felél, játszi pillangók, a napok tovaszállnak, lassan valódi földdé válsz magad is. Isten nagy csodája, hogy a leomló földi sátradból az égbe költözhetsz. S ott fent, a nagy mennyei ablakból lenézve érted meg igazán, hogy aggyastyánna szelidült gyermeked minden jó szava, a pohár víz, mit Istennevében ad, a te gyümölcsöd. Aztán szép lassan jönnek új generációk, gyermekek, kiknek arcát már csak fentről láthatod, és talán, nagyszüleiknek, szép apjuknak adott ajándékaikra gondolván, ők is ajándékaivá válnak a mind szebbé nemesülő világunkban. És ez így fog menni az idők végezetéig, mikor egy nagy számvetést tartanak, és akkor minden föld elnyeri Ura végső köszönetét...

(2006 január)

Lászlóffy Aladár

MAGYAR HÁRMAS

Toldi tüzes trónja

Lehet, hogy nyelvi árvaházban
nőttünk fel, sokszor megalázva,
de konok önmagunkra büszkén
ülünk birodalmunk üszkén.

Mit ér a lovasnomád jellem
balkáni minden-hajak ellen?
Egy-egy nagyúri mozdulattal,
hogy beleremegett az asztal,

s röpködött a sok „szedte-vette!”,
helyet foglaltunk, „nosza, ácsi!”
Hátul röhögtek, hogy a bácsi,

jobb sorsra érdemes levente,
aki a többi tovább küldte,
önként egy tüzes trónra ült le.

Kinek az udvarában állok?

Magyar vagyok – ez nagy dolog,
itt, hol csak azok boldogok,
kik győztesen és szaporán
úgy virítanak e hazán

mint megkopott kelmén a folt?
Ez itt mind Európa volt,
barokk, reneszánsz, gótika,
nem tolvaj tőzsdetaktika,

nem cigányvásár, lókötés.
Az erős bástya vége: rés,
hol ki-be minden átszivárog,

hiába őrzik egyezményes
és szuverén jogokra kényes
térképre rajzolt új határok.

Rab ebek nyakán a koloncok

Lehet, hogy minden jóra fordul
e térségben, hol olyan zordul
mindenki mástól félti folyton,
amit valahogy nyert a bolton?

Ahol mindenki ráfizetve:
pénzhamisítva, bort vizezne,
de esküdözve hány keresztet –
egyedül játszom operettet:

János vitéz a tiszta tó
partján, mikor már este lett,
és már semmi se látható;

s míg mélázol ezek felett,
elhordja magát a való,
s elönt mindent a képzelet.

WESSELÉNYI LOVAGLÁSA

Már képzeletben és vakon
csak azt az utat vágtatom,
csak ugyanannyit, ugyanazt
a régi erdélyi tavaszt,
már mint szentmihálylova
visz vissza oda, ahova,
dobog, dobog, dobog, dobog,
a szív patáin vasdobok,
a tér felett, a perc alatt
a gondolat ad gond-lovat,
robogva hét határon át
a szél se hűti homlokát
kiben kora, e kályha zúg,
provinciális bőszt vezűv,
ha kitörésem már dadog,
mikor belelovaltatok,
tudtátok, nálam minden más,
több lesz, mint megnyert fogadás,
már tegnap óta benne van
török, tatár, kozák roham,
dárdával átütött vese,
Dobozi s üzőtt hitvесе,
buzogánytól kábult sisak,
Zrínyi-koponyám, benne vagy,
Dózsából fűjtató tüdő
a tüzes lönyeregben fő,
bosszúra rohanó betyár,
a vármegye s a héthatár,
a balsors mágnás-vére, kék,
s a parasztvér: a veríték,
a megbízható kengyelek,
a felosztottabb lengyelek,
a kedvenc dáma ráncai,
a kedvenc kanca táncai,
a kedvenc Habsburg láncai,
kedvenc pisztoly, kedvenc kabát
épp most alakulnak át –
nem kell merénylő, se bakó,
a csont ropog, kidől a ló,
kapok, kapok, kapok, kapok
pár rohamot és meghalok,
nem oszt, nem szoroz, nem felez,
egy oda-vissza vágta lesz,
egy oda-vissza vágta volt,
az életem: ló-karcsú hold,
ami itt kétfelől suhan,
most mind Kolozsvár fele van,
jövet majd Zilaj lesz,
de legszilajabb fele ez.
Hogy ti mit kezdtek vele, lám,
ha befogom a nagy pófám,
ha elhallgatok mint kolomp,
két part között leáll a komp –

ki vágatát a víz színén,
mint lapos kő, tükrös remény?
... Már ne jöjjetek közelebb,
itt minden messziről a szebb,
az egész bősztörténelem,
benne beletört életem,
több ez, mint megnyert fogadás,
ki verme alá lovat ás,
a kurgán úgy takarja be:
mindenki megbékül vele –
bár képzeletben várhatom?...
Szórén megülve és vakon
oly jól tudom, hogy semmiség,
fellegfutam, vidéki ég –
és mi a díj? De mi a tét!

MÁJUS 18

Páskándi Géza emlékére

Májusban Kolumbusznak lenni
s vámi egy októberi estét.
Májusban sült szerelmet enni
s éhesen hinni: holnap lesz még.
Május a virághógolyótok.
Májusban hajlongnak az eszmék.
Májusban halnak ki a gótok.
Májusban bármi velem lesz még.
Májusban országot találtam,
regényes préselt múlt-virágot.
Májusban tudtam még hol álltam,
mióta célkeresztben állok.
Májusban kiírni a versenyt
a legutolsó lovagoknak,
akik még virágot és verset
és régi csókot tovalopnak.
Májusban kitűzni a zászlót
A klorofill ezer falára.

Májusban már előre látszott,
hogyan eltűnök majd, mint a pára.

A MÉLYPONT

Petőfi ott a legutolsó télen,
mint vörösbegy. Száműzetés a hóba.
Az is egy megvalósult Magyarország, kérem.
Az elképzeltem ennyi volt valóban.

A kártyavarak végül összedőlnek.
Egy-két tavasz s még ringanak az ágak,
azok súlyától, kiket ott megöltek,
azok súlyától, akik messzeszállnak.

Falevél-nép, ki magára hasonlít.
A falevélség diadalmas zöldje.
Ez itt a táj, mely ritkán lát valódit,
az itthon bujkáló szabadság földje.

Farkas Árpád

A SZEMBEJÖVŐNEK

Kós Károly 90. születésnapjára

Jöttél patamorajt túlkiaító szónak,
zuppot rakni megrokkantó hónap,
tornyot szétzúllott harangszónak.
Jöttél szelet állni – szélelődéssel szembe,
boka-harapdáló történelembe.
Hódítani jöttél, nem hódolni,
töredelmünket megmódolni –
de hát... ki segít Táltonson,
akin – bőrért megszikkasztván –
e rút idő is átoson?!

Tornyuló tornyaidban süket
harangok: elhullatják nyelvüket,
s lám, bimmelen és bammalan
lengésük milyen hasztalan! –
szegd fel fejed!
szóltan fejed
a jódos fényben lesütöttet!
Még zúg a szél köröttem!
Még zúg a szél köröttem!

LOVAS

Fölmárványának téli éjszakák,
kutyák ugatják horkanó lovad,
galoppal, trappal vágsz az éjen át,
mely behavazza ifjúságodat.

Sovány gebe, csonton-csont hegyilő
patkója alatt sirdogál a hó,
sörényét rázza, úgy tündérkedik
szerteszálalni ifjú éveid.

Micsoda táltos! Parazsat evett
elhagyott tűzhelyen; s szalad veled
otthont keresni végre, négy falat!
S föllelni forró ifjúságodat.

Lehet, hogy majd a távol pislogó
fényei előtt elhalkul a hó,
de sosem a fagy, a fehérfogú tél,
a fölmárványló, néma szenvedély

DÓZSA-ARC

Se békém, se bűnöm nincsen,
ropogok halotti ingben;
megtöretésem a testé -;
pusztítanak tökéletessé.
Kutyák a parázsló Holdra:
uszulnak torkomra, torra,
marnak, hogy vonítsak,
mosolygok – s vonítanak;
fenséges fölényrel látom
gyönyörű fölfalatásom.

Sütő András

ENGEDJÉTEK HOZZÁM JÖNNI A SZAVAKAT

Azt gondoltam: ha kézen fogom a század utolsó harmadába született gyermeket, és bebarangolom vele Nyelvünk Nagyfejedelemségét, örökségünk, törvényes jussunk számbavételével a holnap felé is ablakot nyithatunk. Reményeinkben a holnap azt ígérte, hogy ezeréves szülőföldünk hangjai közt a sajátosság méltóságának elemi emberi jogával zengi majd életrealitását nyelvünk is, az édesnek nevezett anyanyelv.

Azt gondoltam, hogy unokák s nagyszülők egymás szeme láttára fogják itt leélni az életüket.

Nem így történt.

Reményünk s aggodalmunk is kétfelé szakadt. Az időnek krisztustövisen fennakadva nézelődnek gyermekeik s unokáik után az öregek. Viszi őket a sorsuk egyfelé, s jajong a búcsúzó szívben az emlék másfelé: az elmúltak irányába, ahol még szó szerinti értelme volt az együvé tartozásnak.

Mint ebben a könyvben is, amelynek homlokára azt írtam volt egy gyermek nevében: Engedjétek hozzám jönni a szavakat. Ez így jó lett volna. De lám, az élet nem igazodik poétikus kérésekhez és könyvekhez. Erdély hegyei közül s balladás folyók mentéről elszállítja rendre, számolatlanul e földnek szülőtteit.

Elparancsolta könyvem kicsi hősét is. A nyelvi barangolást tehát nem folytatjuk ott, ahol abbahagytuk. Szavaink gondját a búcsúzás gondja váltotta fel; az öröknek hitt közelséget a távol, a közös hajlékot a várakozás fehér tomya, ahonnan ugyancsak szólni kell, hírt adni magunkról.

Följegyzés 1987. augusztus 10-én

... Ez az elszennyesedett város csupa veszedelem. Akár a többi. Erdélynek valamikori kincses, nyugodt, tisztán tartott gyöngyszemvárosai balkáni munkatáborrá züllöttek. Puskás fegyőrök látómezején túl zord-mord, ingerlékeny és nemzeti érzelmeiben fanatikus a betelepítettek hullámozó tömege. A munkatábor hatalmas festőiskolája is megnyílt ország-szerte.

A román trikolór színeibe öltöztetik a tereket, utcákat, vas-korlátokat. Átfestik az autóbuszokat, a város egész gép-állományát. A traktorokat, a teherautókat, még az úthengert is. Ki mivel dolgozik, azt öltözteti az „idegen” elemeket lassan fölemészto nemzetállam diadalmas zászlajának színeibe... Kabinok belsejében, visszapillantó tükrök nyelén, motorház orrán háromszögletű zászlócskák lobognak, papírvirágok hirdetik a himnusz ophthalmológiai (szemé-

szeti) jellegű kezdő sorát, mely így hangzik: „Három szint ismerek csupán ezen a világon!”

(Lacika) kinyargal a kapun, elviharzik az ablakunk alatt a gyerekcsapathoz. Ó, te nyakigláb!, nézek utána utána hosszan csodálkozva. Mikor vette föl Budapesten a gyarapodásnak ezt a sebességét! Úgy nő, mint egy özlábgomba.

Pedig mintha csak tegnap kezdtem volna el följegyzéseimet a világban körülpillantó gyerekről: „Lászlónak szerzett címe, rangja nincs még; néhány öröklött méltósága csupán: családunk hanyatló birodalmának felgyarapítója, anyjának hercege, apjának főhercege, nagyszüleinek grófja, dédanyjának őrgrófja, s ami még reá vár: Szavaink Nagyfejedelemsége.”

Mintha Örökmécses csak tegnap cserélgette volna fehér pelenkáit és altató szavait a virrasztások boldog éjszakáin. A száguldó idő nyomába vetett zsoldáros szavak ezek. Mintha csak ma reggel... mintha csak az imént... Haj, régi pusztakamarási, sikaszói napok!... A zsoldár pontosan fogalmaz, amikor csodálkozás helyett így szól: mi hát az elmúlt ezredév? Csupán egy rövid éj átvigyzása...

– Rendeld már haza – nyugtalanodik a nagyanyja.

De már veri valaki az utcai ablakot, meg kiált is. A nevemen szólít.

Úgy ugrom az ablakhoz, mintha betörték volna.

Alant a járdán véres homlokú, szőke fiúcska.

– Lacikát leütötték! Tessék azonnal jönni!

A jeges rémület a nyitott ablakon át dobna ki, de lábam a folyosón át a kapu felé futtat, ki az útra. A fiúcska szó nélkül indul előttem a szomszéd lakás felé, majd újból megismétli:

– Lacikát leütötték! Leütötték a részeg emberek!

Nincs idő a részletekre, teljesen mindegy most, hogy részeg emberek voltak-e vagy józan angyalok. A gyermeket lás-sam! Úgy sietek, ahogy csak bírják a lábaim.

Udvaros házban, megrendült pajtásainak körében véres orcával, dagadt szájjal, talán eszméletlenül Lacika fekszik egy kicsi kanapén, amelyről a padlóra nyúlik el hosszan a lába. Ide hozták, a legközelebbi menedéknek vélt házba, fronton elesetteket hurcoló sietséggel.

Jó, hogy Éva otthon maradt, néma döbbenettel bámult csak utánam. Szíve szakadna meg most a látványtól.

Lacika orrának helyén hatalmas, nyílt seb, kék-vörös daganat, a szeme lehunyva, fehér inge, farmernadrágja lucsok egy vér, a küszöbön is, a padlón is az ő vérének égő nyomait látom... Iszonyatban repeső szemem a szemét keresi a homlokára bugyolált fehér törülköző véres hajlatában.

– Lacika – hajlok följe. – Ne félj. Itt vagyok. Elviszlek az orvoshoz.

Lassan mozduló szemhéja, majd rám vetett segélykérő pillantása követ hengerít el a szívemről: eszméletlenül van! Gyöngye vigasz persze. Alattomos sötét veszélyek szuronyai

között vágódok máris ki az ajtón... Elfutok a lakásunkig, vállammal betaszítom a nagykaput. Az udvaron Éva jön szemközt, szélfúttá nyesett ág, a járása már csak botladozás. A választól rettegve meg se meri kérdezni, mi történt, csak néz rám szótlanul, sikolyos szemekkel, az ájulás szándéka mentén imbolyogva...

Barátai hozzák már a karjukon Lacikát.

A hátsó ülésre fektetjük. Két legényke jön velem, segíteni. A gyér forgalomban vadul meg-meglódulva, feket csikorgatva száguldok a sürgősségi klinika felé

... képzeletem akadálytalanul csapong, szélben síró vércseként hányódik az ég peremén. Félőrája még a szárnyas időnek *ő elmúlásán* meláztam: be hamar kinőtt ez a gyermek Isten markából, s imé, most a jóleső sóhajnak keserves párja szakad ki belőlem: az égnek nyúlánczó legényke egyetlen ökölcsapás ideje alatt nőtt bele létünk Nessus-ingébe, mézszárlások véres gúnyjába.

– Fiúk! Miként történhetett ez meg?!

Egymás szavába vágva mesélnek. Játékaik vége felé két részeg gázmunkás vetette meg előttük a lábát. Köpködtek, csuklottak, füleltek. Egyikük azt kérdezte románul: „Milyen nyelven ugattok ti?” Jól tudhatták pedig, hogy az utcabeliek csak két nyelven beszélnek: magyarul s románul. De vigalmi csődületből és alkoholgőzből másztak elé, a kérdés pedig a szokásos örvöngés előjele volt: bor, sör, pálinka után magyar vért akartak inni. A gyerekek csak pengették a fényes érmeiket, míg rájuk nem bődült a rabló: „Ide a pénzzel!” Nem adjuk!, zsinatoltak a gyerekek. Nem adjuk! Ezt kiáltotta Lacika is. „Mit ugatsz?” – hördült fel az útonálló, s már ütött is.

Hatalmas fekete öklével az arcába sújtott.

Lacika eszméletlenül zuhant az utca kövezetére, arasznyi távolságban a magas járdaszegélytől, amelyen a nyakát törhette volna.

Amely koponyaalaipi törést okozott volna.

Ahogy ott feküdt a hátán, arcáról a nyitott szájába, szemébe, nyakára, mellére csurgott a vére. Társai a rémület vakmerőségével vetették magukat a támadóra, aki a cinkosával együtt futásnak eredt. Egy magányos, bátor férfi utólérte, alaposan helybenhagyta. „De milyen bűnhődés az a kegyetlenségéhez képest!”

Elhallgatom a riadalmat, amely szünet nélkül szorongatja a szívemet: „A vérebe fulladhat!” Hideg és forró remegések futkároznak keresztül-kasul a hátamon, a mellemen, a szívem táján.

– Lacika! Látod-e, ki van melletted?

– Látom.

De később azt mondja: alvadt vér van a szemében...

A fehérköpenyesek a helyükön vannak.

De velük örködnek az előírások, szigorú szabályok is. Él-e, hal-e a beteg: nem számít.

Mindennél fontosabb a rideg számbavétel: kit hoztunk? Honnan hoztuk? Hogy hívják? Hol lakik? Tehát magyar állampolgár. Szemöldökrándulás, bizonytalankodás. Hány éves? Tizenöt.

Tagadó fejrázás, elutasító legyintés.

– Nem itt a helye. Másfelé kell vinni.

– Kiskorú.

Elakad a lélegzetem. Ez egy másik ökölcsapás. Jóemberek! Beteget hoztam, akinek összeroncsolták az arcát, és talán befelé folyik a vére, és megfulladhat, belepusztulhat...

Vonszoljuk Lacikát vissza a kocsiba. Egy másik mentőhely felé rohanok az éjszakában. Orr-fül-gégeklinika...

– Köhögni! Lélegezni! Fújni! Előrehajolni!

Ebből támad az újabb konfliktus.

Félig alvadt vérét a frissel együtt sugárban prűszköli-fújja-köpi ki Lacika, egész testében remegve. Úristen!

A torkavágott bárány, a lemészárolt fiatal élet néma vergődése a hóféhérből piros-feketévé lett mosdókagyló fölött.

Félek, mindjárt előrebukik, nyúlnék is a homloka felé, mikor az orvos fölhorkan és köpenyének szárnyát megragadva kezd méltatlankodni.

– Figyelmetlen kölyke! Nem tudsz vigyázni?

A gyermek néma kézrebbenése. „Bocsánat.”

Néhány csepp vére a frissen vasalt fehér köpenyre hullott, s megannyi eleven parázként a szívemre is, a szigorú szavak hallatán. Erős indulatomat alig-alig türtőztetve, fojtott hangon mondom, kapkodó lélegzetvétél közben: – Verje pofon a kölyköt, doktor úr! Üsse szájba, rúgjon bele, miként a kutya! Éljen ön orvosi jogával! Tanítsa móresre! Hogy mer idejönni ilyen parázként a szívemre, amikor vérzik, és az ön ruhájának tisztaságát veszélyezteti! Neveletlenül viselkedik a fájdalomban! Nem ismeri a szenvedés etikettjét! Rúgjon, uram! Ne sajnálja!...

Nehezemre esik a búcsú. Lacika hanyatt fekszik az ágyban, tekintete, amelyet kicsi korában fácáncsibe-színűnek, arannyal fuvintott meleg barnának láttam, most vérmesen tapad a mennyezetre, sugaras pillája alig-alig rebben; mozdulatlan pontra szegeződik a figyelme, vagy talán a láthatatlan égre, amely csillagos volt még, amikor boldogan füttyögve kifutott alája érmepengető játékot játszani.

Fagyos rémület szorításából buknaak elé a szavai:

– Így marad az arcom, nagytata?

– Ne félj! Nem marad így. Olyan lesz, mint volt. Éppen olyan lesz...

– Így marad az arcom, nagytata?

– Ne félj! Nem marad így. Olyan lesz, mint volt. Éppen olyan lesz...

Wass Albert

CSABA (részlet)

Késő éjszaka érkezik haza. Amikor a lucskos sötétségben a kisfizesi dombra fölkapaszkodik vele a szekér, fent megritkulnak a felhők, s foszladozó rongyaik között bújócskát játszanak a csillagok. Friss hegyi szél legyinti meg az arcát, a János a bakról hátraszól:

– Kitisztul még, s fagy lesz. Itt fent már bőrdzik a sár. A tisztuló ég alatt zötytyen a szekér tovább, dombról dombra. A kerekék egyhangú zakatolása, mint álmos patakvíz, elfolyik messze, s tetején Ferkó gondolatai tovaúsznak az időben. Nagyapó jut az eszébe, ahogy ott ül az öreg körtefa alatt. A jóindulat és a belátás – mondogatta mindig. Bizony, igaza volt, ez a kettő hiányzik a világból, s az emberek a gonoszság útján lefelé haladnak. Elfogultság rontja meg a világot – mondogatta volt a kispadon ülve sokszor, s a világ romlik azóta is.

Aztán a szőlőhegy jut az eszébe, amikor a tűz mellett ültek, és fent világított a Hadak Útja. Csabáról beszéltek akkor, szép mesét, hazug mesét. Akkor hiit benne. Azóta meg kellett tanulnia, hogy a csillagok hideg égitestek, és senki nem jön onnan át a Földre segíteni. S az emberek, akik meghalnak, nem vágtatnak többet és nem nyernek csatákat. Elporladnak és felszívódnak a földbe. Fű lesz belőlük, és virág és szétoszolva millió atomra folytatják tovább az életet. De nem eszmék jármában többet, csak úgy, szabadon és tisztán, mint ahogy az állatok élnek és a gyerekek.

Az eszmék azonban s a gondolatok, amiket itt hagytak a földön, élnek az emberben tovább. Unokákban és dédunokákban, vércseppekben és agysejtekhez kötődve, rátapadván láthatatlan fluidumokra, melyek egymás nyomában születő embereket évezredek távolán keresztül összekötnek. Egyszerre csak mintha világosság gyúlna valahol, felvillan benne a felismerés. Nagyapó erre gondolt! Csaba-legenda. Hadak Útja, mind, mind ezt jelenti. Hogy a gondolat lebeg. Magasan az emberek feje fölött él ez a gondolat, olyan magasan, hogy alig akad néha valaki, aki megláthatja. Mindenkinél a szívében él és mindenkinél az agyában, aki fia ennek a nemzetnek, valahol egy félreeső sejtben van egy lezárt, kicsike ajtó. Három súlyos pecsét őrzí a zárat: könnyelműség, békétlenség, elfogultság. Nagy, titkos öröksége ennek a nemzetségnek az eldugott ajtó és a három pecsét.

Aztán, amikor nagy-nagy veszedelem kerekedik, a gondolat leszáll és megmutatja magát a nemzetnek. És az emberek meglátják benne az ősi törvényt, amit Csaba tett: összetartással, békességgel, munkával és igazsággal meggyőzve minden veszedelmet. És ettől lehull bennük a három nehéz pecsét. Először a könnyelműség, azután a békétlenség, végül az elfogultság. S az ajtó kipattan. És abban a percben, mint ahogy csak a hunjai alávágtatnak a Hadak Útjáról a mese szerint, úgy vágtatnak elő abból az eldugott kicsike sejtéből az igazi fegyveresek: az összetartás, a leleményesség, a munkakedv és az önbizalom. A jóindulat vezeti őket, s a gondolat a fejük fölött lebeg: békességben élni mindenkivel, aki testvér ezen a földön, és szolgálni az igazságot, így gondolta Nagyapó, így. S a csillagos út fent az égen azért van, hogy emlékeztesse az embereket: bajban levőkhöz a segítség magasból érkezik. A magasságot pedig magában hordozza minden ember. S gondolatban azon a régi szőlőhegyen kezét csókolt Ferkó Nagyapónak. Azon az éjszakán találkozik álmában Csabával. A Csongrád gerincén állt, a völgyet nézte. Fegyver nem volt nála, se kardja, se kopjája. Görcsös pásztorbotra támaszkodva figyelt, olyan volt éppen, mint egy szegény utasember. Egyszerre csak valaki jött lihegve a völgyből és megállt előtte. S az az ember nem volt más, mint Gecse István gazda, Némából, nagyot fújt, s levette a kalapját.

– Na, vezér – mondotta –, baj vagyon!

Csaba ránézett szelíden és jóindulattal, állát rátámasztotta a bot végére s megkérdezte:

– Hát aztán, mi a nagy baj, István?

– Másé a föld!

– No! Az hogyan történhetett?

– Először csak beállt szolgálni, aztán vett magának egy kis telket, épített rá egy kis házat, s addig-addig, hogy most övé a föld!

Csaba megcsóválta a fejét, ingatta erre-arra, botjával megturkálta a földet és hallgatott. Gecse István várt egy keveset, aztán megkérdezte:

– Most én mit csináljak?

Csaba ránézett a szemöldöke alól, kicsit a homloka is ráncba szökött s kurtán, majdnem bosszúsán válaszolt:

– Eredj, szolgálj te is.

Azzal vette a botját, megfordult, s otthagytá Gecse Istvánt a dombon.

(Wass Albert: *Csaba, Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2000*)

Bartis Ferenc

ÉS MÉGIS ÉLÜNK!

Szét tépve és összetörten
Győzelmektől meggyötörten
Már magzatként bajba ölten
Vándor bölcsőtemetőkben –
És mégis élünk

Dobra vernek minden vágyat
Árverezés a vasárnap
Nászunkra is gyász hír támad
Üresek a gyermekágyak –
És mégis élünk

Elvadult a dülök lelke
Kórót terem tarló mezsgye
Pusztul a föld egyre-egyre
Hull a szikla tenyerünkbe –
És mégis élünk

Fogaskerek futószalag
Egyik elmegy másik marad
Bölcsőnk, sírunk porrá szakad
Zokognak a kövek szavak –
És mégis élünk

Hogyha sírunk: kiröhögnek,
Hogyha kérünk: fel is kötnek,
Hogyha küzdünk: odalöknek
Történelmi kárörömmek –
És mégis élünk

Magyar, szavad világ értse:
Anyanyelvünk létünk vére;
Anyánk szíve tetemére
Átok zúdult: vége, vége... –
És mégis élünk!

Bartók Béla örök lelke fölöttünk és bennünk

A

lelkünk tiszta, a legtöbb ember lelke
eredendően tiszta.

Ha a zene a lélek egyik legszebb
hangja, akkor a zene is tiszta.

S akkor tiszta emberek azok, akik a
zenének szentelik életüket, játszanak,
komponálnak.

S elmélyült pillanataiban tiszták azok, akik hallgatják,
isszák a zenét.

Az ősi, a népzene a legtisztább, csobogó forrás. Hall-
gassák meg az éneklő lánykákat, s a barázdákkal agyon-
vésett arcú néniket, táncos lábú bácsikákat.

Ezek a hosszú évek alatt felgyülemlett megfigyeléseim
vezettek el Bartók közelébe. S innen már nagyon gyorsan el-
jutottam a meggyőződéshez, hogy Bartók Béla a huszadik
század legnagyobb magyarja. A *Bartók-emlékdíj* laudációjá-
ból idézve:

„Népet senki nem szerette olyan tiszta, áldozó, romlatlan
lélekkel és szívvel a véres zivatarok századában, mint Bartók
Béla. S senki nem tárt a világ elé a népet olyan szépnek és
ártatlannak, olyan alkotónak és elpusztíthatatlannak, mint
Bartók. Senki nem áldozott annyit az életéből, hogy megis-
merje e népet legmélyebb érzéseiben, dalaiban, zenéjében,
táncában. Az elegáns Budapestet, a gyorsan híressé vált ze-
neszerzőnek járó nagyvilági ünneplést hagyta ott, hogy egy
évtizeden át, s majd még sokszor sok évig tapossa Erdély,
a Felvidék végtelen útjait, járja a soha nem hallott fálvakat,
s szeresse ősi kultúrájában az addig ismeretlen népet. Nép-
zene-kutatóként, felfedezőként páratlan a világon a nagy-
ságok között, az egész zenetudományban fordulatot hozott
ezzel. Amikor *Kodály Zoltánnal* együtt kiadták első népzenei
összegzésüket, a csodálatos *Magyar népdalokat* 1906-ban,
tudniuk kellett a szívükben, hogy ez lesz életük legmélyebb
értelme. S amikor 1932-ben megírta a *Székelly dalokat*, már
az egész világ ismerte a magyar nép ősi lelkét.

Bartók volt az első, aki hallotta, meghallotta a Kárpát-me-
dence népet. Hallotta, hogy hallassa a világgal, láss csodát és
ámulj.”

E fenti gondolatokat már huszonegyedik századi élő
szóval mondtam el különféle helyeken a világban, amikor
Bartók Béla-emlékdíjjal méltattuk azokat 2006-ban, az
egész év folyamán, itthon, a Kárpát-medencében, és New
Yorktól Párizsig, Galántától Sepsiszentgyörgyig, Ungvártól
Újvidékig. Bartók-emlékdíjakat adományoztunk azoknak,
akikről úgy véltük, hogy „Bartók nyomán hallják és

hallatják, látják és láttatják a Kárpát-medence népét,
szenvédeseit és kiváltságos alkotó erejét, jobb sorsra ér-
demes jelenét és sokkal jobb – mert bátrabb és keményebb –
múltját”.

Eszembe jutnak a díjátadó ünnepségek, melyeken vagy
magam adtam át a díjat, vagy alapító-adományozó társunk-
kal, *Simon Attila* vezérigazgatóval, a *Herendi Porcelán-
manufaktúra* művészetet szerető vezetőjével.

Petrás Mária halás tekintete. *Pitti Katalin* osztatlan
öröme. A *Nemzeti Filharmonikusok* igazgatójának, *Kovács
Gézának* váratlan jókedve a hír hallatán, s ugyanez az
osztatlan öröm *Kobzos Kiss Tamástól*.

S a zene ismeretlen lelkei. *Kapus Béla* karnagy Kiskunfél-
egyházáról, ezernyi gyerek lelkének megszólaltatója. *Szabó
Dénes* a közben világhírűvé vált, meszeszerűen szépen hang-
zó *Cantemus*-szal. Jánosi András végtelen szerénysége, mint
ha nem is ők alkották volna meg az első Bartók-estet a nép-
zene összegző nyelvén. A szűnni nem akaró taps *Pécsen*,
Miskolcon, *Szombat helyen*, *Révkörmőben*, *Debrecenben*.
A zene összeérő hullámai az egész világon, Bartók szerete-
tével.

Soha nem találkoztam olyan személyiséggel, aki iránt
ennyire osztatlan lett volna a szeretet. Nem egyszerűen az
elismerés, hanem a csillogó szemű szeretet. Kárpótlás azért,
hogy el kellett mennie a számára elviselhetetlenné váló
háborús országból, s a század legnagyobb magyarjának
majdnem száműzetés jutott, ami persze nem kirívó sors
Rákóczi, Kossuth országában.

Soha nem gondolt erre, amikor évtizedeket töltött zárt,
unalmas kutatói szobákban azzal, hogy világvégi öregembe-
rektől hallott ezernyi dalt, ritmust kottákba foglaljon, hogy
zenekísérettel lásson el. S közben megalkossa a zene világ-
birodalmának gyönyörű darabjait. *Nagyszentmiklós* ma Ro-
mánia települése, s mikor *New Yorkban* meghalt 1945. szeptem-
ber 26-án, olyan feldúlt volt a felégetett világ, hogy talán
azt sem remélhette, hogy valaha itthon lesznek a hamvai.
Nagyváradon, *Pozsonyban*, *Besztercén*, majd ismét Po-
zsonyban tanult, mert hol is tanulhatna egy ezer éves
Magyarország diákja – s végül Budapesten.

Zongoraversenyei, a *Divertimento*, a *Concerto*, a *Kont-
rasszto*, a *Vonósnégyesek*, a népek testvériségének szeretetét
kifejező *Cantata profana* éppúgy a világ zeneirodalmának
alapköve, mint ahogyan az egyetemes kultúra része *A fából
faragott királyfi*, a *kékszakállú herceg vára*, *A csodálatos
mandarin*.

A klasszikus és a népzene ötvözésének legnagyobb
mestere a világon. Élete egy volt magyarságával. Csak hu-
szonkét éves volt, amikor 1903-ban megírta első nagysikerű
művét, s ennek címe: *Kossuth szimfóniai költemény*.
S utolsó, már Amerikában írt műveiben egész melódiáját
meghatározta a 19. századi magyar verbunkosmuzsika.
Bartók él köztünk, a szelleme nem fölöttünk, bennünk
lebeg.

Terényi Ede látomása Kolozsváron

Az élő magyar zeneművészet egyik legjelentősebb személyisége, Terényi Ede Kolozsváron a Bartók Béka-emlékdíjak átadása után megkeresett bennünket az ünnepen, és a következőket mondta: Köszöni az egész erdélyi magyarság nevében ezt a hatalmas ünnepet. Jómaga fél évszázada kutatja Bartókot, követi a hagyatékat. Ahogyan a díjakat átadtuk Kolozsváron, és hallomásból, a folyamatos hírekből tudja, hogy egész Erdélyben is ezt tettük, az felemelte őt is a magasba.

Érezte, hogy kitárulnak az ünnepi terem ablakai-ajtói, fel, az égig tágulnak a falak, és együtt vagyunk a kozmikus végtelenben, egy kicsit követve Bartók Mikrokoz-

moszának dallamait. S köszöni azért is az egész Erdélyt érintő díjazást, mert erre, ilyenre még nem volt példa: hogy az anyaország a saját legjobbjával azonos módon értékelje az erdélyi, felvidéki, délvidéki, kárpátaljai magyarság alkotó művészetét is.

Terényi Ede látomása nem csak az ég felé, hanem az anyaföldre is kiterjedt: szavai szerint, amit jó szívvel, meghatottan is fogadtam, az erdélyi földből különleges erejű hatások érik az embert, az erő sugarai. Magam, aki először 42 évesen jártam Erdélyben, kicsi gyerekkorom óta érzem ezt a különleges varázst. Akkor odaértem a forráshoz.

Gubcsi Lajos, 2006. október, Kolozsvár

Bartók Béla-emlékdíjat kaptak Erdélyben 2006-ban

A díjat A Magyar Művészetért és Herend alapította

Gyulafehérvár

Jakubinyi György érsek

Marosvásárhely

Barabási Attila

Csíky Boldizsár zeneszerző

Kovács András karvezető

Hajdó Károly karvezető

Kilyén Ilka színművész

Koszorús Kálmán népdáncos

Molnár Tünde

Nagy Ferenc karvezető Csíkfalva

Maros Művészegyüttes

Sütő András

Kolozsváron

Angi István

Bolyai Egyetem Magyar Néprajz Tanszék – Keszeg Vilmos

Bolyai Társaság – Veress Károly

Bolyai Egyetem, Magyar Irodalmi Tanszék – Egyed Emese

Erdélyi Magyarok Közművelődési Egyesülete

Guttman Mihály

Kallós Zoltán – átadtuk a 80. születésnapján Magyarországon!

Kolozsvári Állami Magyar Opera

Krizsa János Művelődési Társaság

László Ferenc

Bolyai Egyetem Magyar Nyelvi Tanszék – Péntek János

Szék református temploma

Tánczos Vilmos

Terényi Ede

Székelyföldön–Csángóföldön

Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége

Antal Ágnes és Imre

Bodurján János

Camerata együttes – Dr. Orosz Pál József

Fehér Márton, Külsőrekecsény

Fodor Csaba, Csikmadaras

Fórika Balázs – Kézdivásárhelyi Cantus Kamarakórus

Gergely István címzetes esperes, Csíksomlyó

Gyimesfelsőlaki Egyházközség Énekkara – Sebestyén Antal

Gyimesközéplaki Nemzetközi Tánctábor

Haáz Sándor – Szentegyházi Gyermekfilharmónia

Hargita Táncegyüttes – Csíkszereda: megkapták Budapesten

Hodgya református temploma – Ballai Zoltán

Homoródkarácsonyfalva temploma – a Szent László freskókért

Kelemen Antal Réty

Köllő Ferenc Csíkszereda

László Attila – Sepsiszentgyörgyi Cantus Firmus Kamarakórus

László Imréné – Posztumusz, Pusztina

Miklós Marci bácsi – Csikmadaras

Nyisztor Ilonka – Pusztina

Nyisztor Tinka – Pusztina

Pál Róza, Korond

Szarka Mária – Külsőrekecsény

Udvarhely Néptáncműhely – Miklós Levente

Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem

Szalay Zoltán zeneszerző Csíkszereda

Székelyudvarhely Városának

Szilágyi Zsolt, Vox Humana

Tamási Áron emlékház, Farkaslaka

Tamási Áron Színház, Sepsiszentgyörgy

Nagyvárad-Partium

Aradi Hagyományörzők Egyesülete

Böjte Csaba

Nagyszentmiklós

Nagyvárad Színház Szigligeti Társulat

Nyílt Akác táncegyüttes

Partiumi Magyar Művelődési Céh – Lászlóffy Zsolt

Templfi József püspök

Tökés László püspök

Varadinum vonósnégyes

Bánffyhyunad, református templom, Kusztos Tibor

A Magyar Művészetért Díjat kapták 1987-2009 között

Ádám Gyula	Dresch Dudás Mihály	Ilia Mihály
Ágh István	Dubrovay László	Illyés Kinga
Aknay János	Duray Miklós	Imre Zoltán
Almási Tamás	Ekler Dezső	Jancsó Adrienn
Annus József	Eötvös Péter	Jandó Jenő
Asszonyi Tamás	Eperjes Károly	Jankovics Marcell
B. Nagy László	Esterházy Péter	Jaskó István
Balikó Tamás	Experidance táncegyüttes	Jékely Zoltán
Balla Demeter	Fábri Zoltán	Jókai Anna
Balogh Miklós	Farkas Árpád	Juhász Ferenc
Bánffy Miklós	Farkas Zoltán	Juhász Zoltán
Bárdos Lajos	Fehér Ferenc	Juresik Károly
Bartis Attila	Fekete György	Kaján Tibor
Bella István	Ferencz István	Kaláka Együttes
Bence Lajos	Ferenczes István	Kallós Zoltán
Benedek György	Finta József	Kányádi Sándor
Benedikty (Horváth) Tamás	Fodor Antal	Kardos István
Benkő Imre	Fodor Géza	Kárpáti Tamás
Berecz András	Fodor Sándor	Karsai Zsigmond
Bereg-Szabolcs-Szatmár megye	Foltin Jolán	Kaszás Attila
Építész Kamara	Földi Péter	Keleti Éva
Bereményi Géza	Gál Sándor	Kerekes Éva – Bubik-díj
Bessenyei Ferenc	Gál Sándor-Felvidék	Kerényi Imre
Bocskay Vince	Garas Dezső	Kévés György
Bódy Gábor	Gergely András	Király Ernő
Bogdán Zsolt-Bubik-díj	Ghymes együttes	Király László
Borbándi Gyula	Gink Károly	Kobzos Kiss Tamás
Borbás Tibor	Gombos Gyula	Kocsár Miklós
Bozay Attila	Götz János	Kocsis Imre
Böszörményi Géza	Grendel Lajos	Kocsis Zoltán
Bródy János	Gubás Gabi – Bubik-díj	Kokas Ignác
Bubik István	Gulyás Dénes	Koltai Lajos
Bucz Hunor	Gulyás György	Kondor Béla
Buda Ferenc	Gulyás Gyula	Korniss Péter
Búza Barna	Gulyás János	Kós Károly Egyesülés
Cantemus Kórus	Gyarmathy Tihamér	Kovács József
Cziffra György	Gyarmati Livia	Kozák András
Czimer József	Györfi Sándor	Kő Pál
Cs. Szabó László	Györgyfalvy Katalin	Kubik Anna
Cseres Tibor	Győri Balett	Kubinyi Anna
Cserhalmi György	Gyulai Líviusz	Kuncz László
Csernyus Lőrinc	Gyurkovics Tibor	Kunkovác László
Csete György	Halmos Béla	Kurtág György
Csomós Mari	Hamvas Béla	Lajkó Félix
Csoóri Sándor	Harag György	Lászlóffy Aladár
Darázs Árpád	Havasi István	Latinovits Zoltán
Dárday István	Herceg János	Lázár Ervin
Dienes Gábor	Herczku Ágnes	Lehóczky János
Dobos László	Herendi	Liszt Ferenc
Dohnányi Ernő	Porcelánmanufaktúra	Kamarazeneke
Domokos Pál Péter	Hervay Gizella	Litomericzky Nándor
Domonkos István	Honvéd együttes	Lohinszky Loránd
	Huszárik Zoltán	Lóránt János Demeter

Lovász Irén
 Magyar Zoltán
 Makovecz Imre
 Mányi Építész Stúdió
 Márai Sándor
 Markó Iván
 Martin György
 Marton László
 Matl Péter
 Melocco Miklós
 Mensáros László
 Mészáros Ági
 Mészöly Miklós
 Miklósa Erika
 Mocsár Gábor
 Molnár Edit
 Muzsikás Együttes
 Művészetek Háza – Magyarkanizsa
 Nádas Péter
 Nagy Ervin
 Nagy Gáspár
 Nagy József (Josef Nadj)
 Nagy Kovács Mária
 Nagy László
 Nagy Zoltán ifj.
 Nagy-Kálóczy Eszter
 Nemeskürty István
 Németh Ildikó
 Novák Ferenc
 Olasz Ferenc
 Ópusztaszeri Nemzeti Emlékpark
 Orosz János
 Ökrös Csaba
 Páll Ágoston
 Páll Antal
 Páll Magdi
 Páskándi Géza
 Pérel Zsuzsa
 Péterfy László
 Pilinszky János
 Polgár Rózsa
 Popova, Aleszja

Püski Sándor
 Ráckevei Anna
 Ragályi Elemér
 Ránki Dezső
 Ratkó József
 Reneszánsz Zrt.
 Román Sándor
 Rózsa György
 Ruszt József
 S. Benedek András
 Samu Géza
 Sánta Ferenc
 Sára Sándor
 Schéner Mihály
 Schiffer Pál
 Schinágl Gábor
 Schrammel Imre
 Sebestyén Márta
 Sebő Ferenc
 Seregi László
 Sík Ferenc
 Siklós Mária
 Sinkovits Imre
 Somogyi Győző
 Somogyi József
 Spiró György
 Sütő András
 Sváby Lajos
 Szabados György
 Szabó István
 Szabó Szilárd
 Szabóky Zsolt
 Szakonyi Károly
 Szalai Györgyi
 Szalay Ferenc
 Szántó Tibor
 Szécsi Margit
 Székely János
 Szervátiusz Tibor
 Szilágyi Domokos
 Szirtes Ádám
 Szokolay Sándor

Szöcs Géza
 Szörényi Levente
 Szóts István
 Tamási Aron
 Tari István
 Tarr Béla
 Taub János
 Téka Együttes
 Tímár János
 Tímár Sándor
 Tímár Viktor
 Tiszatáj
 Tolnay Klári
 Tóth Bálint
 Tóth Ildikó
 Tóth Menyhért
 Tóth Tibor – Bubik-díj
 Töröcsik Mari
 Tözsér Árpád
 Trill Zsolt – Bubik-díj
 Turányi Gábor
 Udvardi Erzsébet
 Udvaros Dorottya
 Új Budapest Együttes
 Ulman István
 Utassy József
 Vári Fábán László
 Vass Lajos
 Vidnyánszky Attila
 Vigh Tamás
 Visky Árpád
 Vivi Dragan Vasile
 Vörös László
 Vujcsics Tihámér
 Wass Albert
 Weöres Sándor
 Winczeff László
 Zurgó együttes
 Zsigmond Dezső
 Zsigmond Vilmos
 Zsuráfszki Zoltán

A Magyar Művészetért Tiszteletbeli Díj

Bayer József
 Csányi Sándor
 Debrecen városa
 Demján Sándor

Gubcsi Lajos Levente
 Kovács Gábor
 Mádl Ferenc
 Magyar Művészeti Akadémia

Marjay Gyula
 Nagy Endre
 Szórádi Sándor
 Székelyudvarhely

A Magyar Művészetért web-oldala: <http://www.amm-gubcsi.hu>

Őseink – a szobrokat, Györfi Sándor alkotását Gubcsi Lajos adományozta 2006-ban az Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékparknak: „Hun, magyar és kun őseink szeretett emlékére”

A Magyar Művészetért és Herend 2008

Sok boldogságot kívánunk magyar történelmi dicsőségünk emlékeivel

Árpád fejedelem-díj Aracson a pusztatemplomnak és a bánsági püspökségnek

*Mátyás király-díj Csíksomlyó szellemének, a ferences rendháznak, a kegytemplomnak,
a legnagyobb magyar közösségnek*

Gubcsi Lajos: A Széchenyi Könyvtár Magyar Elektronikus Könyvtárában megjelent albumok

- Gubcsi Lajos: *Dallam az éjben*
<http://mek.oszk.hu/05700/05773/>
- Gubcsi Lajos: *Ájánlott – Levelek Orbán Viktornak (részletek)*
<http://mek.oszk.hu/05800/05833/>
- Gubcsi Lajos: *A szabadság népe*
<http://mek.oszk.hu/03400/03496>
- Gubcsi Lajos: *Az ég felé...*
<http://mek.oszk.hu/03400/03499>
- Gubcsi Lajos: *Üzenet a végekről III. – Délvidék*
<http://mek.oszk.hu/03400/03497>
- Gubcsi Lajos: *IV. Üzenet Erdélyből (2008-ban)*
<http://mek.oszk.hu/03400/03498>
- Gubcsi Lajos: *Summa - 55 évem ha ha 110 lesz - Lírai regény*
<http://www.mek.oszk.hu/02400/02426/>
- Gubcsi Lajos - Gubcsi Anikó: *A csillagokban Bubik István.*
<http://www.mek.oszk.hu/02300/02355>
- Gubcsi Lajos: *Üzenet a végekről I. – Felvidék*
<http://www.mek.oszk.hu/01900/01950>
- Gubcsi Lajos: *Üzenet a végekről II. – Kárpátalja*
<http://www.mek.oszk.hu/02300/02324>
- Gubcsi Lajos: *Üzenet Erdélyből*
<http://www.mek.oszk.hu/01600/01651>
- Gubcsi Lajos: *Az élet túlsó oldala*
<http://www.mek.oszk.hu/01900/01947/>
- Gubcsi Lajos: *Jó kedvedben teremtetél...*
<http://mek.oszk.hu/02500/02576>
- Gubcsi Lajos: *Istentelenül*
<http://mek.oszk.hu/02500/02575>
- Gubcsi Lajos: *Haza szerelem*
<http://mek.oszk.hu/02500/02574>
- Gubcsi Anikó-Gubcsi Lajos: *Aranykönyv - A Magyar Művészetért*
<http://www.mek.oszk.hu/01700/01741>
- Gubcsi Lajos: *Posztumusz*
<http://mek.oszk.hu/02700/02785>
- Gubcsi Lajos: *Magyar parasztság a Kárpát-medencében*
<http://mek.oszk.hu/02500/02577>
- Gubcsi Lajos: *Valaki dobog a szívemen*
<http://mek.oszk.hu/02500/02573>
- Gubcsi Lajos: *Szem, fényvesztés*
<http://mek.oszk.hu/02500/02578>
- Gubcsi Lajos: *4 nap, amely megrengette az országot (1989. október 5-9. MSZMP-MSZP)*
<http://www.mek.oszk.hu/01500/01508>
- Gubcsi Lajos-Tarafás Imre: *A láthatatlan pénz*
<http://www.mek.oszk.hu/02400/02442/>
- Gubcsi Lajos: *A kommunikáció napja (Magyar Tudományos Akadémia, 1998. április 10.)*
<http://www.mek.oszk.hu/00100/00141>

Előd

